

צִבְרוֹתֵינוּ

Az Állambiztonsági Szolgálatok
Történeti Levéltára
negyedéves tudományos folyóirata

=====

- > Fiúk és apák ----- Szokolay Domokos
- > Budapestről kitelepítettek Csorváson (I. rész) ----- Papp István
- > Tetten ért pillanat ----- Pócz Erzsébet

= 2026 = 01
//////////

Impresszum

Főszerkesztő: *Pap Péter István*

Szerkesztők: *Kollár János Miklós*
Szécsényi András
Takács Tibor
Unger Gabriella

Angol nyelvi szerkesztő: *Hegedüs Gyula*

Olvasószerkesztő: *Tiszóczy Tamás*

Címlapterv és tipográfia: *Gyulai Kati*

Szerkesztőségi titkár: *Joó Adrienn*

Informatikai szerkesztő: *Borkúty László*

Borítókép: Zsidó temető kapuja és romos kerítése egy ismeretlen magyar településen, 1946 (részlet). Fortepan 73010 / Lissák Tivadar.

Szövegközi fotók: Válogatás a *Fortepan* és a *Bundesarchiv* (Németország) arhívumából.

Kiadja: *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*

A kiadó székhelye: 1067 Budapest, Eötvös utca 7.

Felelős kiadó: *Cseh Gergő Bendegúz*

Szerkesztőség címe: 1067 Budapest, Eötvös utca 7.

Elektronikus levélcím: *betekinto@abtl.hu*

HU ISSN 2732-186X (nyomtatott)

HU ISSN 1788-7569 (online)

Nemzeti
Kulturális
Alap

Lapunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

ABTL

**Állambiztonsági
Szolgálatok
Történeti
Levéltára**

Ez a Mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd!
4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.

PAP PÉTER ISTVÁN

A 20. évfolyamba lépve – e számunk elé. 5

==== Esszé ====

SZOKOLAY DOMOKOS

Fiúk és apák. 9

==== Sorsok és találkozások ====

PAPP ISTVÁN

Két világ találkozása. Budapestről kitelepítettek Csorváson (I. rész). 19

KOLLÁR JÁNOS MIKLÓS

Származási és világnézeti töréspont: küzdelem a kihallgatósobában.

Karátson Gábor 1956-ban és a megtorlás során 43

LÉNÁRT ANDRÁS

A plebejus rabbi. Fisch Henrik a Népköztársaságban. 71

==== Disputa ====

NOVÁK ATTILA – BIRÓ TAMÁS

Tendenciózus kutakodás egy fontos életműben. 91

==== Betekintés ====

PŐCZ ERZSÉBET

Tetten ért pillanat. Egy lehallgatott telefonbeszélgetés margójára. 113

==== Szemle ====

JOBST ÁGNES

A hidegháború kulcsszereplői: a titkosszolgálatok 125

Németország újraegyesítését ünneplők Berlinben,
1990. október 3-án.

Fortepan /Urbán Tamás

===== Pap Péter István =====

/// A 20. évfolyamba lépve – e számunk elé

„Eddig a titkosrendőrség áll nyerésre. Egyre inkább ezt tekintik a döntő forrásnak. Ész nincs, forma nincs, struktúra nincs, szintézis nincs, csak tönkretett emberek töredékes szenvedésbeszéde. Ez nem »a valóság«, hanem a pillanat pillanatnyilag épp győztes ideológiája. Kevésbé intellektuális, mint a titkosszolgálati rögzítő gépezetek egyetlen surrogása. Úgy hitték sokan, hogy 1989-ben legyőztük a politikai titkosrendőrséget. Haha. Nem azért nem, mert némely ávósok és szekusok milliommok lettek meg »demokratikus« főnökök. Evvel ők alkalmazkodtak az új (az akkor újnak tetsző) időkhöz. Ez még nem az ő győzelmük volt, sőt. De mi a kezdetleges történelemszemléletünkkel, mi alkalmazkodunk hozzájuk. Ez viszont az ő győzelmük, a posztstálinista titkosszolgálatoké, igaz, posztumusz győzelem, de nagy győzelem.” Tamás Gáspár Miklós kolozsvári születésű filozófus, közgondolkodó 2020-ban így fogalmazott a Török-Illyés Orsolya és Hajdu Szabolcs által készített, *Obiectiva Theodora* című hangjátékról. (A titkosrendőri ihlet. *Litera*, 2020. február 6. <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/a-titikosrendori-ihlet.html>). Ennek alapanyagául előbbi édesanyjának, Illyés Kinga színművésznőnek a Securitate általi lehallgatásából származó, a bukaresti Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității levéltárában (CNSAS – A Securitate Levéltárainak Tanulmányozásával Foglalkozó Nemzeti Tanács) őrzött és kutathatóvá tett jegyzőkönyvek szolgáltak. Legkésőbb Tamás Gáspár Miklós – egyébként meglepően kis számú és visszafogott reakciót kapott – írása óta világos kellett hogy legyen, legalább az ezzel a kérdéssel hivatászerűen foglalkozók számára: az „ügynökakták” nyilvánosságának, forrásértékének kérdései a korábban kialakult keretek közt már nem kezelhetők, az ezt övező kutatói, történészi, újságírói szerepek egyre visszhangtalanabban művelhetők. Az ebből a felismerésből fakadó nyelv-, kérdés- és szerepkeresés sokakat foglalkoztatott a magyar jelenkortörténeti diskurzus résztvevői közül, bár igazán megfelelő fórum, disztingvált közbeszéd és – ezekből következően – a belső gátlásoktól megszabadított mondanivaló híján e keresési és belső érési folyamatnak alig vannak publikált írásbeli lenyomatai.

Éppen ezért az elmúlt években, hónapokban többször is felmerült, hogy az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTTL) lévő forrásokhoz, az „ügynökkérdéshez”, a műtfeldolgozáshoz való viszonyulásunk tisztázása, valamint az ezzel szorosan összefüggő nyelv- és fogalomteremtés érdekében helye volna egy – szakmai alapokon álló, de a műfaj sajátosságaiból kiindulva kötetlenebb és közvetlenebb – esszérovatnak. A közbeszéd e napokban is viharos sebességgel zajló átalakulása, az „ügynökkérdés” kapcsán feltámadó politikai és társadalmi érdeklődés és az ÁBTTL, illetve a szerkesztőség belső gondolkodási-szerepkerési evolúciója e ponton szerencsésen összeértek. Ebben szinte csak mellékkörülmény, hogy ez év elejétől e sorok írója vette át a *Betekintő* főszerkesztői feladatait: az idén 20. évfolyamát kezdő lap minden korábbi főszerkesztője komoly és eredményes munkát hagyott örökül, melynek nyomán ma olyan rangot és színvonalat képvisel a *Betekintő*, amely egy esszérovat indítását is lehetővé teszi, és amely megalapozhatja a lap helytállását a várható közéleti változások során.

Az iratokat, nyilvánosságot, közbeszédet érintő változások pontos mikéntjéről még a levéltárban és a szerkesztőségben is csak erősebb-halványabb sejtéseink vannak e pillanatban, de egy biztos: *senki sem szeretne elugrani a rá váró feladat elől, és a Betekintő is igyekszik kivenni a részét ebből*. Ennek jegyében indítjuk útjára e lapszámmal *esszérovatunkat* Szokolay Domokos kitérő, néhol kifejezetten karcos írásával. Bár nyilvánvaló, mégis illendő hozzátenni: műfaji sajátosság szerint ezen írás(ok) számos szubjektív elemet, véleményt, személyes reflexiót tartalmaz(nak), melyekkel nem az ÁBTTL vagy a *Betekintő*, hanem önmaga álláspontját képviseli a szerző. A lap részéről most és minden hasonló szöveg közlése esetén sem a feltétlen egyetértés, hanem a vita és a releváns szempontok megjelenítésének igénye áll.

Ezzel összefüggésben e főszerkesztői előszó egyben *felhívás* is: e rovatba várjuk mindazokat az írásokat, amelyek átgondoltan és szakmai érvekre alapozva hozzá kívánnak szólni a rovat első írásához vagy azokhoz a témákhoz, melyekben e lap illetékes: „ügynökkérdés”, aktanyilvánosság, műtfeltárás, szovjet típusú rendszer, diktatúrák hagyatéka, személyes és kollektív szembenézés, emlékezet. Egy negyedéves folyóirat lehetőségei meglehetősen korlátozottak abban, hogy aktívan részt vegyen akár csak a szűkebben vett szakmai-közéleti vitákban. Mi éppen ezért a napi sajtópolémiaiak szintjétől elemelkedve, lassabb ütemben, átgondoltabb tónusban szeretnénk bekapcsolódni a közös gondolkodási folyamatba, és kívánunk helyet biztosítani a gondolatgazdag, *jóindulatú*, közös dolgainkra fókuszáló párbeszédnek.

Mindezen túl a *Betekintő* alapfeladatai változatlanok: fórumot és nyilvánosságot biztosítani az ÁBTTL-ben őrzött források közzétele, elemzése és értelmezése, valamint a magyarországi (sőt regionális) jelenkortörténet legfrissebb eredményei számára. Ennek megfelelően újraélesztettük a *Forrásközlés* rovatot, és folytatódik a tavaly megkezdett *Disputa* rovat is, ahol a recenzióknál bővebb terjedelmű, valamilyen szempontból komolyabb vitára ingerlő kötetet, tanulmányt, megszólalást fókuszba helyező írásoknak igyekszünk helyet adni. És persze a megszokott formai

keretek között mozgó tanulmányok is sorakoznak e számban, amelyeknél ezúttal talán az egyéni perspektívák és a személyes interakciók kérdése mondható központi elemnek.

A nyilvánosság előtt zajló személyes műtfeldolgozás és szembenézés máig legerőteljesebb szépirodalmi szövegében, egyszersmind gesztusában, a 2002-ben megjelent *Javított kiadásban* (Magvető, Budapest) Esterházy Péter prófétai sorokban foglalta össze, mennyi minden rakódik egymásra az „ügynökkérdés” címszava alatt, hogy ez a differenciálatlanság és reflektálatlanság miféle kockázatokat rejt magában *közös dolgainkra* vonatkozóan, és hogy mi lehet(ne) a szerepe ennek tisztázásában a jövőre harmincéves Történeti Hivatalnak / Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának. „*Ha nehéz vagy nehézkes az iratokhoz hozzájutni, ha a kihallgatók emberi, személyi jogai szinte fontosabbak, mint a megalázott megfigyeltké, az veszélyes a demokráciára. Mert félelmet és dühöt konzervál, frusztrál. A frusztrált ember védtelen a demagógiával szemben, amely csak épp annyi igazságot tartalmaz, hogy hasson a félelemre és dűbre.*” (34.)

A *Javított kiadás* publikálása óta nagyságrendekkel bővültek az iratokhoz való hozzáférés lehetőségei, és a jogi környezet is sokkal-sokkal erősebben számítja be az egykori áldozatok érdekeit már évek óta. Az osztársadalmi feldolgozás azonban nem tudott kitörni bizonyos keretek közül. Néhány sorral feljebb Esterházy a 2000 februárjában, vélhetően a Történeti Hivatal kutatótermében papírra vetett szövegében, szinte a maga számára is észrevétlenül, sőt ironizálva és értetlenkedve, de felkínálja a lehetséges megoldást, sőt feloldozást. „*Ahogy jövök ide be, mindig állnak az ügyfélszolgálatnál, többnyire idősebb férfiak. Egyszer azt hallottam: »volt egy tiltott határátlépése«, máskor meg: »a Mindszenty-pörben« (ö-vel). Milyen sok (kis) szenvedés, méltánytalanság gyűlt össze a 45 év alatt! Az emberek most próbálják földeríteni az életüket. Idejönnek, hogy megnyugodjanak – egy levéltártól!*” (33.) A levéltár egyik alapvető, a hosszabb kifejtésre alkalmas, a méltányos párbeszédnek teret adó nyilvános fórumán, a *Betekintőben* – huszonhat évvel a fenti szöveg leírása, és huszonnéggyel a kötet megjelenése után – talán eljött az ideje félretolni az Esterházy szövegében felsejlő iróniát és értetlenséget: igen, a levéltár, annak nyilvános fóruma(i), az ott megszólalók – és végső soron az itt dolgozó levéltárosok és történészek – elősegítői lehetnek a *megnyugvásnak*. Részben ennek a segítségnyújtásnak, moderálásnak a módzatait keressük itt és a következő lapszámokkal, új és bevált formátumokon, de leginkább: a párbeszédén és a vitán keresztül, régi és új szerzőink közreműködésével és olvasóink remélhető támogatásával.

2026. május 14.

Aktákat és dossziékat lapozgató civilek a Stasi-központban (Ministeriums für Staatssicherheit), miután 1990. január 15-én a közel százezer fős, fegyvertelen tömeg sikeresen megrohamozta a Normannenstraße-n (Berlin, Lichtenberg kerület) található épületkomplexumot.

Bundesarchiv,
Bild 183-1990-0115-030 /
Thomas Uhlemann /
CC-BY-SA 3.0

= Esszé =
////////////////

Ledöntött Lenin szobor (Varga Imre szobrászművész alkotása, 1983) a váci Posta parkban, 1990.

Fortepan / Vimola Károly

===== Szokolay Domokos =====

/// **Fiúk és apák**

Ahogy állambiztonság behatolt az emberek életébe, a feldolgozatlan múlt apám során keresztül úgy foglalt teret az én életemben is. Az ügynökmúlt rendezetlenségének társadalmi ügyéhez ezért a személyes viszonyulásomon keresztül, a leszármazott hangján tudok hozzászólni. Bár sokan azt gondolhatják, a választással eldőlt a rendszerváltás kérdése, valójában Magyarország még átmenetben, krízisben van, amikor elválik, hogy a beteg állapota romlani kezd vagy jobbra fordul. Ebben a folyamatban az ügynökakták nyilvánosságát olyan lehetőségnek látom, amellyel, ha jól élünk, akkor társadalmi szinten haladhatjuk meg azt az állapotot, amely az 1990-es rendszerváltás óta körülvette a kérdést. Én ehhez a gyógyuláshoz az „apák és fiúk” tengelyének pozitívba fordításával szeretnék hozzájárulni.

Apám, Szokolay Zoltán 2020 novemberében hunyt el. Egyedül, magányosan élt már akkor, szinte nincstelenül. Már évek óta nem beszéltünk egymással, aminek személyes, családi okai nem számítanak közügynek. Egy lappangó történet nyomasztó árnyéka kísérté végig az életét. A köznyelvben úgy mondanák, ügynök volt, azonban pontosabb, ha úgy fogalmazok, titkos megbízott, akit az iratok szerint hazafias alapon szerveztek be valamikor 1984-ben, „Havasi Zoltán” fedőnéven. 1989-ben az MDF-ben kezdett el politizálni, és 1990-ben Békés megyében országgyűlési képviselővé választották, 1990–1992 között az Országgyűlés nemzetbiztonsági bizottságának alelnöke volt, majd egy akkoriban elhíresült parlamenti „gombnyomogatási ügy” miatt lemondott a mandátumáról. Az Antall-kormány idején a Belügyminisztériumban dolgozott tovább. A politikába – noha később is próbálkozott vele – nem tudott visszatérni. Többször volt hosszú ideig munkanélküli, majd volt iskolaigazgató, köztisztviselő, önkormányzati tisztviselő és tanár.

„Havasi Zoltánt” nem ismertem, ahogy családtagjai, környezete sem. Alig lehettem tizenéves, amikor a 2000-es évek elején kiszivárogtattak egy listát az interneten, amelyen ő is szerepelt mint állambiztonsági múlttal rendelkező személy. Ezeknek az akcióknak a politikai manipuláció volt a célja – fontos lenne tehát ennek is megismerni a hátterét. Én mindebből eleinte csak az apámból feltörő félelmet és tagadást éreztem. Amikor már elég érett voltam ahhoz, hogy felfogjam, miről van szó, többször is megpróbáltam vele beszélni, de csak így-úgy változó, mentségkereső

elbeszéléseket ismerhettem meg tőle. Nem is igazán hittem neki, és nem hiszem, hogy valaha is őszinte lett volna velem a múltjával kapcsolatban.

A dossziéi régóta kutathatók, többen írtak már az állambiztonsági tevékenységéről, amivel szemben apám a saját narratíváját képviselte – meglátásom szerint azért, hogy teljes szembenézés nélkül átérjen a túlsó partra. Nem bírta elfogadni, hogy mások, akikről ő tudta a titkot, megúszták, és „tiszán” maradhattak tagjai a közéletnek, míg belőle – a saját értelmezése szerint – bűnbak lett. Mindez arra is rámutat, hogy az állambiztonsági érintettség valójában nem vált múlttá: immár 36 éves utóélettel bír a hatalmi kapcsolatrendszerek, titkosszolgálati és belpolitikai játszmák homályában, melyeket ugyancsak fel kell tárni, hogy látható legyen, mindez milyen mértékben volt hatással a politikai és gazdasági elite, valamint az ország életére.

A múlt nemcsak amiatt vált mérgezővé apám életében, mert a titok benne volt, majd pedig kibuktatták, hanem azért is, mert nem „az egész” került nyilvánosságra rögtön az elején. Biztosan ellenállt volna annak, hogy kiderüljön a szerepe, de hosszú távon jobban járt volna vele. A lelepleződését csúnyán és helytelenül kezelte, bár vívódásai felbukkannak a verseiben: irodalmi érték még így is termett a dologból. Számomra vigasztalást nyújt, hogy küszködött benne a lelkiismeret – csak egyedül volt vele a sötétben. Ugyanakkor lelki fogsága, az emberi viszonyainak romlása az öntudatlanul magára mért „bűnhődés” egy formája volt, elvesztve a feloldozás lehetőségét. Most a bajról s nem erényeiről, a jó emlékekről szóltam. Megbocsátottam neki, és nem tagadom meg, hiszen az apám volt. Elfogadom és tűröm, ha mások eltérően éreznek iránta, és kritikusan, elítélően nyilatkoznak róla.

Ez a történet azonban arról is szólt, hogy fiatal felnőttként az identitásom bizonytalanná vált, az életem apai háttere feldolgozhatatlannak tűnt, nem tudtam, ki vagyok, és mi a teendőm. A személyes felelősségemmel a halála után szembesültem. Miután elment, levelet írtam az ügynökmúltját tollára vevő költőtársának, hogy tájékoztassam „ellenfele” haláláról. Apám „nevében” teátrális lett volna bocsánatot kérnem, de őszintén kifejeztem mélységes sajnálatomat, amiért fájdalmat okozott, és azért, hogy ezt meg sem próbálta helyre tenni. A választ, amit kaptam, a szívembe zártam.

Ezután a testvéremmel úgy döntöttünk, hogy az apánk közéleti tevékenységéhez kapcsolódó dokumentumokat nem tartjuk titokban. Összegyűjtöttem, amit tudtam, majd a hagyatékát 2021-ben kutatási korlátozások nélkül az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának ajándékoztam, hogy története és irathagyatéka a közös tudásunkat gyarapítsa. Ezzel a lépéssel szerettem volna hozzájárulni ahhoz, hogy „Havasi Zoltán” ne mérgezze tovább a viszonyainkat, és Szokolay Zoltán békében nyugodhasson. Szeretném, ha ez minden érintettnek, leszármazottnak példaként szolgálna: ne féljenek, adják be az iratokat, mert a közös múltunk részét képezik! Le kell róni a tartozást.

A felelősségnek ez a próbája segített felismerni, hogy milyen diszfunkcionális a múltunk kezelése, hiszen számomra sem nyújtottak megfelelő gyakorlatot az erre

hivatott intézmények, sem pedig a tágabb környezetem. Küszködésem során a közösséggel való viszony hiányzott: nem tudtam, hogy örököse vagyok-e a bűnnek, szabad-e róla beszélnem, gyanús vagyok-e, kell-e tartanom a megszegyenítéstől, nyomást gyakorol-e rám bárki, hogy apámat nyilvánosan megtagadjam. A közösségi feldolgozás feltételeinek hiánya könnyen válhat mérgezővé, maguk az érintettek és az utódok is befordulhatnak egy elhallgatásokra, egyéni megküzdési stratégiákra, rosszabb esetben élethazugságokra épülő zsákutcába.

A személyes érintettségem másik része, hogy ironikus módon 2014 és 2024 között épp egy olyan intézményben, a Nemzeti Emlékezet Bizottságánál dolgoztam kutatóként, amelynek a törvénybe foglalt feladata volt, hogy feltárja a kommunista diktatúra működését. Bár e tekintetben nem lenne igazságos minden alapfeladatot tekintve eredménytelennek mondani az ott elvégzett munkát, de az állambiztonsági múlt társadalmi léptékű feltárása szóba sem kerülhetett. Ez politikai okokból *ab ovo* nem volt lehetséges, és az intézmény koncepcionálisan sem volt erre alkalmas, vezetése pedig nem élt jól a jogosítványaival. A doktori fokozatom megszerzése után lemondtam a köztisztviselői jogviszonyomról, és ahogy mondják, kicsekkoltam az egyre elviselhetetlenebb rendszerből. Ennek kontextusából most az a legfontosabb, hogy a munkámat értelmetlennek éreztem.

Az a fajta állami történettermelés ugyanis, amelynek az eredményét az Alaptörvény U) cikke írja elő, kiüresedett, bezárva a történeti gondolkodást és a politikai fantáziánkat egy erőszak- és elnyomás-központú keretbe, a felelősök és elszenvedők dichotómiájába. Bár ebben a keretben megtörténik az áldozatok morális megemlése és a hatalommal való visszaélés bemutatása, a tudat alatt megképződő tanulság mégsem felszabadító, hanem megmerevítő: mintha a hatalmat csak rosszra lehetne használni, mintha a történelem csak politikai töltetű tettekből állna, s a rendszer mindig erősebb lenne nálunk. Ha az elmúlt évtizedben előállított adatbázisokat és történeteket nem kívánnák végigolvasni – noha tartalmazhatnak újdonságokat, eredményeket –, a lényeg megértéséhez valójában elég lenne felütni az Alaptörvény vonatkozó passzusát. Ebben az újra és újra lefutott gondolati körben kevés helyet kap az élet sokszínűsége, az alkalmazkodás, az emberek döntéseinek és erőfeszítéseinek számos más dimenziója, miáltal úgy tűnhet, mintha a magyar társadalom nem igazán lett volna alakítója és felelőse a saját történelmének. Pedig a kutatói érdeklődésnek az előírt „igazságok” ezeregyedik alátámasztása helyett a kivételekre, a határterületekre kellene irányulnia, s általában azokra a csomópontokra, ahol az addig felépített történeti konstrukciók megbicsaklanak. Ahhoz, hogy a diktatúra által összeroncsolt polgári önrendelkezésünk képességét visszavegyük, a múltról is másképp kell gondolkodnunk. Egy élő, reflektív folyamattá és közös ügyünké kell tennünk a múltat, hogy tanácsot adjon, a jelenben szolgáljon minket – újragondolva a korszakolásokat, kísérletezve a kutatások perspektíváival, a ma problémáinak gyökerét keresve az archívumok mélyén.

Az ügynökaktákra most ráirányuló figyelmet fontos, közös múltfeldolgozási lehetőségnek tartom. Persze ismerem a technikai jellegű ellenérveket: mi van átadva a levéltárnak, és mi nincs; kinek és milyen mélységben nyilvánosak az iratok; mennyi publikáció született már belőlük; minden állampolgár megkaphatja a rá vonatkozó információkat; „de a GDPR”, „de az áldozatok”, „de a nemzetbiztonsági érdek”, „de a töredékesség”, „de a falszifikációk” és így tovább. Ezekben sok igazság van, amelyeket figyelembe kell venni. Viszont lássuk ezt is: a kutatók munkásságára és az egyéni információs kárpótlásra épülő szisztéma csak két lehetőséget hagy a feldolgozásra – az előbbi szelektív, értelmezésen és értékelésen átesett történeteket nyújt, a másik egyéni megküzdésre utalja az embert. Mindez nem helyettesíti a kollektív feldolgozást, és kevéssé támogatja azt a folyamatot, hogy a közösség érettebben tudjon viszonyulni a történelméhez. Erre márpedig a nyitás jelképes aktusán kívül azért volna szükség, hogy kialakuljanak azok a terek és új minőségű diskurzusok, amelyekben az egyén nem marad egyedül, hanem a traumával való megküzdés során is biztonságosan tud kapcsolódni másokhoz.

Az ügynökakták kérdése az elmúlt évtizedekben az értelmiség és a hatalmi tényezők belügye volt: jobb esetben a tudományosság, rosszabb esetben a zsurnalizmus és a politika szűrte meg, interpretálta és használta a múltat. Főként az utóbbi kettő keltett riasztó képet az ügynökügyről, hiszen a „mi és ők” logikája alapján számos esetben használta diszkvalifikációs fegyverként, megbélyegzésként az állambiztonsági múltat. A „teljes” hozzáférhetőség lehetőségének, érzetének és a bizalomnak hiányában pedig gyanakvás, a valóságosnál sötétebb mítoszok, félreértések is születtek. Atyáskodónak tartom, hogy a társadalom a múlthoz való viszonyát csak a „hozáértőkön” keresztül vagy magányos úton, atomizálva alakíthassa ki. Disszonáns számomra, amikor olyan értelmiségiek és hivatásos múltfeltárók aggódnak az ügynökakták nyilvánossága miatt, akik ezekre az iratokra alapozva csináltak karriert, és kívánnak morális igazodási ponttá válni a kérdésben. Akik attól tartanak, hogy a hatalom egykori birtokosai helyett az ügynökökből válnának bűnbakok, azoknak két okból is hibás az érvelésük. Egyfelől, olyasmit feltételeznek, amely még nem történt meg, másfelől az ügynök bűnbakká formálását a közéleti és értelmiségi szekértáborok manipulációi, boszorkányüldözései végezték el a nyilvánosságban, nem pedig az iratokba betekintő állampolgárok. A bűnbak-koncepció nem a diskurzus eleve elrendelt iránya, hanem egy keretezés, amely a kollaboráció morális megítéléséről szól, és nem az ügynök szerepének megértéséről: a személyről és nem a tetteiről, a beszerezés tényéről és nem az egyéni döntési helyzetekről, a felelősség mérlegeléséről.

Az ügynöknek közösen kell megtalálnunk a helyét. Természetesen nem az ügynök okozta és irányította a rendszert, de annak fontos része volt a párttagok, az erőszak- és tömegszervezetek meg minden más pártállami nyúlvány résztvevői mellett. Ha a magyar társadalom elég felnőtt ahhoz, hogy különbséget tudjon tenni az egyszerű párttag és a pártvezető között, vagy egy jóindulatú tanácselnök és egy sorsoakat kerékbe törő párttitkár között, akkor szerintem képes differenciálni az ügynö-

kök, a tartótisztek, szt-tisztek és a hierarchiát irányítók között is. Az iratokból az fog kiderülni, ami nyilvánvaló. Egy fojtogató, gyanakvó és erőszakra hajlamos, mégis bornírt, korántsem mindent tudó hatalom működése, amely behatolt az emberek életébe, egymás ellen fordítva és felhasználva őket. Az fog kiderülni, hogy a rendszer a maga torz és ideologikus valóságértelmezésén keresztül miképpen látta és akarta látni a polgárait. Ami a dolog emberi oldalát illeti, kiderül majd, hogy a magyar társadalomnak is voltak gyarló tagjai, voltak hétköznapi emberek, s nem kevesen akadtak olyanok, akik szemben álltak a rendszerrel. És legyünk realisták: amennyiben a jelenleg megismerhető iratok köre bővül, akkor is csak szívós munka elvégzése után bizakodhatunk abban, hogy az 1990 utáni politikai-gazdasági elitünk átkosból tovább élő kapcsolatrendszere is megismerhetővé válik. Újdonságot és revelatív élményt leginkább ez hozhat majd, mert a közelmúltunkat érinti.

Az immár transzgenerációssá vált tapasztalatról, traumáról is szólni kell. A 20. század előtt a magyar társadalom aligha találkozott a kommunista diktatúrához fogható tömeges megfigyeléssel, magánzsérasértéssel s annak mérgező hatásaival. A feladatnak, amely előtt mint közösség állunk, komoly tétje van, és rajtunk múlik, hogyan álljuk ki a próbát. Ahhoz, hogy tényleg jobbá váljon az életünk, közös erőfeszítésre, okosságra és a legérettebb oldalunkra van szükség. Ennek alapja, hogy a múlt emlékeinek a társadalom a birtokosa, nem pedig a mindenkori elit, beleértve az állam, a tudomány és a közéleti diskurzus szereplőit is. Ha a közösségünket nyugtalanítja egy tisztázatlan kérdés, amelyre nem kap választ, akkor annak az intézményeinkbe vetett bizalom látja kárát.

A magyar társadalom tehát a múltfeldolgozás és az állami intézmények által gondozott emlékezet megrendelője, ezért a 36 éve „leadott” igényt ideje a lehető legjobb feltételekkel teljesíteni. Ebbe az is beletartozik, hogy a diskurzusnak is meg kell változnia: száműzni kell a fegyvertárból a múlttal való zsarolást, revolverezést, ne lehessen többé az ügynökügyet a hideg polgárháború, az értelmiségi beharcok „mi és ők” logikája szerint felhasználni. Nem kellene különleges felhatalmazással bíró történészek, de a *l'art pour l'art* tudományosság sem elég. A politikának, az értelmiségnek és a nyilvánosságnak e ponton alakulhat át a szerepe atyáskodásból szolgálattá. Az államnak törölnie kell az emlékezetpolitika összetett szavából a *politikát*: őrizze az emlékeket, gondozza a sírokat, biztosítsa a megismerés és az emlékezés feltételeit, vigyázzon a konszenzusos hagyományainkra és jelképeinkre, de ne használja azokat hatalmi célokra, (identitás)politikai manipulációra. Az értelmiségnek és a nyilvánosság szereplőinek kapuorból kísérővé, bíróból tanácsadóvá kell válni. A feladat nem hárulhat egy maroknyi történészre. Modern és többirányú kommunikációra, edukációra, a traumafeldolgozás támogatására, pszichológiai és szociológiai kutatására is szükség van. Biztonságos, de naivitástól mentes tér kell, amelyben meg lehet szólalni, és elmondani a történetet. Ha nem nyilvánosan, akkor legalább archiválandó anyagként – mert rólunk szól.

A lehetőséggel akkor élünk jól, ha a nyilvánosságban zajló folyamatok nem teszik tönkre. Közös tétje van, ami felelősséget követel. Azt kívánom, hogy Szókratész igazmondását, a parrhésziát gyakorolva, az önmagunkkal mint közösséggel való törődés jegyében indítsunk egy új diskurzust. Találjon mindenki meghallgatásra, aki szólni akar, a viták, az indulatok pedig hadd fussák ki magukat. A múltfeltárást nem jogi aktusként, „igazságtételként” vagy információs kárpótlásként, hanem közösen megtett útként érdemes szemlélni. Az sem baj, ha közben rájövünk, hogy az abszolút igazsághoz csak iránytűnk van, de az nem teljesen megismerhető, s nem gond, ha nem fogunk mindenben egyetérteni. Amennyiben ezen a tanulási folyamaton keresztülmegegyünk, nemcsak a múltunk, hanem a jelenünk is gazdagodni fog, és remélhetőleg bölcsebbek leszünk.

Kulcsszavak

=====

nyilvánosság, múltfeldolgozás, szembenézés, ügynökakták

/ “Fathers and Sons” /

Through his personal story and the fate of his father, whose life was shaped by ties to the communist state security apparatus, the author examines the failures and possibilities of Hungary’s reckoning with its past. He interprets the public accessibility of secret police files not merely as a legal matter but as an opportunity for collective healing. The essay criticizes the elitist “us versus them” logic of public discourse and memory politics as well as the anomalies created by the semi-public nature of the archives. Instead, he calls for a new, reflective discourse capable of creating space for collective processing and the treatment of transgenerational trauma. Rejecting the notion of Hungarian society as a passive victim of history, the author understands the confrontation with the past as a dynamic process shaped by the needs of the community and the challenges of the present.

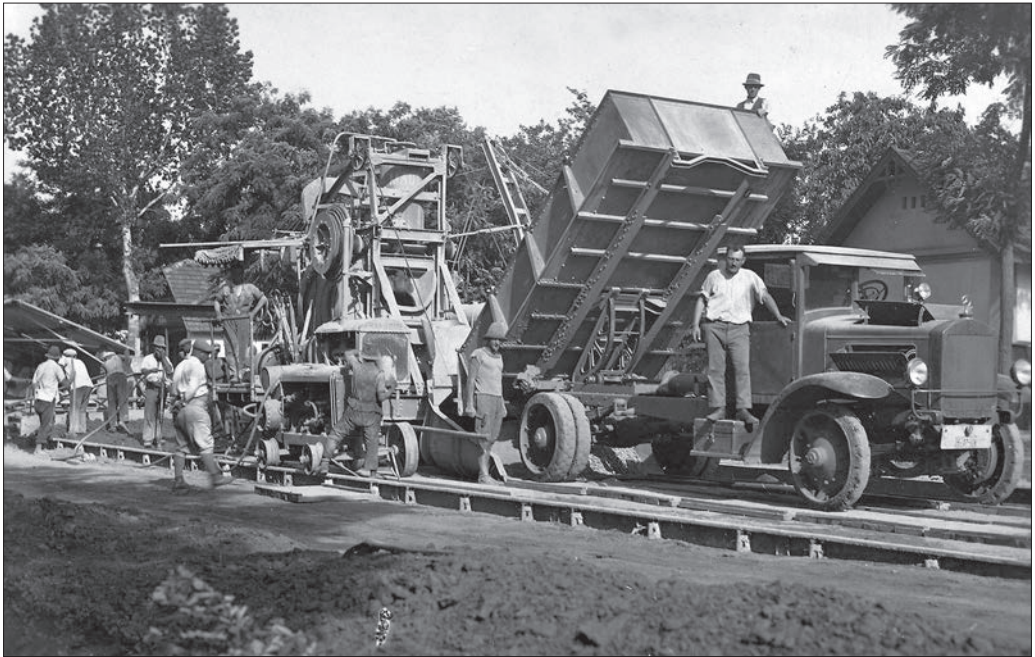

Lovasszekéren utazók a Hatvan és Somoskőújfalu között futó 21-es főúton, 1947 nyarán.

Fortepan / Lissák Tivadar

= Sorsok és találkozások =
////////////////////

Betonút építése Csorváson, 1931. Az előtérben egy Mávag-Mercedes-Benz teherautó.

Fortepan / Négyesi Pál

==== Papp István =====

/// Két világ találkozása

Budapestről kitelepítettek Csorváson

(I. rész¹)

1959 késő telén és kora tavaszán a Békés Megyei Rendőrfőkapitányság Orosházi Politikai Kirendeltségének munkatársai egymás után gépeltették le a járáshoz tartozó települések ún. operatív jellemzéseit. A cél aligha lehetett más, mint hogy a kollektívizálás végső hullámának megindulása előtt az állambiztonság átfogó képpel rendelkezzen a falvak múltjáról és jelenéről, elsősorban persze azokról a személyekről, akik vélt vagy valós veszélyt jelenhettek a küszöbönálló téjeszesítés során. Az egységes sablon szerint készült összefoglalókban kiemelten tárgyalták az 1945 utáni közelmúlt eseményeit, így az 1951 és 1953 közötti kitelepítések kérdéskörét. Békés megye számos pontjára érkeztek a fővárost elhagyni kényszerülők, az Orosházi járáson belül négy falu fogadott kitelepített embereket. Nem tudni, miért, de Kardoskút kapcsán nem esett szó a Budapestről betelepítettekről, ám a három másik településnél röviden értékelték e politikai-rendészeti akció eredményét. Csanádapáca esetében a jelentést összeállító Kocsis Lőrinc és Paulik Mihály rendőr főhadnagyként úgy vélték, hogy a Budapestről érkező „deklasszált elemek”, többek között *„hivatásos katonatisztek, tábormokok, miniszteri tanácsok, és más exponált személyek [...] általában a kulák-ságnál kaptak elhelyezést, s igen jól összelepedtek a faluba lévő kulákokkal”*.² A Gerendást feltérképező Lachata István rendőr főhadnagy a *„kulákokhoz és jobbmódú középparasztokhoz”* elhelyezett *„fasiszta személyek”* magatartását szintén nem tartotta megfelelőnek, mivel az *„ilyen személyek úgy az ellenséges magatartásukkal mint érintkezés formájában, fertőzték a községet”*.³

Legbővebben a csorvási állapotokról tájékozódhattak a jelentést készítő rendőrtisztek felettesei. Állambiztonsági szaknyelven szólva a községet mint objektumot

1 == A tanulmány második részét a következő, 2026. évi 2. számunkban közöljük.

2 == ÁBTL 3.1.5. O-14980. 169. Csanádapáca község operatív jellemzése, 1959. február 28.
Az állambiztonsági forrásokat minden esetben betűhíven idézem.

3 == ÁBTL 3.1.5. O-14980. 212. Gerendás község operatív jellemzése, 1959. január 20.

„tartó”, vagyis az ott élők politikai megbízhatóságát ellenőrző vagy legalábbis erre törekvő Lachata István értékes bepillantást adott annak a két évnek a történetébe, amíg a Budáról és Pestről kitelepített családok e Békés megyei faluban éltek. A fent említetteknel hosszabb szöveget teljes terjedelmében idézem, mivel ez képezi tanulmányom kiindulópontját is:

„Az 1951-es évben Budapestről 118 fő lett kitelepítve a községbe. A kitelepített személyek főleg kulákoknál lettek elhelyezve, kisebb számban pedig középparasztoknál lettek elhelyezve. A kitelepített személyek nagyban fertőzték a község lakosságának azon rétegeit, akik [a] demokráciával szemben lojálisán gondolkodtak. A kitelepített fasiszta személyek csak hamar magukra találtak és több összejövetelt rendeztek más-más helyen. A hozzátartozóival [sic!] kapcsolatot tartottak azok rendszeresen eljártak hozzájuk. Ezek közül nagyon gyanús személy volt dr. Urbanovicz (Gedeon) Zoltán volt Futura⁴ vezérigazgató.

A kitelepített személyek az 1953-as kormányrendelet alapján valamennyien a községből eltávoztak és nagyobb része a régi lakhelyükre vagy környékére távoztak [sic!]. Közülük néhány személy később hagyta el a községet. Közülük jelenleg egy személy sem tartózkodik a községben. Tudomásunk szerint a községben kapcsolatot nem tartanak senkivel.”⁵

A főhadnagy összegzése két szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt a szakirodalomban és a visszaemlékezésekben⁶ rögzült képpel szemben arra utalt, hogy a kitelepített, jórészt középosztálybeli családok tagjai nem csupán a falusi elit csúcsán lévő módosabb paraszttal, hanem másokkal, feltehetően szegényebb, gazdasági és műveltségi státusz szempontjából depriváltabb emberekkel is szorosabb viszonyt alakíthattak ki. Másrészt a kemény tényeket illetően is tévedett az operatív tisz, mivel jócskán alábecsülte a Csorvársra kitelepítettek számát, illetve pontatlanul állította, hogy a jellemzés időpontjában már senki sem élt a faluban az 1951-ben oda érkezettek közül. Ám ezeknél fontosabb, hogy a politikai rendőrség legalább a maga számára bevallotta, legalábbis ebben az esetben, hogy a kitelepítési akció éppen ellentétes hatást ért el, mint amit vártak: az egymástól gondolkodásban, műveltségben, mentalitásban eléggé különböző emberek képesek voltak közös nevezőt találni, valamiféle együttműködést kialakítani. Persze nem szabad felednünk azt az alapvető tanulságot, amelyet a háború utáni kitelepítések szakirodalmában úttörőnek számító munka szociológus szerzői megfogalmaztak: „A fennmaradt dokumentumok és a személyes visszaemlékezések egyaránt arról vallanak, hogy nem létezett tipikus kitelepített-élethelyzet.”⁷

4 = = A Futura Magyar Szövetkezeti Központok Áruforgalmi Részvénytársaságot 1919-ben alapították a gabonakereskedelem ügyeinek intézésére.

5 = = ÁBTL 3.1.5. O-14980. 183–184. Csorvás község operatív jellemzése, 1959. március 18.

6 = = Desseffy–Szántó, 1989: 114.; Palasik, 2018: 32.; Széchenyi, 2015: 300.

7 = = Desseffy–Szántó, 1989: 112.

Ebből adódóan nem arra keresem a választ, hogy kik és miért kerültek Csorvásra, ebbe a Békés megyei faluba, s hogy miként emlékeznek személyes élettörténetükön belül a kitelepítés éveire. Sokkal inkább az érkezők és az őket fogadók közötti *interakciók* érdekelnek. Ezért fontosnak tartom, hogy felvázoljam milyen gazdasági és társadalmi viszonyok jellemezték Csorvást, milyen konfliktusok támadtak az egyik napról a másikra megjelenő idegenek csoportjával, s hogyan juthattak el a feszültségek feloldásáig, sőt odáig, hogy jelen tudásunk szerint a kitelepítettek közül ketten is huzamosabb ideig helyben maradtak. Az eddigi szakirodalmi nézőpontot igyekszem kitágítani: a kitelepítés nem csupán a Budapestről távozni kényszerülők, hanem a *befogadó települések lakosságának* története is.⁸ Ennek révén a korabeli magyar társadalom olyan szereplői kerültek közel egymáshoz, akik más esetben valószínűleg sohasem találkoztak volna. Terézvárosi ügyvédek, pasaréti orvosok, rózsadombi katonatisztek és családtagjaik beszéltek, csereberéltek, üzleteltek, összevesztek és kibékültek tanyasi parasztgazdákkal, faluszéli kubikosokkal, ingázó munkásokkal, fejkendősnénikkel és csizmás, bagózó földművesekkel. Két, egymástól mind földrajzilag, mind életmódjában, mind észjárásában igen messze eső világ találkozása volt ez. Ezért tartottam indokoltnak, hogy írásom címében kölcsönvegyem azt a metaforát, amelyet a nemzetközi szakirodalomban Amerika felfedezése helyett szokás használni: két földrész, sőt két világ találkozását.⁹

Ám nem csupán történettudományi párhuzamok miatt tartom helyesnek és pontosnak ezt a megközelítést, ugyanerre ösztönzött a számos esetben kíméletlenül pontosan fogalmazó Németh László egyik kéziratban maradt, végül csupán 2011-ben publikált tanulmánya is. Az író az 1956-os forradalomról adott áttekinthető képet, s ennek előzményei között kitért a kitelepítéssel járó társadalmi mozgásokra is: „De ha a politikai demokráciát ez a rendszer el is nyomta – a társadalmat akaratlanul is elősegítette. Maguk a vezetők messze a nép fölött, fegyveres örök övezte függőkeretekben laktak, s csodás autókon siklottak el a tanácskozó helyeikre a tömegek között, de a társadalom többi része sokkal közelebb került egymáshoz, mint akármikor. Az a réteg, amely az államot a Horthy-korszak alatt vezette, szétszóródott: egy része elpusztult, a másik külföldre menekült, a harmadik igyekezett elvegyülni az ismeretlenségben. A javát már az előző korban elfogta a büntudat – a deportálásban megis-

8 = = A lokális nézőpont használata, a kitelepítés folyamatának az érkezők és a helyben élők közös történeteként való értelmezése eddig csupán egyetlen alkalommal jelent meg, Erdész Ádám mintaszerű tanulmányában, amely a mezőberényi eseményeket dolgozta fel. Lásd Erdész, 2018. Az összegzés elkészítését nagyban segítette ez a kitelepítés történetével foglalkozó helytörténeti munka, melynek során mindkét fél visszaemlékezéseit gyűjtötték.

9 = = Míg korábban teljes természetességgel Amerika Kolumbusz Kristóf általi felfedezése rögzült a köztudatban és a történeti irodalomban, néhány évtizede, latin-amerikai hatásra, sokkal inkább a „két világ találkozása” megnevezés honosodott meg a hispanisztikai szakirodalomban. Anderle, 1998: 29.

merték a magyar nép emberségét, jó szívet – s persze ők is igyekeztek másképp viselkedni, mint alispán vagy tábornok korukban.”¹⁰

Természetesen e vizsgálatot könnyebb célként kitűzni, mint sikerre vinni, hiszen jogos kérdés, hogy milyen források alapján szeretném a csorvásiak tapasztalatait, benyomásait megismerni. Egy korábbi írásomban már megpróbáltam egy katonatisztból lett festőművész életúján keresztül és a csorvási helytörténeti gyűjteményben megmaradt alkotásai segítségével más olvasatát adni a kitelepítés történetének.¹¹ Ez alkalommal alapvetően a tanácsi és a belügyi iratanyagra támaszkodva szeretném a kitelepítés csorvási nézőpontját megvilágítani.

A helyi tanácsok dokumentációja tartogat még meglepetéseket a Rákosi- és a Kádár-korszak tekintetében. Az államszocializmus időszakának falusi társadalmát vizsgáló, időrendben egyik első történeti-szociográfiai tanulmány szerzője főképpen a helyi apparátusok túlterheltségét, csekély döntési jogkörét, a választott tanács tagok passzivitását, a lokális érdekképviselet erősen korlátozott voltát hangsúlyozta,¹² ám a csorvási tanácsülések és a tanács végrehajtó bizottságának jegyzőkönyvei másról is árulkodnak. Előzetes várakozásaimhoz képest egy konfliktusokkal, vitákkal, problémákkal, összeütközésekkel terhelt falu képe rajzolódik ki, emellett a hivatalos iratanyagból a Budapestről kitelepített családokra vonatkozó ismereteink is jelentősen gyarapodnak. Az így felsejlő képet szeretném kiegészíteni azokkal az információkkal, amelyek a fővárosból Csorvásra költözők emlékezeiből a helyi társadalomra vonatkozóan kiszűrhetők vagy más falvak eseteivel párhuzamba állíthatók.

== A kitelepítés előtti falu

A mai – vagy úgy is mondhatnánk, hogy az újkori – Csorvás Békés megye középső sávjában, a 44-es számú főútvonal mentén, Békéscsabától 25 kilométerre nyugatra, Orosházától 15 kilométerre keletre fekszik. Vasúton is megközelíthető, 1871-ben nyitották meg a Szeged és Nagyvárad közötti keskeny nyomtávú pályát, amelyen a mai napig egy sínpáron közlekednek a vonatok. A kitelepítettek nagyjából fél nap alatt juthattak el Csorvásra a magdolnavárosi pályaudvarról. A kitűnő minőségű, homokos földön már a középkorban falu létesült, amely azonban 1596-ban, a tizenöt éves háború során az Erdélyből érkező tatár csapatok dúlásának esett áldozatul.¹³ A török kiűzését követő újjáépítésből, pontosabban a szinte Békés megye egészét érintő újraterelítésből kimaradt ez a vidék: sokáig csak Csorvás pusztaként szerepelt a kataszteri térképeken. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés eredményeként a területen fele részben a Wenckheim család grófi ága, illetve Gyula városa osztozott. Végül az 1848-as jobbágyfelszabadítást, illetve az 1853-as úrbéri pátentet követő legelőelkülönítés és tagosítás nyomán született meg az újkori Csorvás, a középkori épületek

10 == Németh, 2011: 8.

11 == Papp, 2016.

12 == Valuch, 1988: 49–56.

13 == Szabó I. (szerk.), 1987: 15.

romjaitól keletre.¹⁴ 1857. december 3-án kötötték meg az egyezséget, amely szerint hivatalosan elszakadtak Gyulától, s ezt követően indult meg a sakktáblaszerű, szabályos telkek kiosztásával Csorvás önálló élete.¹⁵

A lakosság növekedése nem az ország messzi vidékeiről vagy éppen külföldről érkező telepeseknek volt köszönhető, mint a XVIII. század folyamán, hanem a megyén belüli demográfiai folyamatok hatottak így. A túlnépesedéssel küszködő mezővárosokból a fiatal, munkabíró korosztályok számára az önálló egzisztencia teremtésének egyik útját jelentette a vonzáskörzetbe tartozó falvakba költözés. Így Csorvás lakosságának zöme Békéscsabáról, Gyuláról és Orosházáról származott, s a kezdeti lassú emelkedés 1880 és 1910 között felgyorsult, hiszen a népesség 44%-kal gyarapodott, közel 5700 főre.¹⁶ A falu sok-sok lakója jelentős részben valamelyik nagyobb uradalomban vállalt munkát, így a gazdasági cselédség sorát gyarapította. Az 1930-as népszámlálás adatai szerint a népesség egyhatoda, 1130 fő élt a kilenc nagyobb major területén. A 100 katasztrális holdnál nagyobb birtokállomány az 1935-ös mezőgazdasági üzemstatisztikai összeírás szerint Csorvás határának 51,5%-át tette ki, ami azt jelenti, hogy a Nagyatádi-féle földreform nyomán közel 10%-kal csökkent a nagybirtok aránya.¹⁷ Bár a község a két világháború között saját Iparos Körrel és Kereskedelmi Körrel is rendelkezett, a két testületben tömörülő mesterek és kiskereskedők együttes száma sem érte el a 200 főt, így túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a második világháború hajnalán Csorvás az országos átlagot jelentősen meghaladó mértékben számított agrártelepülésnek. A faluban a nagybirtok dominált, legbefolyásosabb tulajdonosoknak a négy nagyobb uradalmat és három kúriát, illetve kisebb kastélyt építtető Wenckheim család tagjai számítottak. Legnagyobb adófizetőként meghatározó szerepet játszottak a helyi képviselő-testületben, ipari vasutat építtettek, támogatták a katolikus egyházközséget és a cserkészcsapatot, valamint kiemelten a plébánia építését. A meghatározó szerepnek azonban voltak korlátai: ezt jelzi, hogy 1937-ben az egyháztanács elutasította gróf Wenckheim Sándor kérését, hogy saját családi kriptát létesíthessen az Avilai Nagy Szent Teréz-plébániatemplomban. Indokként azt hozták fel, hogy a gróf nem volt kegyura a templomnak, így szándéka nem valósítható meg.¹⁸

A társadalmi tagoltság nem párosult nemzetiségi tarkasággal: mivel Csorvást nem a XVIII. században a megye határain kívülről érkező szlovák és német telepések alapították, nem volt olyan nagyobb homogén közösség, amely identitását erőteljesen őrizte volna. Németek és románok elenyészően kis számban éltek itt, míg a leginkább Békéscsabáról érkezők szlovákok aránya az 1900-as 14,6%-ról 1930-ra 4,7%-ra

14 == Karácsonyi, 1896: 70.

15 == Szabó I. (szerk.), 1987: 18.

16 == Szabó F., 2008: 245.

17 == Szabó I. (szerk.), 1987: 35, 37.

18 == Kasuba, 2010: 174.

csökkent, vagyis a hivatalos népszámlálási adatok alapján a mindennapos asszimiláció elég gyorsnak volt mondható.¹⁹ Féja Géza népi szociográfiája, a *Viharsarok* 1937-es megjelenését követő évtized erőszakos demográfiai folyamatai, leszámítva a második világháborús harctéri veszteséget, kisebb mértékben érintették Csorvást, mint más békési településeket. A holokauszt során 33 polgárát veszítette el a falu, a németek kitelepítése két embert érintett, a csehszlovák–magyar lakosságcsere során pedig 151 fő, tehát a népesség 2%-a volt kénytelen áttelepülni.²⁰ Vagyis az alapvetően agrárjellegű Csorváson a lakosság nemzetiségi szempontból homogénnek volt mondható; ha élt is a családok egy részében a szlovák származás etnikai tudata, ennek nem mutatkozott meg az önálló társadalomszervező ereje. Felekezeti szempontból az 1949-es népszámlálás adatai szerint a római katolikusok tették ki a helyben élők 54%-át, az evangélikus egyházhoz közel 32%-uk tartozott, míg a reformátusokhoz a 12%-uk.²¹ A katolikusok meghatározó súlyát a Wenckheim család jelenléte, illetve az oktatásban játszott szerepük erősítette: 1908-tól a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek tanítórend oktatta az uradalmi cselédek gyermekeit, egészen az iskolák 1948-as államosításáig.

Adódik a kérdés, hogy az előbbieken felvázolt, rövid társadalomtörténeti képből milyen következtetések vonhatók le a csorvásiak és a kitelepítettek viszonyával összefüggésben. Mivel ezt a problémát ilyen nézőpontból nemigen vizsgálták, bizonytalan válaszaink lehetnek. Összehasonlításként érdemes felidézni egy másik békési település példáját. Erdész Ádám a Mezőberénybe kitelepítettek és a helyben élők jó kapcsolatát két tényezővel magyarázta: egyrészt a hármás nemzetiségi és vallási tagoltság a XIX. században a rotációs alapon nyugvó önkormányzat modelljét teremtette meg, vagyis az *„etnikai és felekezeti sokszínűség miatt a másféle emberekkel való együttélésben is gyakorlatot szereztek a község lakói”*.²² Másrészt úgy vélte, hogy a kitelepítettek és az őket befogadó, kuláknak minősített emberek gondolkodásukban is közel álltak egymáshoz: *„A két háború közötti felső középosztály és a birtokos parasztság nagyjából ugyanazt a társadalmi és politikai értékrendet vallotta: magántulajdonon alapuló, jobbiztonságot garantáló ország állampolgárai szerettek volna lenni.”*²³ Ez finomításra érdemes magyarázat, amelyet néhány oldallal később részben maga Erdész korrigált, amikor így fogalmazott: *„Ha közelebbről megnézzük a kitelepítésre ítélt népes csoportjának egykorú társadalmi hely-*

19 == Virágh, 1993: 39–40.

20 == Az adatok forrása a Pro-Urbe Osorvás Egyesület által működtetett helytörténeti honlap, melyet Kasuba István szerkeszt. <https://csorvastortenete.gportal.hu/gin-dex.php?pg=33764178> (utolsó letöltés: 2021. augusztus 4.).

21 == 1949. évi népszámlálás, 31.

22 == Erdész, 2018: 98. A nemzetiségi alapú önkormányzatra Csorvás anyatelepülése, a magyarok, németek és románok által lakott Gyula is jó példával szolgált. Kósa, é. n. 183.

23 == Erdész, 2018: 88.

zetét, lényegesen differenciáltabb képet kapunk. A hajdani felső középosztály tagjainak anyagi helyzete erre az időszakra megrendült, nem kevesen megélhetési gondokkal küzdöttek.”²⁴

Mint ahogy megváltozott a korszak szóhasználatában kuláknak nevezett nagygazda réteg anyagi helyzete is, ráadásul Csorváson ez a társadalmi réteg eleve nem volt túlságosan számottevőnek mondható. Az 1935-ös üzemmstatistikai összeírás szerint III fő rendelkezett 20 és 100 katasztrális hold közötti földbirtokkal, vagy bérelt ugyanekkora területet. Számuk az 1948 őszen kezdődő jogi, gazdasági és rendészeti nyomásgyakorlás folytán nyilvánvalóan komoly mértékben csökkent. Bár önmagában nem perdöntő bizonyíték, mégis árulkodó, hogy az 1959-es operatív jellemzésben csupán hét embert soroltak a kulák kategóriába az ellenségesnek minősített személyek közül.²⁵ Ráadásul a Csorvást ellenőrző operatív tiszt idézett jelentésében éppen arról panaszkodott, hogy kitelepített személyek a „*demokráciával szemben lojális*”, tehát a rendszer önképe szerint a kis- és szegényparaszti származású embereket „*fertőzték meg*”. Magyarán, velük beszélgettek, dolgoztak, éltek együtt mindennapjaikat.

Mielőtt rátérnék a kitelepítés helyi történetének ismertetésére, az 1945 és 1951 közötti változások kapcsán két fontos dologra szeretnék rávilágítani. Az 1945-ös földosztás révén megszűnt a Csorvás életét addig alapjaiban meghatározó nagybirtok; ennek jelentőségét aligha kell részletezni. Viszont az ugyanezen év őszen tartott, a politikai tagoltságot tisztán megmutató nemzetgyűlési választások az országostól nagyon eltérő eredményt hoztak. Míg a Független Kisgazdapárt az egész országot tekintve a voksok több mint 57%-át szerezte meg, addig Csorváson csak kicsivel kapott többet 33%-nál. A földosztást választási propagandája középpontjába állító Magyar Kommunista Párt 3,5%-kal múlta felül itt az országos eredményét, míg a Nemzeti Parasztpárt nem egészen 2%-kal szerzett többet annál. Az 1945-ös választások egyértelmű nyertese Csorváson a Szociáldemokrata Párt volt, a voksok majdnem 37%-ával.²⁶ Ez nem csupán a szociáldemokrácia városi pártként történő aposztrofálását, netán vidéki gyökértelenségét hangoztató felületes nézetek újragondolására int, hanem arról is árulkodhat, hogy a földosztás révén megvalósuló kistulajdonosi kapitalizmusnak, kispolgári létnek komoly társadalmi támogatottsága volt a békési faluban. Ám ez helyben elsősorban nem a kisgazdák, hanem a minden jel szerint komoly szervezeti háttérrel és hagyományokkal bíró szocdemek támogatásában mutatkozott meg.

24 == Erdész, 2018: 91.

25 == ÁBTL 3.15. O-14980. 192–193. Csorvás község operatív jellemzése, 1959. március 18. Arra, hogy hivatalosan ekkor már nem létezett a kulák mint ellenséges kategória, s ha mégis létezett, hogyan birtokolhatott valaki papíron 51 vagy 64 katasztrális holdat, nem térek ki. E kérdések megválaszolása az állambiztonság operatív nyilvántartásáról árul el igen sokat.

26 == Szabó I. (szerk.), 1987: 61.

Azt is érdemes hangsúlyozni, hogy bár 1949-ben Csorváson is megalakult az első termelőszövetkezet, sőt gépállomás, és állami gazdaság is létesült, ez mégsem érintette érdemben a paraszti lakosság területi megoszlását. A kitelepítés időpontjában a csorvásiak 44%-a a falu magján kívül, vagyis egykori uradalmi majorokban és tanyákon élt.²⁷ (A település határában hivatalosan 16 külterületi lakott helyet tartottak számon.²⁸) Mindezt azért is fontos kiemelni, mert a szétagolt településszerkezet önmagában is jelentősen megnehezítette a politikai rendőrség tevékenységét, példának okáért szinte lehetetlenné vált ügynöki megfigyelés révén egy-egy kitelepített szemmel tartása.²⁹ Voltaképpen öngólt lőttek a belügyi szervek, hiszen a sűrűn lakott, eleven városi hálózatok megfigyelése nyilvánvalóan sokkal egyszerűbben működött. A falu központjától messze eső tanyákon élő kitelepítettek egyszerre voltak elvágyva a civilizáció áldásaitól és átkaitól. Ezt is érdemes mérlegre tennünk a helyi lakosság és az ide érkezők viszonyának elemzésekor.

== A csorvási tanács, a kitelepítettek sorsának intézője

Bár a kitelepített személyekre vonatkozó iratanyagot az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára őrzi, a folyamatban a korabeli politikai rendőrség, vagyis az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) mellékes szerepet játszott. A Belügyminisztériumon belül önálló irányító csoport létesült, amely a budapesti helyszínt felügyelte, illetve később az esetleges mentesítéseket, áttelepüléseket engedélyezte. Házi Árpád belügyminiszternek kellett értesítenie a fogadó megyék végrehajtó bizottságainak elnökeit, a megyei rendőrkapitányokat és a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) megyei első titkárait (a párt- és állami jogkörök ily módon összekeveredtek, mint oly sok esetben), Péter Gábor pedig az ÁVH megyei vezetőit tájékoztatta.³⁰ A témával foglalkozó szakirodalomban rendre előkerül, hogy a Budapestről való kitiltással egy időben a megyei tanácsoknak kellett a szóba jöhető új lakóhelyeket kijelölniük, vagyis az osztályidegennek tartott helyi befogadókat és lakásaikat (házaikat, tanyáikat) felmérniük. Ezt annyiban érdemes pontosítani, hogy a kényszerlakóhelyek felmérése és kijelölése már korábban megtörtént, mivel a kitiltásról szóló határozatban már fel kellett tüntetni az új címet is (a csorvási esetek is alátámasztják ezt a megállapítást). A nyomtatványokon lévő címekre, egy-egy szobához rendelte hozzá a Belügyminisztérium a fővárosból beköltöztetendő emberek nevét. A véghatározatot az egyes kerületi rendőrségek kézbesítették. Ezzel párhuzamosan a befogadásra ítélt családoknak is küldtek egy határozatot arról, hogy kik érkeznek hozzájuk, míg az irat alsó részét Budapestre postázták, és a kitelepített családdal tudatták, mekkora

27 == Uo. 64.

28 == Virágh, 1993: 39.

29 == Erre példaként lásd a Jászboldogházától 12 km-re lévő tanyára kitelepített egykori igazságügyminiszter, Mikecz Ödön esetét. Takács, 2018: 265–272.

30 == Palasik, 2018: 26.

szobába kerülnek.³¹ Utolsó lépésként a kitelepítési határozatok kiküldésével egy időben a megyei tanácsokkal is közölték, hogy kik és mikor érkeznek a területükre.

Ha egy pillanatra eltekintünk a kitelepítés folyamatának erkölcsi mozzanatairól, akkor is nyilvánvalóvá válik, hogy csupán egy jól működő, professzionális, megbízhatóan kommunikáló államapparátus tudta volna a folyamatot levezényelni. A Rákosi-korszak párt- és tanácsi testületei szakmai hiányosságokkal küzdő, gyorsan változó, gyakran homályos és ellentmondásos politikai elvárásoknak megfelelni igyekvő, általában népszerűtlen, az információkat késve megkapó és tovább adó szervezetek voltak, s ehhez társult még a diktatúra represszív természete. Ezek után aligha meglepő, hogy csupán a kitelepítések kezdete után öt héttel küldött Rudas György rendőr alezredes a Belügyminisztérium nevében a megyei tanácselnököknek egy összefoglaló direktívát, amely az egész folyamatot szabályozta.³² Ebből a dokumentumból kiviláglik, hogy a kitelepítés kezdeti szakaszában a bürokratikus döntési mechanizmus kulcsszereplői országos és megyei szinten helyezkedtek el, a községi tanácsoknak rendkívül csekély szerep jutott. A megyei tanács küldte el a lakásbeutaló véghatározatokat a helyi lakosoknak, ez a testület gondoskodott a vonaton érkezők elszállításáról a kijelölt kényszerlakhelyre, és ugyancsak a megyei tanács dönthetett a megyén belüli átköltözésről.

A helyi tanácsok számára csupán két feladatot határoztak meg. Egyrészt a kitelepített családok számára munkahelyről kellett gondoskodniuk. A munkavállalás hivatalosan és a visszaemlékezések tanúsága szerint sem volt kötelező, de a létfenntartás, a közösségbe való beilleszkedés és az új élet kereteinek kialakítása nyilvánvalóan megkívánta. Másrészt mindennap délelőtt tíz óráig be kellett számolni az adott községnek a Belügyminisztérium központi vonalán a kitelepítettek hangulatáról.³³

Mindebből úgy tűnik, hogy az államhatalom a mielőbbi gyors lebonyolításban volt érdekelt, illetve abban, hogy lehetőleg minél jobban megnehezítse az esetleges visszatérést. Ebből adódóan magukra hagyta az államigazgatás legalsó szintjén található, számos esetben tényleg csupán helyi végrehajtó szervként működő tanácsokat, ezeknek kellett szembenézniük a kitelepítettek és az őket fogadók mindennapos ügyes-bajos dolgaival. Másfelől ez az érdektelenség mégiscsak felértékelte, megemelte a helyi tanácsi apparátus, tágabb értelemben véve a helyi elitek felelősségét és cselekvési körét. A magyar történelemből jól ismert helyzet állt elő: az egyértelmű és világos jogi szabályozás helyett igen sok minden azon fordult meg, mennyire voltak jó- vagy rosszindulatúak azok, akik helyben valamilyen adminisztratív hatalommal bírtak. Éppen ezért úgy vélem, hogy fontos áttekinteni a korszak ta-

31 = = Uo. 32.

32 = = Uo. 36–37.

33 = = Egyetlen példát ismerek ilyen források meglétére és elemzésére. Kis-Kapin Róbert a Szabolcs-Szatmár megyei Gyulaháza esetében találta meg a Kisvárdai Járási Tanács Végrehajtó Bizottsága elnöke által küldött beszámolókat. Lásd Kis-Kapin, 2018: 236–237.

nácsülési és a tanács végrehajtó bizottsági üléseinek iratanyagát, mert sok mindent elárulhat a csorvásiak és a Budapestről érkezők viszonyáról.

A helyi tanácsok felállításáról az 1950. I. törvény rendelkezett, s ugyanebben az évben külön törvényerejű rendeletben (1950. évi 31. tvr.) rendelkeztek a tanácsstagok választásáról. Ez alapján tartották az első választásokat 1950. október 22-én, amely lényegében nem állt másból, mint a Magyar Nemzeti Függetlenségi Népfront jelöltjeit tartalmazó lista elfogadásából vagy elvetéséből. A tanácsok testületi szervek voltak, élükön a tanácselnökkel és a tanácselnök-helyettessel. Két tanácsülés között a jóval szűkebb létszámú végrehajtó bizottság ülésezett. A tanácsokat a törvény az államhatalom helyi szerveként határozta meg, amelyek részben a felülről kapott rendeleteket, utasításokat hajtották végre, részben pedig szakigazgatási feladatokat láttak el. Emellett tömegszervezetként a lakosságot kellett ösztönözniük a különböző állami és társadalmi feladatok aktív megvalósítására.³⁴

A korszakot tárgyaló munkák általában a helyi, jelen esetben a községi tanácsok rendkívül szűk mozgásterét, kvázi eszköztelenségét hangsúlyozzák, kiemelve a költségvetési források korlátozottságát, illetve a járási és a megyei szerveknek való direkt alárendeltséget. Ez a jellemzés két ponton egészíthető ki, ami Csorvás esetében is megmagyaráz bizonyos folyamatokat. Egyrészt az állami szabályozás sohasem lehet teljes, mindig vannak olyan ügyek, amelyekre vonatkozóan nincs központi utasítás, s amelyekről akár az idő múlása vagy más körülmények miatt gyorsan és helyben kell dönteni. Másrészt nem is feltétlenül akar az állam mindent szabályozni, ahogyan ez a kitelepítettek sorsa kapcsán világosan kiderül. Ráadásul sok esetben mérlegelés kérdése, hogy mi minősül szakigazgatási teendőnek, mit lehet elintézni egy adott közigazgatási eljáráson belül vagy azon kívül. Vagyis a szabályozás hiányossága, elégtelensége vagy ellentmondásossága önmagában is tágította a helyi hatóságok mozgásterét. A tanácsok és a nagyobb súllyal bíró végrehajtó bizottságok tagjai is a Népfront listájáról kerültek be, ami azt jelentette, hogy mindig akadtak nem párttag tanácsstagok, akár az egykori koalíciós pártokhoz tartozók, akár azon kívüliek. Ugyanakkor foglalkozás, lakóhely, iskolai végzettség tekintetében sem jelentettek a tanácsok homogén testületeket. Ráadásul azt sem szabad felednünk, hogy minél közelebb van egy államigazgatási/hatalmi szerv a társadalom mindennapjaihoz, annál direkter találkozik a helyben élők véleményével, másképpen szólva, annál jobban érzékeli a közhangulatot. 1959, tehát a végső kollektivizálási hullám megindulása előtt szép számmal kerültek be a községi tanácsokba dolgozó parasztnak minősített, helyi szinten komolyabb magántulajdonnal bíró, saját földjükön gazdálkodó emberek, akik a hivatalos agrárpolitikától eltérő szemlélettel bírtak.

1950-ben négy nappal a választásokat – bár jelen esetben a szavazás kifejezés a pontosabb és a valóságnak megfelelő – követően került sor a Földművelésügyi Minisztérium

34 = = Mikó, 2017: 30–31.

Kultúrtermében a Csorvási Községi Tanács alakuló ülésére.³⁵ Ez alkalommal a Választási Bizottság, a Magyar Függetlenségi Népfront, a Járási Tanács küldötte, valamint a megválasztott tanácsstagok és póttagok szorongtak a helyiségben. Elsőként Bencsik Andrásné, a Választási Bizottság elnöke kapott szót, aki az országosan ismert számokat tükröző eredményeket jelentett be. A választásra jogosult csorvásiak 97,4%-a jelent meg az urnáknál, közülük 99,1% adott le érvényes voksot, 99,8%-uk a Magyar Függetlenségi Népfront listáját fogadta el. Ha tehát összegezzük, 165 olyan ember akadt a faluban, aki távolmaradásával, érvénytelen vagy nemleges szavazat leadásával kifejezésre juttatta a Népfront listájával kapcsolatos ellenvéleményét. Ők a választói névjegyzékben szereplő 4483 személy 3,7%-át tették ki. Annak eldöntéséhez, hogy mindez mit jelentett országos, esetleg regionális összehasonlításban, további aprólékos kutatásokra lenne szükség, de ezek még nem állnak rendelkezésre.

Bencsik Andrásnétól a helyi Népfront elnöke, Havrán Mihály vette át a szót, átadta a megbízóleveket, s ezzel megalakult Csorvás 72 főből álló tanácsa. Pontosabban az a 72 ember, aki elment az alakuló ülésre, megtartotta az első tanácskozást. Ám már ekkor is akadtak hiányzók, hiszen a hivatalos létszám 81 fő volt, ahogyan az Kruzsicz János, a Végrehajtó Bizottság elnökhelyettesének egy 1951. szeptemberi felszólalásából kiderül.³⁶ A fegyelmegtelenység vagy az érdektelenség, a közömböség folyamatosan megmaradt, több alkalommal esett szó a távolmaradók kizárásáról, esetleges pénzbüntetéséről, de nem sok eredménnyel. Ráadásul a jelenlévők nagyjából kétharmada sem szólalt fel, csupán csendben végigülte a tanácskozásokat. Így azután nem meglepő, hogy az alakuló ülést követően tíz hónappal a Végrehajtó Bizottság elfogadott egy határozatot, melynek értelmében felkérték a helyi Népfrontot, hogy 16 új tagot jelöljenek a tanácsba.³⁷

Ám az alakuló ülés nem ért véget a tanács létrejöttével, mivel a Népfront elnöke megnevezte a Végrehajtó Bizottság tagjaira vonatkozó javaslatait, bár ez alighanem formális eljárásnak számított. A kilenc főből álló testület átment a község háza épületébe, és saját tagjai közül elnököt, elnökhelyettest és titkárt választott. A továbbiakban – a kitelepítés ideje alatt mindvégig – ők álltak a csorvási helyi hatalom élén. Közülük a 42 éves Maczák András került a tanácselnöki székbe. A szegényparaszti családban született, 1945-ben kilenc katasztrális holdat kapott férfit 1949-ben az Új Élet Tsz alapító tagja volt, és 1967-ig állt a helyi tanács élén. A helytörténeti lexikon szerzője pozitívként emeli ki, hogy vezetése idején 120 új ház épült a faluban, bővült az iskola, új vízmű, művelődési ház, könyvtár és mozi, valamint tanyasi

35 = MNL BéML XXIII. 712. a. 1/1950. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács üléséről, 1950. október 26.

36 = MNL BéML XXIII. 712. a. 13/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács üléséről, 1951. szeptember 16.

37 = MNL BéML XXIII. 712. b. 34/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács Végrehajtó Bizottságának üléséről, 1951. augusztus 19.

kollégium létesült.³⁸ Azt, hogy mindebben milyen szerepet játszott személyes vezetői teljesítménye, nem tudjuk megítélni, mint ahogyan azt sem, hogy 1956 októberében konkrétan ellene vagy mint a régi rend képviselője ellen lépett-e fel a csorvásiak egy része. Tény, hogy október 28-án a forradalmi tanács felszólítására írásban mondott le tisztségéről, míg két helyettesét, Kruzsicz Jánost és Temesi János vb-titkárt népgyűléseken hívták vissza, mivel ők jelezték, hogy készek folytatni a munkát a falu új vezetésének szolgálatában.³⁹ 1957 februárjában Maczák András visszatért a tanácselnöki székbe, és hosszú beszédben igyekezett igazolni, hogy „*mint az egész országban, úgy Csorváson is kezdettől fogva ellenforradalom volt*”.⁴⁰ Tehát ő, sok más helyi vezetővel ellentétben, átvészelte mind a Rákosi-korszakot, mind a forradalom okozta megrázkódtatást, mind a kollektivizálást, miközben az alsó szintű kádereket elég sűrűn cserélték, s jó néhányan felőrlődtek a különböző társadalmi-politikai konfliktusok során. Egy erősen propagandaízű cikkben, amely a *Népszabadságban* jelent meg 1957 elején, a falu népszerű Bandi bácsijaként írtak Maczákáról, aki „*tanyáról tanyára járt igazságot szolgáltatni az erőszakkal kuláklis-tára vett középparasztoknak*”.⁴¹

Annyi bizonyos, hogy míg Maczák András 1950-ben homo novus volt a közigazgatásban, addig Temesi János vb-titkárt a korábbi községi apparátusból emelték át, s vált a szocialista Csorvás fontos szereplőjévé. 1935-ben az orosházi Gubicza Szakiskolában tett „*másodrendű gyorstírói vizsgát*”,⁴² egy évre rá a Csorvási Sport Club intézőjeként írtak róla. Érdekesség, s egyben a községi elit szűkösségéről árulkodik, hogy a klub főtitkári tisztségét Fehér József főszolgabíró töltötte be,⁴³ aki húsz évvel később a csorvási forradalmi bizottság tagjaként a vb-titkárrá lett hajdani intéző eltávolítását követelte.⁴⁴ Temesi 1942-ben a községháza írnokainak egyike volt,⁴⁵ közvetlen háború utáni karrierjét nem ismerjük, mindenesetre 1950-ben már bizonyos ügyintézési tapasztalatok birtokában tették meg a Végrehajtó Bizottság

38 == Kasuba, 2010: 104.

39 == Erdmann, 2008: 123.

40 == Uo. 114.

41 == Horváth József: Csorváson már tisztább a láthatár. *Népszabadság*, 1957. február 24. 3. Ez a cikk egy, a korábbi *Szabad Népb*ben megjelent írás folytatása volt. A korábbi riportból kiderül, hogy 1953-ban az Új Élet Termelőszövetkezetből többeket kizártak, arra hivatkozva, hogy kulákok. Ezt Maczák András tanácselnök és a községi párttitkár is ellenezte, s végül 1956-ban megsemmisítették a kizárásról szóló döntést. Arról, hogy visszaléptek-e a kizártak a termelőszövetkezetbe, nem szólt a cikk. Lásd Horváth József: Elégtételt kaptak a csorvási középparasztok. *Szabad Népb*, 1956. május 24. 2.

42 == Vizsga a Gubicza-szakiskolában. *Orosházi Friss Hírek*, 1935. július 23. 5.

43 == Márkus (szerk.), 1936: 518.

44 == Erdmann, 2008: 125.

45 == Baross–Takács (szerk.), 1942: 424.

titkárává. A forradalmi napok, hetek hevült időszakát túlélve, huszonhárom éven át maradt meg tisztségében. 1973-ban vonult nyugállományba, és ennek alkalmából a Munka Érdemrend bronz fokozatát vehette át az Elnöki Tanács döntése értelmében.⁴⁶

Kruzsic János tanácselnök-helyettesről nem sikerült többet kiderítenem, viszont a falu élén álló vb további hat tagja közül hármuk életútjából is figyelemre méltó mozzanatokra bukkanhatunk. A tanács alakuló ülésén még a helyi Népfront nevében felszólaló, hat elemít végzett Havrán Mihály hamarosan a falu MDP-alszervezetének titkára lett,⁴⁷ akit 1956. november 1-jén a csorvási nemzetőrök letartóztattak, ám 1957 februárjában ő is jelen volt a tanács újjalakuló ülésén, sőt a jegyzőkönyv egyik hitelesítőjeként szerepelt. A legerősebb indulatok Havránnal kapcsolatban mutatkoztak a forradalom napjaiban Csorváson. Egy ismerőse azt állította, hogy a fiát a helybeli pártszervezet utasítására lötték le, amikor megpróbált átszökni a jugoszláv határon. Havrán Mihályon kívül egyébként Temesi Jánost is őrizetbe vették a nemzetőrök, neki az adószedéssel és a beszolgáltatással kapcsolatos sérelmeket rótták fel.⁴⁸ 1957 után Havrán kikerült a helyi elit köréből, az 1959-es állambiztonsági összefoglaló már egy „proletár származású” fiatal kádert, Kovács Jánost nevezett meg az ismét megalakult kommunista pártalapszervezet titkáráként.⁴⁹

A vb-tagok közül ifj. Szarka Sándor a csorvási gépállomáson dolgozott, és 1951 nyarán név szerint említették a megyei újságban a hanyag munkások között, mert ha „meglazul egy csavarja, leállítja a gépet, aztán ölbetett kezekkel várják, míg kiér hozzájuk a szerelő”.⁵⁰ Ennél többet nem tudunk Szarkáról, így azt sem, hogy a feljelentés határát súroló újságcikknek lett-e bármilyen következménye, vagy esetleg csak nyilvános figyelmeztetésnek szánták, netán valamilyen személyes konfliktus húzódott meg a háttérben.

Az eddigi vezetőkhez képest sokkal jobban kötődött az 1948, de még az 1945 előtti politikai rendszerhez is Gulyás Mihály igazgató-tanító, a tanács és vb egyik legértelmesebb és legszakyszerűbben fogalmazó tagja, aki főként szűkebb szakterülete, az oktatás kérdéseire szolt hozzá. A hívő katolikus családból származó fiatalember 1925-ben került Csorváásra, ahol a katolikus elemi népiskolában és a néhány évig fennálló iparostanonc-iskolában tanított. 1940-től a katolikus iskola igazgatója, tisztségét 1951-ig, az államosítást követően is megőrizte. Emellett 1930-tól harminc-

46 == *Magyar Közlöny*, 1973. május 13. 394. Temesi János neve felbukkan Csorvás történetének szerzői között is, ő írta a két világháború közötti időszakkal foglalkozó, tehát saját ifjúkorát is érintő fejezetet, „A kastélyok árnyékában” címmel. Szabó I. (szerk.), 1987: 35–56.

47 == *Községünk az idén is első lesz a tavaszi munkákban!* *Szabad Föld*, 1952. március 16. 3.

48 == Erdmann, 2008: 119.

49 == *ÁBTL* 3.1.5. O-14980. 182. Csorvás község operatív jellemzése, 1959. március 18.

50 == Meg kell javítani a cséplési munkát a csorvási gépállomáson, hogy a begyűjtés is jobban haladjon. *Viharsarok Népe*, 1951. augusztus 11. 3.

nyolc éven át a Csorvási Dalegylet karnagya, éveken át a római katolikus egyház-tanács jegyzője, 1948-ig a Csorvási Katolikus Kör titkára volt. 1956 és 1959 között ismét a belterületi iskolát igazgatta; a település általános iskolája ma az ő nevét viseli.⁵¹

Az 1950 és 1954 között regnáló vezetésben egymás mellett ült és tevékenykedett a két világháború közötti korszak vékony csorvási polgárságának értelmiségének jeles alakja, Gulyás Mihály; az 1945 előtti községházát alsóbb beosztású hivatalnokként ismerős a jelek szerint a különféle politikai rezsimnek szolgálatát is vállalni kész Temesi János; a szegényparaszti sorból származó, valamiféle ösztönös vezetői képességgel rendelkező, rendszerhű Maczák András; a falubeliek által messze legjobban utált, a hatalom megbízható emberének látszó és a forradalom után Csorvásról hamarosan eltűnő Havrán Mihály. A fentiek nyomán megállapítható, hogy különböző képességű, műveltségű, mentalitású emberek dolgoztak egy testületben, s vezették Csorvást a legkeményebb diktatúra éveiben. Ezt érdemes kiegészíteni a politikai rendőrség véleményével is, mivel az egyes településekről készített ún. operatív jellemzésekben számba vették azokat a helyi vezetőket, akikre lehet számítani az állambiztonság munkája során. Jelen esetben kifejezetten jó vélemény fogalmazódott meg Maczák András tanácselnökről: „Mivel a községet és annak összetételét igen jól ismeri, nagy segítséget tud adni a rendőri szerveknek.”⁵² Am a kitelepítettek szempontjából nem csupán a napi döntéseket meghozó és a szakapparátust irányító vb összetétele számított, hanem a tanácsé is, pontosabban azoké a hangadó személyeké, akik rendszeresen felszóltak. Az egyes testületek szerepe és súlya eltért egymástól: 1951-ben heti rendszerességgel tanácskozott a vb, ami 53 ülést jelentett. A tanácsot nagyjából havonta hívták össze, nyáron, a mezőgazdasági munkacsúcsok alkalmával néhány rendkívüli ülésre is sor került, így összesen 16 alkalommal gyűltek egybe.

= = Csorvás főbb gazdasági és társadalmi problémái a kitelepítés kezdetén

Nem célom a tanács működésének részletekbe menő elemzése, csupán azt szeretném érzékeltetni, hogy nem csupán az államhatalom legalsó szintű szervéről volt szó, hanem egy olyan testületről, amely közvetlenül nézett szembe, találkozott a csorvási hétköznappal, a falut terhelő gazdasági és szociális kérdésekkel. Mivel ekkor még alapvetően agrárközösség volt Csorvás, nem meglepő módon a mezőgazdaság ügyei tették ki a tanácsülések napirendi pontjainak és a hozzászólások időtartamának legnagyobb részét. Mindenekelőtt a termelőszövetkezetek működési problémái, a kor nyelvén szólva a nagyüzemi gazdálkodás fejlesztése került terítékre. Hogy ez mennyire reménytelen ügynek látszott az igen komoly nagyüzemi hagyományokkal bíró Csorváson is, azt remekül érzékelteti Sebestyén József tanácsstag kifakadása néhány

⁵¹ = = Kasuba, 2010: 56–57.

⁵² = = ÁBTL 3.1.5. O-14980. 182. Csorvás község operatív jellemzése, 1959. március 18.

héttel azt követően, hogy a kitelepítettek megérkeztek a faluba: „*Azt tapasztalták, hogy a tanácsstagok sok esetben kerékkötői ennek a fejlődésnek, egyáltalán nem járulnak hozzá a nagyüzemi gazdálkodás kiépítéséhez, pedig hallgatással nem lehet a szocializmust építeni.*”⁵³

A másik fő téma a hivatalosan begyűjtésnek nevezett, rendkívül népszerűtlennek számító kötelező mezőgazdasági terménybeszolgáltatás volt. Ennek megoldatlansága folyamatosan foglalkoztatta a tanácsi apparátust, de érdemi válaszokat nem találtak a felmerült problémákra. Számptalan alkalommal került napirendre a be nem adott tojás, tej, zsír, sertéshús, búza, kukorica és burgonya kérdése, s az eleve irreális tervek megvalósítása a passzív vagy ellenséges falusi világban bukásra volt ítélve. Az ekkor még alapvetően a magángazdaságok által dominált paraszti közösség a saját ellátását és a termelés folyamatosságát helyezte előtérbe, és amennyiben módja nyílt rá, megpróbálta termékfeleslegét az állami ellenőrzést kikerülve értékesíteni, csak végső esetben teljesítette maradéktalanul a kötelező kvótákat. Az egész kérdés körüli feszültséget tükrözte Kruzsicz János tanácselnök-helyettes panaszkodása 1951 nyarán, a kitelepítés csorvási szakaszának kezdetén: „*A beszámolója során először is megállapítja, hogy a cséplés vontatott beindulása az egész begyűjtésre rányomja a bélyegét és így a járásban a község utolsó helyen áll a begyűjtés terén. Megállapította, hogy 100%-on felül még tanácsstagjaink közül senki sem teljesítette kötelezettségét, azonban még eddig tudomása szerint csak egy tanácsstag cséplelt el.*”⁵⁴

A felmerült problémák sorában megemlíthetjük a nagyüzemi táblák kialakítását célzó tagosítás megtorpanását, az elhanyagolt dűlőutakat, az üzemanyag- és alkatrészhiány miatt sokszor álló vagy éppen a magángazdaságoknak dolgozó, nagyüzemi tulajdonban lévő munkagépeket, valamint a munkavállalók anyagi és személyes érdekeltiségeinek hiányát is. A gondokat a vezetés különböző szintjein is érzékelték, és direkt politikai-hatalmi logikát tükröző válaszokat adtak. Így például a járási tanács végrehajtó bizottságának rendelete alapján 1951. június 23-án ún. operatív bizottságot hoztak létre Csorváson, amelynek tagjai naponként járták a határt, ellenőrizték a különböző mezőgazdasági munkák állását.⁵⁵ A helyzet ettől vajmi keveset javult, hiszen az emberek személyes érdekeltisége és a gazdasági folyamatok irracionális volta mit sem változott. Egy hónappal később a községi vb kénytelen volt konstatálni, hogy még a helyi elit körében sem arat osztatlan lelkesedést az egész falura nehezedő és teljesíthetetlen terménybeszolgáltatási kötelezettség. A sokadik határozatban így fogalmaztak: „*Az Operatív Bizottság által történt beosztást fel-*

53 == MNL BéML XXIII. 712. a. 12/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács üléséről, 1951. augusztus 14.

54 == MNL BéML XXIII. 712. a. 11/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács üléséről, 1951. augusztus 5.

55 == MNL BéML XXIII. 712. b. 26/1951., 27/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács Végrehajtó Bizottságának üléséről, 1951. június 25., július 2.

tétlenül és minden körülmények között be kell tartani a vb. és tanácsstagoknak is, mert csak ezáltal remélhető a begyűjtés meggyorsítása és a cséplőgéptől közvetlenül a begyűjtő helyre való gabona beszállítás.”⁵⁶

A gazdasági életben mutatkozó zavarok nem meglepő módon áruhiánnyal párosultak, ahogyan ez a tanácsülések jegyzőkönyvéből is nagyon világosan kiderül. Kovács Jánosné felszólalásában a „*zsírellátás körül mutatkozó nehézségek*” megszüntetését kérte,⁵⁷ a tanács begyűjtési csoportjának beszámolójában a kenyérhiányt emelték ki,⁵⁸ Zsótér Péter tanácsstag pedig azt hangoztatta, hogy a munkások azért sem dolgoznak, mert nem kapnak elegendő zsírt és étolajat.⁵⁹ 1951 késő őszen ugyancsak Zsótér Péter tette szóvá, hogy „a földművesszövetkezeti boltban nem volt só, gyufa és egyéb közszükségleti cikk”, így azután a helyiek úgy vélekedtek, a „*tanács nem törődik a dolgozók érdekeivel*”.⁶⁰ A helyzet a következő két évben sem javult, sőt sokkal inkább romlott az egész országot s különösen az Alföldet sújtó rendkívüli aszály miatt, amely önmagában is komoly termés kieséssel járt, az egyéb gazdaságpolitikai intézkedéseket nem számítva.

A tanácsi vezető szervek iratanyagából kirajzolódó kép közel sem teljes, hiszen azok, akik valamilyen okból kifolyólag a politikai rendszer ellenségeinek számítottak, így az adókkal és munkaszolgálatral sújtott módos paraszti rétegek, a korábbi értelmiség és középosztály állásukat, vagyonukat, befolyásukat veszített képviselői, a községben 1948-ig tanító apácák, a római katolikus és az evangélikus gyülekezet hitüket aktívan gyakorló tagjai nem hallathatták hangjukat a nyilvános politikai térben, őket legfeljebb a hatalmat fenyegető, arra veszélyt jelentő erőként ábrázolják ezekben a forrásokban. A Rákosi-rendszer meggyőződéses híveinek szemében a kitelepítések során érkezők azért is tűntek veszélyes elemnek, mert az ellenség számát gyarapították. Mindezt Varga György tanácsstag tömören így summázta: „*Sok még a kulák és az ellenség pedig községünkben meg is szaporodott. Ne üljenek fel tanácsstagjaink ezek hangjára.*”⁶¹

Összességében azt mondhatjuk, hogy 1951 nyarán Csorvás nehéz hétköznapiakat élt át: a kiszámíthatatlan agrár- és adópolitika, a különböző szintű apparátusok

56 = MNL BéML XXIII. 712. b. 31/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács Végrehajtó Bizottságának üléséről, 1951. július 30.

57 = MNL BéML XXIII. 712. a. 10/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács üléséről, 1951. július 8.

58 = MNL BéML XXIII. 712. b. 29/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács Végrehajtó Bizottságának üléséről, 1951. július 16.

59 = MNL BéML XXIII. 712. b. 30/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács Végrehajtó Bizottságának üléséről, 1951. július 23.

60 = MNL BéML XXIII. 712. b. 45/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács Végrehajtó Bizottságának üléséről, 1951. november 5.

61 = MNL BéML XXIII. 712. a. 12/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács üléséről, 1951. augusztus 14.

felülről jelentkező nyomása, az ellátási zavarok komoly feszültséget generáltak. A falut irányító végrehajtó bizottság megpróbálta valahogy kezelni a krízishelyzetet, ám ez még akkor sem lett volna könnyű, ha csupa rátermett, felkészült, tapasztalt, széles körű legitimációval bíró vezető állt volna Csorvás élén. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a kitelepítés teremtette új helyzet legalább annyi kihívást jelentett a falu lakói számára, mint azoknak, akik 1951. június 14-én vagy 15-én leszálltak a Békéscsabáról begördülő vonat vagonjaiból. Mindkét fél számára új világ kezdődött.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)
3.1.5. Operatív dossziék
O-14980. Orosházi járás

Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára (MNL BÉML)
XXIII. 712. a. Csorvás Nagyközség Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek.
XXIII. 712. b. Csorvás Nagyközség Tanácsának iratai. Végrehajtó Bizottsági jegyzőkönyvek.

=== Hivatkozott irodalom ===

1949. évi népszámlálás

1949. évi népszámlálás. Vallási adatok százalékos megoszlása településenként.
Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1996.

Anderle, 1998

Anderle Ádám: *Latin-Amerika története*. Budapest, Pannonica Kiadó.

Baross–Takács (szerk.), 1942

Magyarország közhivatalainak cím- és adattára. IV. évfolyam. Szerkesztette:
Baross Endre – Takács József. Budapest, Magyarország Közhivatalainak
Cím- és Adattára Kiadóhivatala.

Dessewffy–Szántó, 1989

Dessewffy Tibor – Szántó András: „*Kitörő éberséggel*”. *A budapesti kitelepítések hiteles története*. Budapest, Háttér Lap- és Könyvkiadó.

Erdész, 2018

Erdész Ádám: Kitelepítettek és befogadók. Az együttélés színterei, formái és konfliktusai Mezőberényben. In *Honukban otthontalanok. Tanulmányok*

az 1951. évi budapesti kitelepítések történetéből. Budapest–Pécs, ÁBTL–Kronosz. 87–115.

Karácsonyi, 1896

Karácsonyi János: *Békésvármegye története.* II. kötet. Gyula, Békés Vármegye
Törvényhatósági Bizottsága.

Kasuba, 2010

Kasuba István: *Csorvási arcok.* Csorvás, Pro-Urbe Csorvás Egyesület.

Kis-Kapin, 2018

Kis-Kapin Róbert: Kitelepítettek egy szabolcsi faluban, Gyulaházán. In *Honukban
otthonatlanok. Tanulmányok az 1951. évi budapesti kitelepítések történetéből.*
Szerkesztette: Gyarmati György – Palasik Mária. Budapest–Pécs, ÁBTL–
Kronosz. 229–248.

Kósa, é. n.

Kósa László: Gazdálkodásról alkotott előítéletek és nemzeti sztereotípiák.
Magyarok, németek, románok egy alföldi mezővárosban. In uő: *Gyulai
dolgozatok.* Debrecen, Csokonai. 181–190.

Márkus (szerk.), 1936

Békés vármegye. Szerkesztette: Márkus György. Budapest–Cegléd, Sárík Gyula
és Géza Könyvnyomdai Műintézete és Könyvkiadó Vállalata.

Mikó, 2017

Mikó Zsuzsanna: *Államszervezet és közigazgatás Magyarországon 1945-től napjainkig.*
Budapest, Dialóg Campus.

Németh, 2011

Németh László: A magyar forradalomról. *Hitel*, 4. sz. 4–26.

Palasik, 2018

Palasik Mária: „A burzsoázia likvidálásához tartozik a kitelepítés.” A budapesti
kitelepítések politikatörténete, 1951–1953. In *Honukban otthonatlanok.*
Tanulmányok az 1951. évi budapesti kitelepítések történetéből. Szerkesztette:
Gyarmati György – Palasik Mária. Budapest–Pécs, ÁBTL–Kronosz. 15–54.

Papp, 2016

Papp István: Gályapadból laboratórium. Fluck Béla festőművész Csorváson.
Kommentár, 4. sz. 69–79.

Szabó F., 2008

Szabó Ferenc: A „viharsarki” mezővárosok társadalma a XIX. század végén.

In uő: *Két és fél évszázad az Alföld történetéből*. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár – Békés Megyei Levéltár. 243–250.

Szabó I. (szerk.), 1987

Nagyközség a Viharsarokból. Fejezetek Csorvás rövid történetéből. Szerkesztette: Szabó István. Budapest, Zrínyi.

Széchenyi, 2015

Széchenyi Kinga: *Megbélyezettek*. (2. kiadás.) Budapest, Helikon.

Takács, 2018

Takács Tibor: Megfigyelt, kitelepített, megfigyelt. Mikecz Ödön és a politikai rendőrség 1945 után. In *Honukban otthontalanok. Tanulmányok az 1951. évi budapesti kitelepítések történetéből*. Szerkesztette: Gyarmati György – Palasik Mária. Budapest–Pécs, ÁBTL–Kronosz. 251–273.

Valuch, 1988

Valuch Tibor: *Rekviem a parasztságért*. (Határ füzetek, 3.) Debrecen.

Virágh, 1993

Virágh Ferenc: *Magyarország történeti statisztikai helységnévtára*. 3. kötet. *Békés megye*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.

==== Sajtó ====

Magyar Közlöny, 1973

Népszabadság, 1957

Orosházi Friss Hírek, 1935

Szabad Föld, 1952

Szabad Nép, 1956

Viharsarok Népe, 1951

Kulcsszavak

=====

helyi hatalom, kitelepítés, Rákosi-korszak, társadalmi interakció, társadalomtörténet

Lovát gémeskútnál itató parasztember egy ismeretlen magyarországi tanyán, 1954.

Fortepan / Németh Tamás

/ Where Two Worlds Meet /

Displaced People from Budapest in Csorvás (Part I)

In my study, I am not seeking to answer who came to Csorvás – a village in Békés County – and why, nor how they later recalled the years of resettlement in their personal narratives. Rather, I am interested in those who welcomed them. What were the economic and social conditions in Csorvás, what conflicts arose with the group of strangers who appeared overnight, and how did they manage to resolve these tensions – to the point that, to the best of our knowledge, two of the displaced even remained in the village for an extended period? I aim to reverse the perspective of the existing literature: resettlement is not merely the story of those forced to leave Budapest but also that of the residents of the host communities. It resulted that members of the Hungarian society who otherwise would likely never have encountered were brought into close contact with one another. I am interested in interpersonal relationships, and the microhistorical perspective and methodology seemed to be the most suitable approach for this.

Hajókirándulás a Dunán a Deák Ferencz gőzhajón, 1962.
A háttérben a parton a Váci Fegyház és Börtön.

Fortepan / Handa család

==== Kollár János Miklós =====

/// Származási és világnézeti töréspont: küzdelem a kihallgató- szobában

Karátson Gábor 1956-ban és a megtorlás során¹

*„1956 nyarán egy barátommal elmentünk Erdélybe. [...] Mikor megjöttem Budapestre, úgy éreztem, hogy ez egy rettenetesen unalmas város, és hogy itt aztán soha nem fog történni semmi érdekes. Egy savószínű, ázott, vacak hely. A Rajk-temetésről valamit hallottam, de nem mentem el rá. Úgy taksáltam, hogy enyhülési folyamat van, nem gondoltam, hogy lesz itt valami. Nem voltam soha marxista, nem nagyon érdekelt a politika.”² Amikor 1956 szeptemberében Karátson Gábor – a későbbi író, grafikus, a Duna-mozgalom úttörő személyisége – megérkezett a „savószínű” Budapestre, nem gondolta, hogy a következő egy évben élete gyökeresen megváltozik.³ Jelen tanulmány célja, hogy rekonstruálja Karátson Gábor szerepét az 1956-os forradalom során, és feltárja a megtorlások következtében elszenvedett megpróbáltatásait. A megtorló gépezet által keletkeztetett források mellé (vizsgálati anyagok, bírósági per jegyzőkönyvei) igyekeztem odakapcsolni Karátson hagyatékának darabjait, interjúkat, visszaemlékezéseket, illetve egyéb egodokumentumokat, melyek más perspektívából világítják meg az eseményeket. Megismerhetjük a vád és a védelem iratait, a megtorló gépezet és a megtorlás elől menekülő egyén nézőpontját. Karátson 1989 után adott interjúinak, valamint *Ötvenhatos regényének*⁴ köszönhetően megjelenik a hosszú idő távlatából emlékező egyén is. Az emlékezés természetesen szubjektív: a megszólaló*

1 == A tanulmány a Karátson Gábor Archívum és Kutatóműhely támogatásával készült.

2 == KAGAK, EDK, III/4/5. Ködmumusokkal birkóztunk. Az 1956-os Intézet interjúja Karátson Gáborral, 2003.

3 == Karátson személyével kapcsolatban átfogó képet ad Lányi András esszéje: Lányi, 2022. Duna-mozgalmakkal kapcsolatos szerepéhez lásd: Pap, 2025.

4 == Karátson, 2005. Karátson *Ötvenhatos regénye* az egyetlen átfogó, prózairodalmi narratívája az 1956 októberében történt eseményeknek. Vö. Pap, 2025: 81.

saját magáról beszél, a mindenkori narrátor szempontjai kerülnek előtérbe.⁵ Ilyenkor az egyén bizonyos eseményeket óhatatlanul elhallgat vagy lényegtelennek tart, azaz saját szempontjai szerint szelektál és konstruál.⁶

Karátson forradalom alatti cselekedeteit a nyomozók három szempont szerint kategorizálták. Az elsőbe tartoztak az október 23-i események, a másodikba a forradalom két hetében kifejtett egyetemi tevékenysége, a harmadikba pedig a november 4. utáni szerepe. Miután sokszor maga Karátson is másképp látta saját cselekedeteit visszaemlékezéseiben, mint a vizsgálat során, és nemegyszer a Vizsgálati Osztály nyomozói is egymással ellentétes állításokat fogalmaztak meg, érdemes a személyes forrásokat (interjúk, visszaemlékezések, egodokumentumok), illetve a vizsgálati iratokat egymással *párhuzamosan elemezni*, kontextusba helyezve a vizsgálat során létrehozott három kategóriát.

== A vizsgálat perspektívái

A november 4-én Moszkvából hazatérő Kádár János és az általa vezetett kormány politikai- és tömegbázis hiányában kezdetben csak a fegyveres ellenállás letörésében és a közrend helyreállításában gondolkodhatott. 1956 novemberében bevezették az egyszerűsített büntetőeljárást, decemberben pedig a rögtönbíráskodást. A kádári hatalom hamarosan az ellenforradalom kifejezés használatának fontosságát kezdte el hangsúlyozni, miközben Rákosi és társainak bűneit egyszerű hibákká nyilvánította. Nagy Imrét nyíltan árulónak bélyegezte, aki párttársai mellett megtévesztette magát Kádárt is. 1957 januárjában a Kádár mellett tartózkodó szovjet delegáció befejezte munkáját; Nagy Imrét és társait Romániába internálták; sikerült Moszkvában tartani Rákosit és híveinek jelentős részét. Az új hatalmi viszonyok lehetővé tették, hogy Kádárnak többet ne kelljen vitákat folytatni az októberi események értelmezési kereteiről.⁷ A politikai vezetés stabil birtokában megalkothatta a saját narratíváját, melynek keretein belül bármely tettet ellenforradalminak lehetett értelmezni.⁸ A végső elvi elgondolás szerint az ellenforradalmi erők valójában már kezdettől jelen voltak, és hiába nem akart a részt vevő tömeg nagyobb része tudatosan ellenforradalmat, jelenlétükkel, egyes megmozdulásaikkal tudattalanul mégis azon munkálkodtak.⁹ A belügyi szervek feladata így elsősorban nem a valóság rekonstruálása, hanem a forradalom során történtek fentebb jelzett politikai koncepcióba való rendezése volt.

Karátson Gábort első ízben 1957. március 12-én tartóztatta le az Országos Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Főosztálya, egy nappal azután, hogy ház-

5 == Gyáni, 2000: 137–138.

6 == Grexa, 2025: 15.

7 == Rainer M., 2003: 15.

8 == Takács T., 2016: 19.

9 == Kalmár, 1998: 21.

kutatást tartottak a család Gellért-hegyi, Bakator utcai lakásán. Letartóztatásáról nem sokat tudunk. Az ekkor történetekkel kapcsolatban a Politikai Nyomozó Főosztály részéről csak egy utasítás és a házkutatási jegyzőkönyv maradt fenn, mely szerint előállítását és a házkutatást 1957. március 11-én rendelték el.¹⁰ 1957 tavaszára a forradalom üzenetei már csak titokban terjesztett röpcédulákon, illetve falfirkálásokban nyilvánulhattak meg. A MUK („Márciusban Újra Kezdjük”) feliratok felbukkantak az egész országban, melyek a forradalom március 15-ei újrakezdését jósolták. A röplapokra hamarosan reagált a hatalom is, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány hívei válaszul a HUKUK („Ha Újra Kezdtétek, Újra Kaptok”) feliratokkal, illetve a MUK átértelmezésével válaszoltak („Minden Uszítónak Kötelet”). A MUK ürügyével 1957 tavaszán a rendőrség újabb nagyszabású letartóztatási hullámot szervezett, mely során – a Fejér megyei adatokat nem számítva – országosan több mint tizenkétezer embert vettek őrizetbe.¹¹

Karátson Gábort március 12-én éjszaka keltették álmából. Ekkor már napok óta alig aludt, ezért altatót vett be. Biztosra vette, hogy előbb-utóbb érte is el fognak jönni.¹² 1957 februárjában egyetemi barátjánál, a később pszichológusként ismertté vált Vekerdy Tamásnál bujkált, akinek felesége, Vásárhelyi Vera az ország elhagyására biztatta, de ezt Karátson rövid habozás után elvetette.¹³ A házkutatás harminc percig tartott, és a nyomozók mindössze öt darab papírt foglaltak le.¹⁴ A padlásra elrejtett röpcédulákat Karátson szerencséjére nem találták meg, az később jelentősen súlyosbította volna helyzetét. A Kozma utcai Gyűjtőfogházba vezető útról így emlékezett: „...nagyon félelmetes volt. Kijárási tilalom volt, és az éjszakában robogtak le a Gellérthegyről az autók, a fegyverek csövei kísértetiesen csillogtak mindenütt. Mentünk ki a Gyűjtőfogházba, valami erdőcskéken át suhantunk a kocsival, és nekem az az eszmém támadt, hogy itt valahol tarkón fognak lőni.”¹⁵ A kihallgatásait végző, Karátsonnál alig idősebb két fiatalember még a Gyűjtőfogházban be akarta szervezni. Beszélgetni invitálták egy presszóba, mire Karátson krakélértül azt válaszolta, hogy retteg a presszóktól, a kis székektől és asztaloktól szinte halálfélelme van. Amikor a két kihallgató arra ajánlkozott, hogy ez esetben szívesen meglátogatják lakásán is, Karátson ezt nagymamája idegenekkel szemben tanúsított szeszélyes viselkedésére hivatkozva hárította el. Miután megértették a szándékos pimaszkodást, megfenye-

10 == ÁBTL 3.1.9. V-142893. 61. Utasítás, 1957. március 11.

11 == Krahulcsán, 2007.

12 == Karátson, 2005: 306.

13 == KAGAK EDK I/4/10. Karátson Gábor életrajz. Festőművész, forradalmár, író, felszabadult gondolkodó; KAGAK EDK, III/4/5. Ködmumusokkal birkóztunk. Az 1956-os Intézet interjúja Karátson Gáborral, 2003.

14 == KAGAK EDK, III/1/11. Házkutatási jegyzőkönyv, 1957. március 12.

15 == KAGAK EDK, III/4/5. Ködmumusokkal birkóztunk. Az 1956-os Intézet interjúja Karátson Gáborral, 2003.

gették, hogy Kistarcsára internálják. Nem tudták beszervezni, és négy nap múlva elengedték.¹⁶

1957 tavaszán még vizsgázhatott a jogi karon, de 56-os tevékenysége miatt fegyelmi eljárás indult ellene. 1957. július 23-án, egy hónappal és egy nappal a letartóztatása előtt valamennyi magyarországi egyetemről és főiskoláról kizárták.¹⁷ Érezte, hogy fogy körülötte a levegő, ezért vizsgálhalasztást kért, és elutazott Balatonlellére a Zsindely Ferenc és felesége, Tüdős Klára által üzemeltetett nyaralóba.¹⁸ 1957. június 24-én újra előzetes letartóztatásba helyezték: egy hajnali úszás után a verandán aludt, amikor érte jöttek. Visszaemlékezése szerint egész Budapestig korholták, fasisztának nevezték.¹⁹ „*Most már mindenképpen végeznek velem*” – gondolta. Budapestre érve az őt és letartóztatóit szállító Pobeda személygépjármű a Gyorskocsi utcába kanyarodott be.²⁰ Személyével ekkortól a Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztályának Vizsgálati Osztálya (BM 11/8.) kezdett foglalkozni. A BM 11/8. Osztály a megtorlások egyik legfontosabb szerve volt. A politikai rendőrség napi rendszerességgel vélhetően november közepén láthatott neki az érdemi munkának. Az új Vizsgálati Osztály élére december 1-jén Szalma József őrnagy került, akinek az irányműve alá 67 személyt rendeltek.²¹ Amikor Karátson 1957 márciusában szabadon engedték, még nem született végleges döntés a politikai rendőrség szervezeti felépítéséről. 1957. március 1-jével Biszku Bélát bízták meg a Belügyminisztérium vezetésével, aki ezzel a megtorlások egyik kulcsfigurájává vált.²² 1957 májusában 15 osz-

16 == KAGAK EDK I/4/10. Karátson Gábor életrajz. Festőművész, forradalmár, író, felszabadult gondolkodó.

17 == KAGAK EDK, III/1/4. Fegyelmi határozat Karátson Gábor kitiltásáról valamennyi egyetemről és főiskoláról, 1957. július 23.

18 == KAGAK EDK, III/4/5. Ködmumusokkal birkóztunk. Az 1956-os Intézet interjúja Karátson Gáborral, 2003. Zsindely Ferenc (a két világháború közötti politikai élet egyik fontos személyisége volt, 1943. márciusa és 1944. márciusa között kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter) és felesége, Tüdős Klára (jelmeztervező, az első magyar filmrendezőnő) Budapest ostroma során a Vöröskereszt védelme alá helyezték az Istenhegyi út 92. szám alatt álló villájukat, és 72-ed magukkal vészték át a legsúlyosabb napokat. A bűjtatottak között voltak erdélyi és zsidó menekült gyermekek, illetve Apró Antalné és gyermekei. Ennek ellenére 1951-ben kitelepítették őket Budapestről, amit rövidesen szabad elköltözésre enyhítettek: így kerültek Balatonlellére, ahol egy nyaraló házmesteri feladatait vállalták. Nyaranta politikai okokból üldözött családok gyermekeit fogadták. Zsindely Ferenc halála után, Apró Antalné közbenjárására Tüdős Klára Budapesten kapott lakótelepi elhelyezést. Szekér, 2021: 20–23.

19 == KAGAK EDK, III/4/5. Ködmumusokkal birkóztunk. Az 1956-os Intézet interjúja Karátson Gáborral, 2003.

20 == Karátson, 2005: 272.

21 == Papp, 2013: 220.

22 == Krahulcsán, 2022: 75.

tályt állítottak fel a BM II. (Politikai Nyomozó) Főosztály szervezetébe tagolva; ezek egyike volt a II/8., azaz a Vizsgálati Osztály.²³ Korábbi helyén, a Gyorskocsi utca és a Fő utca által határolt épületben alakult újra, ahol a forradalmat követően mintegy 1000 személlyel szemben folytattak vizsgálatot: közülük 450 főt adtak át az ügyészségnek vagy más büntetőintézeteknek.²⁴ Közöttük Karátson Gábort.

== A szemben álló felek

A Vizsgálati Osztályon első kihallgatója, Engedi László Makón született 1930 novemberében (öt évvel korábban, mint Karátson), szegényparaszti családba, ahol hatan voltak testvérek. Három elemiit végzett, majd napszámosként helyezkedett el, dolgozott egy virágüzletben, útmunkáknál, majd pályamunkásként az államvasutaknál. 1949-ben édesapjával önként jelentkeztek a rendőrség kötelékébe. 1950 januárjában az ÁVH II. karhatalmi századához került az Andrássy (akkor Sztálin) út 66. szám alá (ekkoriban itt működött a karhatalmi parancsnokság²⁵). Teljesített őrszolgálatot Kistarcsán és a Tolnai (korábban Conti) utcai börtönben, majd 1952-ben a Vizsgálati Főosztályra helyezték. 1954-ben kezdte el a gimnázium első osztályát. Amikor Karátsonnal szembekerült, még nem fejezte be középiskolai tanulmányait.²⁶ A forradalom alatt egészen október 30-ig Fő utcai szolgálati helyén tartózkodott, majd miután el kellett hagyni az épületet, szüleihez távozott Makóra. November 2-án forradalmárok egy csoportja letartóztatta és egészen november 5-ig, a szovjet csapatok megérkezéséig fogva tartották. November 29-én már újra a Vizsgálati Osztályon találjuk.²⁷

Minősítési lapján tapasztalt fővizsgálóként hivatkoztak rá: „*Engedi elvtárs szakmailag képzett vizsgáló, munkájában igen aprólékos és pontos. Jellemző, hogy nála még nem fordult elő az, hogy a kapott határidőre feladatát nem végezte volna el. Az ellenforradalom után több jelentős ellenforradalmi ügyben dolgozott igen jó eredménnyel. [...] Csendes, higgadt, megnyerő magatartásával sikerül elnyernie az őrizeteseink bizalmát.*”²⁸ Ezzel szemben Karátson szerint Engedi rendszeresen gyűlölködő hangon beszélt, és folyton ordítozott vele.²⁹ Az első kihallgatáson (június 26.) egy olyan papírt tett elé, melyen egyedüli vádként az szerepelt, hogy március 15-én társai-

23 == Papp, 2013: 221.

24 == Baráth, 2008: 548.

25 == Karhatalmi parancsnokság. Andrássy út 66. <https://topotema.hu/object/221> (utolsó letöltés: 2025. december 3.).

26 == ÁBTL 2.8.1. 11927. Engedi László. Önéletrajz, 1954. május 8.

27 == ÁBTL 2.8.1. 11927. Önéletrajz kiegészítés, 1962. május 4.

28 == ÁBTL 2.8.1. 11927. Minősítési lap. 1958. április 15.

29 == KAGAK EDK, III/4/5. Ködmumusokkal birkóztunk. Az 1956-os Intézet interjúja Karátson Gáborral, 2003.

val a Parlament elfoglalására készültek.³⁰ Karátson az első sokk hatására ekkor azt vallotta, hogy 1956 októberében ellenforradalom történt. Engedi előszeretettel fenyegette nap mint nap azzal, hogy fel fogják akasztani: „...*nagyon is nehéz volt a kötéllal való fenyegetőzést elviselnem, s az éjszakai lámpafény, az ajtórugdosás sem könnyítette meg a dolgomat, teljes elszigeteltségünk, a síri némaság.* [...] *Karátson, maga lógni fog, Karátson, maga lógni fog. Négy és fél hónap telt el így.*”³¹ Mindez annyira megterhelte, hogy miután kiengedték, a poszttraumás stressz hatására még hosszú ideig azt álmodta, hogy halálra ítélik és felakasztják.³² Nagyon zavarta, hogy ellenforradalomnak nevezte az októberi eseményeket, ezért pár héttel később elhárította, megmondja Engedinek, nem gondolta komolyan. Amikor azonban 1957. szeptember 27-én újra kihallgatásra vitték, már Ungi István főhadnagy fogadta.³³

Ungi István három évvel volt idősebb Engedinél, 1927-ben született a Makó közelében lévő Sándorfalván. Akárcsak Engedi családja, az ő felmenői is gazdasági cselédek, illetve kubikusok voltak.³⁴ Ungi 1947 óta teljesített szolgálatot a Belügyminisztérium kötelékében. Bevallása szerint részt vett a budapesti harcokban, majd hazament felesége szüleihez. December 8-án csatlakozott az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága által szervezett VM Forradalmi Ezred 3. zászlóaljához, leszerelése után helyezték a Vizsgálati Osztályra. 1958 szeptemberében kezdte el gimnáziumi tanulmányait.³⁵ Alapos vizsgálonak tartották.³⁶

A Viharsarok, ahonnan Engedi és Ungi származtak, 1945 előtt az ország egyik legszegényebb térsége volt.³⁷ Számukra a kommunista mozgalom és az államvédelem a szegénységből való kitörés lehetőségét kínálhatta. Azon milliók közé tartoztak, akikről a Horthy-korszak szociálpolitikája megfeledkezett. Az októberi események

30 == KAGAK EDK, III/4/5. Ködmumusokkal birkóztunk. Az 1956-os Intézet interjúja Karátson Gáborral, 2003. Évtizedekkel később Karátson megkérdezte egyetemi barátját és 1957–58-as vádlott-társát, Forintos Györgyöt, hogy vajon honnan eredhetett a Parlament elleni támadás vádja. Forintos ekkor mesélte el, hogy valamikor 1956 decemberében Csepelen vita közben azt mondta a munkásoknak, nincsen arról szó, hogy el akarnák foglalni a Parlamentet, csak demokráciát szeretnének.

31 == Karátson, 2005: 353, 355.

32 == Uo. 37.

33 == Uo.; ÁBTL 3.1.9. V-142893. 90. Jegyzőkönyv Karátson Gábor kihallgatásáról, 1957. szeptember 29.

34 == ÁBTL 2.8.1. 10190. Ungi István.

35 == ÁBTL 2.8.1. 10190. Ungi István. Minősítési lap. 1958. április 15.; Önéletrajzi kiegészítés. 1962. december 5.

36 == ÁBTL 2.8.1. 10190. Ungi István. 1958. április 15.

37 == Féja, 1937. A szerző legismertebb és legtöbb vihart kavart szociográfiája 1937-ben jelent meg. A leplezetlen, szókimondó írásnak, mely a Békés, Csanád és Csongrád megyéket sújtó szegénységről tudósított, per lett a következménye. Féja Gézárt osztály elleni izgatásban bűnösnek találták, könyvét elkobozták, és öt hónap fogságra ítélték.

során egy pillanatra sem ingott meg hitük a fennálló rendszerben, sőt igyekeztek fegyverrel védelmezni azt. (Az összefüggés persze árnyalható, hiszen a nélkülözők között tömegesen voltak forradalmárok is.) Engedit a szegedi felkelők le is tartóztatták, ami a megtorlások során plusz motivációt jelenthetett számára, habár a két tiszt életútjának ismeretében ilyenre egyiküknek sem volt szüksége. Karátson ezzel szemben egy olyan többgenerációs értelmiségi és művészcsaládból származott, ahol eleve kritikával tekintettek a fennálló szovjet típusú rendszerre és annak ideológiájára.

Karátson szerint Ungi egyfajta paternalista hozzáállást tanúsított a kihallgatás során. Amikor előállt azzal, hogy az októberi eseményeket nem tartja ellenforradalomnak, nem ugrott neki, inkább megpróbálta meggyőzni az ellenkezőjéről, majd közölte vele, hogy a véleménye tulajdonképpen senkit sem érdekel. Igyekezett lelkiileg is megtörni. *„Egyszer elővett egy géppisztolyt és rám fogta. Azt mondta, hogy ezt találta a padlásunkon. De hát ez csak blöff volt, ezt én is tudtam. Úgyhogy röhögtem.”* Karátson úgy emlékezett, hogy a bajban mindig nevetett. A reakcióképzés a pszichológia által jól ismert elhárító mechanizmus, melynek során tudat alatt valaki az ellenkező viselkedést mutatja, mint ami valójában benne zajlik. *„Mondtam, hogy ezt ne csinálja, mert ha elsül, akkor ez neki kínos lesz.”* Ungi a dehumanizálás szándékával felelt: *„nem kell elszámolnom magával”*.³⁸

== A forradalom előtt és október 23-án

A következőkben arra teszek kísérletet, hogy bemutassam, mi olvasható ki a megtorló gépezet forrásaiból, illetve a személyes visszaemlékezésekből Karátson forradalom előtti és október 23. utáni konkrét tevékenységével kapcsolatban, valamint hogy mindez hogyan csapódott le a kihallgatásakor. A forradalom előtti helyzete kapcsán előzményként vehető számításba, hogy 1953 augusztusában a Budapesti Műszaki Egyetem elutasította a felvételijét.³⁹ A döntésben közrejátszhatott a család osztályhelyzete – édesapja, Karátson László szerepelt az állambiztonsági szervek operatív nyilvántartásában, mert 1945 előtt az Iparügyi Minisztérium miniszteri titkára volt.⁴⁰ Az 1949-ben elfogadott felvételi szabályozás a szülők 1938-as foglalkozását vette alapul. Ekkor tizenegy kategóriát hoztak létre, melyek közül az X jelölte az osztályidegent.⁴¹ Így 1953 őszén az Állami Erdőrendezési Intézet 1. sz. kirendeltségénél helyezkedett el, ahol segédmunkásként foglalkoztatták. Ezt követően, 1954. február 4-től a Mélyépítési Tervező Vállalatnál mint figuráns állt alkalmazásban.⁴² Másodjára

38 == KAGAK EDK, III/4/5. Ködmumusokkal birkóztunk. Az 1956-os Intézet interjúja Karátson Gáborral, 2003.

39 == Egyetemi felvételének elutasítása: KAGAK EDK III/2/4/1–3.

40 == Vö. Kinevezések és előléptetések. *Budapesti Közlöny*, 1941. január. 11. 2.

41 == Takács R., 2008: 33.

42 == EDK III/2/5/1–2. Igazolások, d. n. Földmérési munkálatok során azt nevezték figuránsnak, aki a topográfiai felvételek során jelzőzászlóval vagy más jelölésre alkalmas eszközzel a kijelölt pontokhoz állt vagy a jelző mércét tartotta.

ra német–magyar szakos tanárnak jelentkezett, azonban helyhiány miatt átírányították az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Állam- és Jogtudományi Karára.⁴³ Tanulmányait megkezdte, noha jól tudta, sosem lesz belőle jogász.

1956 nyarán joggal érezhette, hogy az ELTE jogi karán is megindult valamiféle erjedés.⁴⁴ Rákosi Mátyás visszatérése a hatalomba 1955 márciusában ugyan az egyetemeken is megakasztotta a reformfolyamatokat, de az SZKP XX. kongresszusának hatása, majd a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének márciusi határozata valódi változásokat hozott, amelyet megerősített Világhy Miklós rektor szeptember 8-án elhangzott székfoglaló beszéde is. A reformokat, oktatási szabadságot remélő, valamint a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) szerepét boncolgató hallgatók az akkor 40 éves, ígéretes tudományos karrier előtt álló Révész László docens köré tömörültek, akit az állambiztonsági szervek már a forradalom előtt is ellenségként tartottak számon.⁴⁵ A megtorlás során őt tették a jogi karon lezajlott októberi események első számú felelőssévé, neve Karátson Gábor kihallgatásai alkalmával többször felmerült. 1956. október 17-én a Petőfi Kör mintájára a jogászhallgatók is életre hívták saját szervezetüket, a Hajnóczy Kört, mely követelte március 15-e nemzeti ünnepé nyilvánítását, a honvédelmi oktatás kivezetését, valamint az orosz nyelv és a szovjet jogi oktatás fakultatívvá tételét.⁴⁶

Karátson a tüntetés előtti napokban már az egyetemen tartózkodott, de a szemesztert erdélyi útja miatt két-három hét halasztással kezdte, tehát a nyári és őszi eleji forrongásokról lemaradt.⁴⁷ A Vizsgálati Osztály állításai, melyek szerint Karátson az ellenforradalmi tevékenységet kifejtő polgári származású csoport egyik vezető tagja, valamint a Hajnóczy Kör megalapításának egyik kezdeményezője és az ott szervezett viták „legaktívabb résztvevője” volt, megalapozatlannak tűnnek.⁴⁸ A visszaemlékezések és a vizsgálati anyag sokszor hiányos rekonstrukcióiból annyi bizonyos, hogy még jócskán október 23. előtt, az összes évfolyam és oktató számára összehívott kari gyűlésen felszólalt.⁴⁹ A professzorok ekkor beismerték, hogy az egyetemen sokáig hazudozás folyt, hogy félrevezették a diákságot, és véleményüket kérték a hibák kijavításához. A hallgatók hosszas, kínossá váló csendjét Karátson törte meg. Arról beszélt, hogy a diákokat túl sokszor vezették meg a múltban, és azért nem mernek szólni, mert félnek a megtorlásoktól.⁵⁰

43 == KAGAK EDK I/4/9. Önéletrajz, d. n.

44 == KAGAK EDK, III/4/5. Ködmumusokkal birkóztunk. Az 1956-os Intézet interjúja Karátson Gáborral, 2003.

45 == Argejő, 2010: 122.

46 == Uo. 124–125.

47 == KAGAK EDK III/4/4. Romvári Zsuzsanna interjúja Karátson Gáborral, d. n.

48 == ÁBTL 3.1.9. V-142893. 59. Javaslat, 1957. június 3.

49 == Karátson, 2008: 63–64.

50 == KAGAK EDK III/4/4. Romvári Zsuzsanna interjúja Karátson Gáborral, d. n.

A Hajnóczy Kör október 17-én alakult meg, így nem kizárt, hogy a felszólalás ekkor történt. Az 1957 szeptemberében tanúként kihallgatott Lábadi Ilona emlékezett arra, hogy Karátson részt vett a Hajnóczy Kör alakuló ülésén (a jogi kar nappali tagozatának kétharmada ott volt).⁵¹ Szerinte Karátson az ülés kezdetén „követelte” a szervezet megalakítását, illetve a szovjet államszervezet és törvénykezési szervezet tárgyak eltörlését. Helyettük lélektan, szociográfia, általános filozófia és jogfilozófia tantárgyak bevezetését kérte. Karátson 1957 augusztusában úgy emlékezett, hogy október 23-a előtt a Hajnóczy Kör két-három ülésén vett részt. Az augusztus 12-én legépett ötoldalas feljegyzésében, mely tulajdonképpen egyfajta önvallomás volt, Karátsonnak napról napra kellett újra számot adnia a vele történt októberi eseményekről.⁵² „Az volt Ungi elképzelése, belezavarodom majd a dologba, ellentmondásba kerülök azzal, amit Engedinek mondtam, s fogva leszek.”⁵³ Ez volt az első átgondolt emlékezési kísérlete. Igyekezett odafigyelni, hogy a leírtak ne térjenek el a szóban előadott vallomásaitól, de a feljegyzés mégis jóval több információt tartalmaznak, mint a kihallgatási jegyzőkönyvek. (Ekkor még közel voltak a forradalom eseményei, de a kétezres években írt regényében már összefolyhattak a különféle gyűlések.)

Az október 23-i eseményekkel kapcsolatos tevékenysége nem különösebben érdekelte a vallatóit, ezzel kapcsolatban alig három-négy alkalommal kérdezték. A megtorlások során a tüntetésen való részvételt még nem tekintették ellenforradalmi tetteknek. Az első kihallgatását összefoglaló jegyzőkönyv szerint Karátson elismerte részvételét a tüntetéseken és azt, hogy október 23-án délelőtt felolvasott egy röpcédulát az egyetemen.⁵⁴ Második kihallgatásán újra megkérdezték tőle, hogy milyen szerepe volt az ellenforradalom előkészítésében. Karátson megerősítette a röpcédula felolvasását, de tagadta, hogy részt vállalt volna bármilyen előkészületben. A mindössze pár sort tartalmazó papírlapot a Műszaki Egyetem egyik hallgatójától, Scher Jánostól⁵⁵ kapta, a röplap a tüntetésen való részvételre buzdított, és óva intett az esetleges provokációtól. A vizsgálati iratok szerint a szöveget Karátson a harmadéves hallgatók előtt olvasta fel. Úgy vélte, hogy a röplap tartalma nem váltott ki jelentős hatást, hiszen ekkor már mindenki tisztában volt azzal, hogy megtartják a tüntetést, amelyet a pártszervezet is helyeselt.⁵⁶ A forradalom első napjának eseményeivel kap-

51 = = ÁBTL 3.1.9. V-142893. 217. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, 1957. szeptember 26.

52 = = ÁBTL 3.1.9. V-142893. 82. Feljegyzés, 1957. augusztus 12.

53 = = Karátson, 2008: 380.

54 = = ÁBTL 3.1.9. V-142893. 66. Jelentés Karátson Gábor gyanúsított első kihallgatásáról, 1957. június 26.

55 = = Scher János a forradalom után elhagyta Magyarországot. ÁBTL 3.1.9. V-150384/2. 208. Jegyzőkönyv Karátson Gábor kihallgatásáról, 1957. június 25.

56 = = ÁBTL 3.1.9. V-142893. 67. Jegyzőkönyv Karátson Gábor második kihallgatásáról, 1957. július 2.

csolatban ezután 1957. október 2-án kérdezték újból, ekkor bűnösnek vallotta magát a röplap felolvasása és a tüntetéseken való részvétel miatt.⁵⁷

Október 23-án délelőtt az ELTE Rektori Tanácsa valóban javasolta az egyetem polgárainak, illetve a párt- és a DISZ szerveinek részvételét a délután három órára meghirdetett megmozduláson, meghagyva, hogy igyekezzenek a megfelelő irányba terelni a követeléseket, elkerülni a provokációt, és megakadályozni a jobb-, esetleg baloldali kilengéseket.⁵⁸ A tüntetéshez Karátson az egyetem épülete előtt csatlakozott. Feltehetően a röpcédula és a Rektori Tanács intelmei alapján eleinte maga is igyekezett fellépni a tüntetést radikalizálni szándékozókkal szemben. Amikor a Kossuth téren meghallotta, hogy mögötte három férfi azt kiabálja, hogy „*le a vörös csillaggal*”, arra kérte őket, hagyják abba: „*nem ragaszkodtam személy szerint annyira a vörös csillaghoz, de én egyáltalán nem gondoltam, hogy ez egy kerek-perec antikommunista dolog. Hanem hát mint mindenki, én is úgy gondoltam, hogy ez egy a meglévő izének a megjavítására irányuló valami.*”⁵⁹ Pár perc múlva, mikor a tér több szegletéből is meghallotta a rigmust, már velük együtt kiáltotta azt.⁶⁰ Az eljárás során keletkezett saját kezű feljegyzésében úgy emlékezett, hogy a tüntetés előtt megbeszélték csoporttársaival, hogy a felvonulás alatt senkit sem engednek soraik közé.⁶¹

A Kossuth térről követte a tömeget a Felvonulási térre (ma Ötvenhatosok tere), végignézte a Sztálin-szobor ledöntését, majd az emberáradattal a Bródy Sándor utca felé indult: „*...egy sötét utca szurdokában elindultunk a Rádió felé. Nem mintha tudtam volna, hol a Rádió. Megrögzött budaiként, Pestről szinte semmit se tudtam.*”⁶² Fontos adalék ez Karátson származásával és identitásával kapcsolatban. A fegyveres forradalmárokhöz nem csatlakozott, alkatilag távol állt tőle az erőszak: „*...iszonyodtam a fegyverforgatás puszta gondolatától is.*”⁶³ „*Fölvettem egy követ, és mentem azzal a kövel. De hamarosan beláttam, hogy ez egyszerűen nevetséges, hogy még akkor se vágnám hozzá valakihez a követ, ha nincs nála puská.*”⁶⁴ Október 24-én este vagy 25-én reggel véradás szándékával jelentkezett az Országos Vérellátó Szolgálat kelenföldi, Karolina úti központjába, ahol végül október 28-ig ott maradt segíteni.⁶⁵ Az eufóriától hajtva az október 23-án lezajlott fontosabb események, illetve helyszínek szinte

57 == ÁBTL 3.1.9. V-142893. 92. Jegyzőkönyv Karátson Gábor terhelt kihallgatásáról, 1957. október 2.

58 == Argejő, 2010: 126–127.

59 == KAGAK EDK III/4/4. Romvári Zsuzsanna interjúja Karátson Gáborral, d. n.

60 == Karátson, 2005: 68.

61 == ÁBTL 3.1.9. V-142893. 96. Karátson Gábor saját kezű feljegyzése, 1957. július 4.

62 == Karátson, 2005: 83.

63 == Uo. 195.

64 == KAGAK EDK III/4/4. Romvári Zsuzsanna interjúja Karátson Gáborral, d. n.

65 == BFL XXV. 4.a. – 1957 – 5376. o. n. Védekezés című önvallomás, d. n.

mindegyikén jelen volt. Az izgalom, a feszültség és a fegyverropogás hangjának hatására hazafelé menet a Boráros téren, fejét a kezébe temetve, keserves zokogásban tört ki.⁶⁶

= = Az egyetemen a forradalom alatt

Miután befejezte szolgálatait az Országos Vérellátó Központban, október utolsó napjaiban Forintos György és Töttösy Zsolt hallgatótársaival, Révész László vezetésével orosz nyelvű röpcédulákat és plakátokat készítettek a szovjet katonák tájékoztatására. A plakátokat természetesen a „pályát tévesztett” Karátson tervezte.⁶⁷ Október 31-én az ELTE Rektori Tanácsának nagygyűlésén megalakult a jogi kar Forradalmi Bizottsága, mely november 3-ig mindennap ülésezett. A testületbe Karátson Gábort is beválasztották, az elnök Révész László lett.⁶⁸ Hamarosan elbocsátották az egyetemről Névai Lászlót, a Szovjet Jogi Tanszék vezetőjét, aki egykor a Rajk-per egyik kirendelt védője volt, valamint Sarlós Márton és Vas Tibor professzorokat.⁶⁹ Engedi a kihallgatások során elsősorban azt szeretne volna bizonyítani, hogy Karátsonnak számottevő szerepe volt a Forradalmi Bizottság által kezdeményezett elbocsátásokban. A kényszernyugdíjazásokat nem lehetett tagadni, ezért eleinte Karátson azzal próbált védekezni, hogy nem emlékszik, kik hozhatták meg a végső döntést. Ő abba az albizottságba került, mely az oktatás mihamarabbi újraindításával foglalkozott.⁷⁰

Később azt vallotta, hogy az elbocsátások feltehetően Révészhez köthetők, „akinek tevékenysége a Forradalmi Bizottságban valóban ellenforradalmi célok megvalósítását tükrözte”.⁷¹ Szerinte más bizottsági tagok és ő sem értettek egyet Révész javaslatával, aki arra hivatkozott, hogy a kitiltásokra az érintett tanárok, illetve hallgatók személyes biztonsága miatt volt szükség. A Bizottság tagjai egyetértettek abban, hogy a kizárások csak ideiglenesek lehetnek, melyekről később a minisztériumnak kell döntenie. Csak ezzel a kitételrel járultak hozzá Révész javaslatához.⁷² Tudhatta, hogy Révész ekkora már elhagyta az országot, így szerepének kiemelésével nem keverhette bajba. Mindennek már nem volt nagy jelentősége, hiszen a nyomozó hatóságok ekkorra már rekonstruálták az eseményeket. Kiderítették azt is, hogy a Révész által betervezett kitiltási javaslat elfogadására 1956. november 1-én került sor az egyetem 7-es számú nagytermébe összehívott bizottsági gyűlésén.⁷³

66 == KAGAK EDK III/4/4. Romvári Zsuzsanna interjúja Karátson Gáborral, d. n.

67 == Argejő, 2010: 129.

68 == Uo. 130–131.

69 == Uo. 131.

70 == ÁBTL 3.1.9. V-150384/2. 210. Jegyzőkönyv Karátson Gábor kihallgatásáról, 1957. június 25.

71 == ÁBTL 3.1.9. V-142893. 68. Jegyzőkönyv Karátson Gábor 2. kihallgatásáról, 1957. július 2.

72 == ÁBTL 3.1.9. V-142893. 83. Feljegyzés, 1957. augusztus 12.

73 == ÁBTL 3.1.9. V-152876. 62. Jegyzőkönyv Pálos Oswald kihallgatásáról, 1957. február 21.

Az 1990-es években Karátson szinte egyáltalán nem emlékezett a kitiltások körüli eseményekre. A művészetek és a filozófia iránt érdeklődő fiatal nem érdekelte túlzottan a kommunistának mondott tanárok ügye: „...idegenül éreztem ott [a Forradalmi Bizottságban] magamat, mert soha életemben nem foglalkoztam gyakorlati politikával, s azokban a zűrzavaros napokban, mikor nálam élesebb látásúak is megzavarodtak, én igazán nem tudhattam mit cselekedni: éppen ezért teljesen passzív maradtam.”⁷⁴ Ekkor is javasolta, hogy az egyetemi órák közé szabadon választható jelleggel vegyék fel a szociográfiát, az általános filozófiát és a lélektant.⁷⁵ November 4-e előtt csupán két bizottsági ülésen vett részt, utána mindössze egyen. Október 31-én belépett az egyetemi nemzetőrségbe, és a nyomozók szerint fegyvere is volt.⁷⁶ Az ELTE összes kara közül egyedül a jogon született kitiltási lista, ami magyarázat lehet arra, hogy a kihallgatások során miért szenteltek ennek az időszaknak ekkorra figyelmet.⁷⁷ A kizárási ügyek a kiszabott büntetés mértékében is jelentős szerepet játszottak.

=== November 4. után

A szovjet támadás után Karátson azt tervezte, hogy táviratot ír az orosz ifjúsághoz „mint Tolsztoj és Dosztojevszkij népéhez, hogy ezt ne hagyják”.⁷⁸ A kiáltvány kész szövegét elvitte az ekkoriban Bibó István környezetében tevékenykedő (és 1990 után államelnöki tisztséget betöltő) Göncz Árpádnak, aki figyelmeztette, hogy a hitelesség érdekében a levelet alá kellene írnia. „Azt gondoltam én ezt nem fogom aláírni, mert ennek fele se tréfa. Ha én ezt aláírom, engemet kinyírják. Aztán ezen vívódtam magamban, resteltem is meg nem is. De alapjába véve ma is azt gondolom, hogy jól tettem. Az orosz ifjúság úgy sem védte volna meg Magyarországot.”⁷⁹

Ettől függetlenül nem hagyott fel az ellenállással. A Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (MEFESZ) tagjaként aktív részt vállalt a diákok ellenállásának megszervezésében, legalább két alkalommal ellátogatott Csepelre, ahol igyekezett kapcsolatot építeni a fiatal munkásokkal. A Kádár-rezsim számára a munkások helyzete súlyos dilemmát okozott a forradalom utóhatásainak kezelésében. Az ötvenes évek munkásosztálya nem élt jobban, mint a háború előtt. A bérek és a fizetések vásárlóereje 1956-ban, 17 évvel a háború kitörését követően sem érte el az

74 == BFL XXV. 4.a. – 1957 – 5376., o. n. Védekezés, d. n.

75 == ÁBTL. 3.19. V-142893. 88. Jegyzőkönyv Karátson Gábor kihallgatásáról, 1957. szeptember 29.

76 == ÁBTL 1.6. X. s. – XIII. t. – 22. kötet. Monográfiák. 78. Jelentés Forintos György és társai ügyében, 1957. október 7.

77 == Borsodi, 2018: 173.

78 == KAGAK EDK, III/4/5. Ködmumusokkal birkóztunk. Az 1956-os Intézet interjúja Karátson Gáborral, 2003.

79 == Uo.

1938-as bázisszintet, a háborús konjunktúra időszakáról nem is beszélve.⁸⁰ 1956 novemberében a kádári vezetés kettős beszédet folytatott a munkástanácsokkal kapcsolatban: eleinte legális szerveződésként elismerte azokat, de valójában sosem kívánta megosztani velük a hatalmát. Felszámolásuk a Kádár-kormány megerősödésének függvénye volt, de a megtorlások kellemetlenül érintették a hatalmat, hiszen azokkal szemben kellett fellépniük, akik a marxista ideológiába ágyazott propaganda szerint elvileg a hatalmuk legfőbb bázisát jelentették.⁸¹ Éppen ezért a nyomozó hatóságok számára Karátson csepeli látogatásai voltak a legsúlyosabb bűntettek.

Karátson visszaemlékezése szerint Bárány János,⁸² a Tompa utcai felkelők parancsnoka kereste fel őket a jogi karon: „...*ti csak fortyogtok az értelmiségi levelekben és a velünk harcoló munkássággal nem törődtek. Minket le se szartok! Menjenek ki a gyárba, mert ott a kádáristák már szervezkednek.*”⁸³ Karátson ekkor már tagja volt a november 12-én újraszervezett MEFESZ kari Ideiglenes Intéző Bizottságának.⁸⁴ A MEFESZ-be minden egyetemi kar két-két küldöttet delegált:⁸⁵ „...*odajárogattunk, szónokoltunk és mondtuk, hogy ezt nem lehet annyiban hagyni, az biztos. Ott már kádáristák is megjelentek, és kezdték mondani a magukét. Szóval huzavona volt, de mondom, azt hittük, hogy ha nagyon erőltetjük a dolgot, akkor azért a forradalom vívmányaiból valamit meg lehet őrizni. Hogy akár többpártrendszer is lehet, jugoszláv út, meg nem tudom mi.*”⁸⁶ Az Intéző Bizottságon belül ekkor is tanulmányi ügyekkel foglalkozott: Forintos Györggyel és Töttössy Zsolttal közösen dolgoztak egy egyetemi autonómiáról szóló törvényjavaslaton, melyet a kar rektorának kívántak eljuttatni.⁸⁷ Bárány János ekkortájt a Csepel Vas- és Fémművekben dolgozott

80 == Gulyás, 2022: 62.

81 == Uo. 121.

82 == Bárány János (1930–1959). Bárány október 23-án csatlakozott a tüntetéshez, a Magyar Rádió ostroma idején Csepelre távozott, hogy fegyvereket és munkásokat hozzon a harcokhoz. A Tompa utcai felkelők parancsnokaként szembeszállt a szovjet csapatokkal. November 4-én is felvette a harcot, bár számos tanúvallomás arról tanúskodik, hogy igyekezett társait meggyőzni az ellenállás értelmetlenségéről. December elejétől részt vett a Bástyá csoport fegyveres szervezkedésében, de pár nappal később letartóztatták. Kegyelmi kérvénye elutasítását követően, 1959. február 18-án kivégezték. Szakolczai, 2024: 203.

83 == KAGAK EDK I/4/10. Karátson Gábor életrajz. Festőművész, forradalmár, író, felszabadult gondolkodó, d. n. Mécs Imre november 10-re tette Bárány látogatását: Mécs, 2025: 226.

84 == ÁBTL 3.1.9. V-142893. 89–90. Jegyzőkönyv Karátson Gábor kihallgatásáról, 1957. szeptember 29.

85 == Argejő, 2010: 134–135.

86 == KAGAK EDK, III/4/5. Ködnumusokkal birkóztunk. Az 1956-os Intézet interjúja Karátson Gáborral, 2003.

87 == ÁBTL 3.1.9. V-142893. 89. Jegyzőkönyv Karátson Gábor kihallgatásáról, 1957. szeptember 29.

szerszámkészítő-lakatosként, tagja volt munkahelye munkástanácsának, és az ott alakult Magyar Forradalmi Ifjúsági Szövetség (MAFISZ) elnökeként működött.⁸⁸ Csepelen 1956. november 4-től kezdődően heves harcok bontakoztak ki, az ellenállást csak november 9-re sikerült végleg felszámolni.⁸⁹ A munkástanácsok november 4. után úgy ítélték meg, hogy a forradalom bizonyos vívmányai megőrizhetők, amiért érdemes harcolni. Egyfajta harmadik utas demokrácia talaján álltak: követelték a szabad választásokat, de nem kizárólag a többpártrendszer alapján. A pártok megjelenését bizalmatlanul fogadták, a forradalom által teremtett nemzeti egység megbontóiként értelmezték őket.⁹⁰ A Nagy-Budapesti Központi Tanács (KMT) december 9-i betiltása után a Vas- és Fémművek munkástanácsai az ellenállás utolsó fészkeiként egészen január elejéig tartani tudták magukat.⁹¹

Karátson úgy emlékezett, hogy 1956 decemberében három alkalommal járt Csepelen, elősorban azért, hogy megismerkedjen a munkásifjúság problémáival és a MAFISZ célkitűzéseivel. Elmondása szerint már ifjúkora óta érdekelte a munkások helyzete, amit Engedi hitetlenkedéssel fogadott. Azzal vádolták, hogy fegyveres felkelésre és sztrájkra buzdította a munkásságot, amit mindvégig tagadott.⁹² A tárgyalások során Karátson hangsúlyozta, hogy nem utasításra mentek Csepelre, hanem meghívták őket.⁹³ Az egyetemistákat Csepelre hívó Báránnyal nem alakulhatott ki szoros kapcsolata, hiszen a volt fegyveres forradalmárt 1956. december 10-én őrizetbe vették.⁹⁴ 1956 novemberében egyébként nem is tudta ki ő, csak akkor jött rá, hogy a Tompa utcai felkelők parancsnokával találkozott, amikor 1989 után elolvashatta tárgyalásának jegyzőkönyveit.⁹⁵ Emlékezete szerint Csepelen Fejes Bélával, Ladányi Árpáddal és egy Brigitta nevű nővel beszélt személyesen. Csak abban volt biztos, hogy decemberben járt Csepelen, de azt nem tudta vagy nem akarta felidézni, hogy pontosan mely napokon.⁹⁶ A védőügyvédje, dr. Tóth Zoltán által összeállított témavázlat szerint Karátson december közepén biztosan ellátogatott Csepelre, ahol a mun-

88 == Mécs, 2006: 491.

89 == Eörsi, 2016: 72–94.

90 == Varga, 2017: 28–29.

91 == Kis, 1988: 230.

92 == ÁBTL 3.1.9. V-142893. 70–71. Jegyzőkönyv Karátson Gábor második kihallgatásáról, 1957. július 2.

93 == BFL XXV. 4.a. – 1957 – 5376. 812. Jegyzőkönyv nyilvános tárgyalásról, 1957. december 19.

94 == ÁBTL 3.1.9. V-143260/2. 11. Határozat előzetes letartóztatás elrendeléséről, 1956. december 22.

95 == „A vádlottak cselekedetei fiatalságukkal és műveltségükkel magyarázhatók...” Szabényi Osilla interjúja Karátson Gáborral. *Beszélő*, 1993. 42. sz.

96 == ÁBTL 3.1.9. V-142893. 77–79. Jegyzőkönyv Karátson Gábor harmadik kihallgatásáról, 1956. július 23.

kástanács egyik ülése után arról beszélgetett néhány résztvevővel, hogy szükséges lenne szorosabbra fűzni a baráti viszonyt a munkás- és az értelmiségi fiatalok között.⁹⁷

1957. augusztusi feljegyzésében leírta, hogy először 1956 december elején járt Csepelen, belehallgatott a munkástanács gyűlésébe, majd találkozott néhány MAFISZ-taggal. Köztük volt Gavula Brigitta szövőnő, Fejes Béla lakatos, Mozsár Béla villanyszerelő és Ladányi Árpád felkelő.⁹⁸ Karátson ragaszkodott azon álláspontjához, hogy a munkás–értelmiségi párbeszéd megteremtésén fáradozott, mely szerint a DISZ idején teljesen hiányzott. Fejes Bélának kifejtette, hogy az egyetemisták politikai és gazdasági kérdésekben a marxizmus talaján állnak. Forintos és Töttössy társaságában karácsony előtt újra ellátogattak Csepelre, ekkor mindhárman felszólaltak az ifjúmunkások gyűlésén. Karátson megbékélésre szólította fel a megjelenteket, és még arról se volt hajlandó vitát nyitni, hogy forradalom vagy ellenforradalom zajlott-e októberben.⁹⁹ A nyomozók mindenkit igyekeztek kihallgatni, akikkel Karátson Csepelen találkozott. Mozsár Béla szerint Karátson december 21-i felszólalásában erőteljesen bírálta és illegitimnek nevezte a kormányt, mely csak a szovjet csapatok segítségével képes ellátni funkcióját.¹⁰⁰ Fejes Bélát legalább két alkalommal hallgatták ki az ügyel kapcsolatban, aki a megtorlások során több esetben is tett terhelő vallomásokat forradalmárookra.¹⁰¹ Úgy emlékezett, hogy Karátson már november végén összekötők kijelölését kérte a munkásoktól, hogy a forradalom alatt kialakult kapcsolatokat megőrizzék, és képesek legyenek egységesen kiállni a Kádár-kormányval szemben. Arra figyelmeztette a csepelieket, hogy ne tűrjenek meg a soraikban egykori DISZ-vezetőket. Nem tudhatta, hogy a forradalom előtt Fejes is tagja volt a DISZ vezetőségének.¹⁰² Karátson ügyesen szűrta ki a vallomásban a „forradalom alatt” szókapcsolatot, és rögtön rámutatott, hogy a csepeli utaknak éppen az volt a célja, hogy létrehozza azokat az informális kapcsolatokat, melyek korábban nem léteztek.¹⁰³ Vallomása szerint ő maga éppen azt tanácsolta a munkásoknak, hogy

97 == KAGAK EDK, III/1/5. Témavázlat – dr. Tóth Zoltán, o. n.

98 == Az állambiztonsági szolgálatok információi szerint Ladányi Árpád tagja volt a 20. kerületi rendőrkapitányságon szerveződött felkelői csoportnak, akik a forradalom ideje alatt házkutatást tartottak a Pesterzsébeten élő Ratkó Anna egykori népjóléti, majd egészségügyi miniszternél. ÁBTL 1.6. X. s. – XIII. t. – 1. kötet. Monográfiák. 152–153. Javaslat az ügy lezárására, 1959. június 19.; ÁBTL 3.1.5. O-16804. 71. Összefoglaló jelentés, 1959. január 14.

99 == ÁBTL 3.1.9. V-142893. 85–86. Feljegyzés, 1957. augusztus 12.

100 == ÁBTL 3.1.9. V-142893. 229. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, 1957. szeptember 13.

101 == ÁBTL 3.1.5. O-16797/2. 78. Jelentés Halbrecht György előzetes letartóztatott és társai ügyében, 1957. szeptember 17.

102 == ÁBTL 3.1.9. V-141806/4a. 271. [A] Magyar Forradalmi Ifjúsági Párt[ban] és Nemzeti Függetlenségi Frontba[n] szereplő személyek névsora.

103 == ÁBTL 3.1.9. V-142893. 77–78. Jegyzőkönyv Karátson Gábor kihallgatásáról, 1957. július 23.

azokat a DISZ-titkárokat, akikben nem csalódtak, nyugodtan vegyék be a MAFISZ-be.¹⁰⁴

Fejes vallomása szerint Karátson és más egyetemi hallgatók december 8-án reggel jártak másodjára a Vas- és Fémművekben. Karátson „*több MAFISZ-tag előtt közölte, hogy a volt központi munkástanács egyes tagjait az oroszok letartóztatták, 10 órára ül össze az országos munkástanács értekezlet és Csepel választ várják a sztrájk megszavazásának kérdésében. A MEFESZ-be már várják az országos munkástanács küldöttök a Csepeliek döntését, és ha a csepeli fiatalok a sztrájk kimondása mellett döntenek, a sztrájk az egész országra ki fog azonnal terjedni.*”¹⁰⁵ A tárgyalások kudarcai, illetve a Kádár-kormány agresszív fellépésének következtében 1956. december 8-án a KMT december 11–12-re 48 órás általános munkabeszüntetés mellett döntött.¹⁰⁶ A tiltakozó sztrájkot a kormány nem tudta megakadályozni, de másnap törvényen kívül helyezték a munkástanácsokat, december 11-én pedig letartóztatták a tárgyalások ürügyén Parlamentbe csalt Rácz Sándort és Bali Sándort, a KMT vezetőit.¹⁰⁷ Fejes a megtorló hatóságok összes kommunikációs paneljét bevetette. Eszerint Karátson követelte a szovjet csapatok kivonását az országból, a Varsói Szerződés felmondását és az ország semlegességének kinyilvánítását. Kijelentette, hogy „*forradalom volt*”, nem pedig ellenforradalom, „*bibásnak tartotta a marxizmus ideológiai tételeit és nem tartotta helyesnek ennek az ideológiának az alapján a marxizmus építését [sic!]*”¹⁰⁸ Nincs rá egyértelmű bizonyíték, de elég valószínűnek tűnik, hogy Fejes a hatóságok által beavatott, koncepció tanú volt, akivel szándékosan igyekeztek Karátson keletébe csalni.

Fejes túlzó vallomásától eltekintve valószínű, hogy december 21-én Karátson bátrabban viselkedett, mint ahogy azt a feljegyzésben leírta, amikor kihallgatói előtt érthető módon igyekezett mondatai jelentőségét tompítani. Karátson jól ismerte fel, hogy a Kádár-kormány hatalmi bázisát 1956 decemberében a szovjet csapatok jelentették, ha pedig mindez elhangzott, az gyakorlatilag a Nagy Imre-kormány programjának megismétlése volt. Ügyvédjének a per során készített jegyzetei – melynek sorai 1956 októberétől egészen december végéig követik az eseményeket – szerint Karátson, Forintos és Töttössy december 21-én a MAFISZ alakuló ülése miatt mentek Csepelre. Karátson ekkor hitet tett a forradalom mellett, bírálta a Kádár-kormányt és a marxizmust, melyet alkalmatlannak tartott a szocializmus építéséhez. Hogy Karátson a szocializmust mint legitim célt elismerte-e, azt nem tudjuk, de a későbbi nyilatkozatai alapján valószínű, hogy elsősorban a kihallgatói előtt védte így magát.

104 == BFL XXV. 4.a. – 1957 – 5376. 146. Jegyzőkönyv Karátson Gábor kihallgatásáról, 1957. július 18.

105 == ÁBTL 3.1.9. V-142893. 243. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, 1957. augusztus 29.

106 == Szakolczai (szerk.), 2006: 364.

107 == Szakolczai, 2001: 85.

108 == ÁBTL 3.1.9. V-142893. 243. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, 1957. augusztus 29.

Követelte a szovjet csapatok kivonását, Magyarország semlegességének kinyilvánítását és kilépését a Varsói Szerződésből, végül Nagy Imre visszahozását a kormányba. A jegyzet szerint mindezt Karátson a munkásokkal való vita közben mondta, nem pedig felszólalásában.¹⁰⁹

A márciusi házkutatás során a nyomozók négyoldalnyi „*ellenforradalmi jellegű*” verset is lefoglaltak a Bakator utcában.¹¹⁰ Kihallgatásain Karátson úgy pontosított, hogy a papírokon egy konkrét vers vázlatai voltak, melyet még nem fejezett be. A költeményt Karátson 1956. december 23-án, édesapja keletnémet gyártmányú, zöld színű Erica típusú írógépevel, a forradalom kitörésének második hónapfordulójára készítette. Ungi a már többször idézett feljegyzés elkészítéséhez ezt az írógépet bocsátotta Karátson rendelkezésére.¹¹¹ Úgy gondolta, ezzel nyomást tud rá gyakorolni, és a saját, lefoglalt írógépe láttán Karátson megtörik. Csalatkoznia kellett. Karátson nem ismerte el sem a sztrájkra, sem a fegyveres harcra való felbujtás vádját, és barátaira, csoporttársaira sem tett terhelő vallomást. Csoporttársaival kapcsolatos kérdésekre rendre kitérő válaszokat adott: „*konkrét ellenforradalmi tevékenységről nem tudok*” vagy „*határozott választ nem tudok adni*”.¹¹² A vers mint „*ellenforradalmi megnyilvánulás*” ettől függetlenül később bekerült a vádiratba és az ítélet indoklásába is.

A nyomozati szakaszt 1957. október 8-án zárták le, két nappal később Karátsonat átkísérték az ügyészségre.¹¹³ Az összefoglaló jelentésben a nyomozók elhagyták a kihallgatások során Karátson megijesztésére, kifárasztására használt formulákat. Nem volt szó a Parlament elfoglalásáról, sem a fegyveres harcra való bujtogatásról. Csepellel kapcsolatban megelégedtek annyival, hogy december 21-én „*revizionista*” szellemben szólalt fel, és „*igyekezett eszmei zűrzavart kelteni az ifjúmunkások között, és ébrentartani az ún. »forradalmi hangulatot«*”.¹¹⁴ Kiemelték részvételét a Forradalmi Bizottságban és a MEFESZ-ben. A fő vádpontok között szerepelt, hogy megszavazta a tanárok kitiltását, de elhallgatták, hogy ezt csak ideiglenes megoldásnak tartotta. Utolsóként szerepelt az „*usztító hangú, kormányellenes*” vers, még akkor is, ha azt csak „*barátai körében terjesztette*”.¹¹⁵

109 == KAGAK EDK III/1/12 Kéziratot feljegyzés a tárgyalásról, d. n.

110 == ÁBTL 3.1.9. V-142893. 95. Határozat Karátson Gábor házkutatási anyagának rendezéséről és az ügghöz való csatolásáról, 1957. szeptember 29.

111 == ÁBTL 3.1.9. V-142893. 73–75. Jegyzőkönyv Karátson Gábor harmadik kihallgatásáról, 1957. július 8.

112 == BFL XXV. 4.a. – 1957 – 5376. 136–137. Jegyzőkönyv Karátson Gábor kihallgatásáról, 1957. július 11.

113 == ÁBTL 3.1.9. V-142893. 281. Határozat a nyomozás befejezéséről, 1957. október 8.; uo. 288. Szolgálati jegy, 1957. október 10.

114 == ÁBTL 3.1.9. V-142893. 282. Határozat a nyomozás befejezéséről, 1957. október 8.

115 == Uo.

== A per

1958 januárjában Karátson Gábor ötödrendű vádlottat a Forintos György és társai elleni perben első fokon három év börtönre ítélték. Forintos Györgyöt, Vörös Tibort, Ásványi Rezsőt és Töttössy Zsoltot a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben, illetve lőfegyverrel vagy lőszerral való visszaélésben találták bűnösnek. Karátson „csak” az izgatás vádjában.¹¹⁶

Karátson ügyvédje azt igyekezett hangsúlyozni, hogy védencének és társainak forradalom alatti tevékenysége marginális, tetteik a nagy egészet tekintve jelentéktelenek. Tanúk segítségével próbálta igazolni, hogy bármerre is sodródtak, fiatal koruk miatt senki sem vette őket komolyan.¹¹⁷ Az október 23-i tüntetésen való részvételt a Kossuth téri jelenettel igyekeztek menteni, de a tárgyaláson Asztalos László, a jogi kar adjunktusa egyébként is azt vallotta, hogy a tüntetésen a jogi kar hallgatói azért vettek részt, hogy elejét vegyék a tömeg radikalizálódásának.¹¹⁸ A Vérelátó Központban eltöltött napokkal kapcsolatosan három tanú igazolta, hogy Karátson és öccse nyolc-kilenc, a bejárat mellett fekvő, sérült szovjet katonának nyújtott segítséget, és közösen beszállították őket a legközelebbi kórházba.¹¹⁹ A jogi kar tanárainak elbocsátásával kapcsolatban igyekeztek hangsúlyozni, hogy Révész javaslatát a Forradalmi Bizottság csak az ideiglenesség kitételével fogadta el. A szovjet jogtörténet, illetve az orosz nyelv oktatását nem kívánták betiltani, csak fakultatívvá tenni.¹²⁰ A védelem hangsúlyozta, hogy Lábadi Ilonának – aki korábban azt vallotta, hogy Karátson kifejezetten követelte a szovjet tárgyak eltörlését – jól jött a szovjet tárgyak kivezetése, mivel az egyikből hármásra állt, így veszélyben forgott kitűnő bizonyítványa.¹²¹

Kirchner Veronika tanú szerint a fiatal csepeli munkások nem tudták komolyan venni a Pestről érkező egyetemistákat: „...*már konkrétan nem emlékszem mit mondott. Arra emlékszem, hogy felszólalásakor valami olyasmit mondott, amin nevetni lehet, mert a jelenlévők elkezdtek nevetni.*”¹²² Igyekeztek azt a benyomást kelteni, hogy Karátson mindig elítélte a kizsákmányolást, és a múltban is nagy figyelmet szentelt a társadalmi egyenlőtlenségeknek. Fejes Béla vallomására reagálva kifejtették, hogy Karátson nem konkrétan a „*marxizmust vitatta*”, csak úgy érezte, „*hogy*

116 == KAGAK EDK III/1/17. Megjegyzések az ítélethez, 1958. január 24.

117 == KAGAK EDK III/1/12. Kéziratot feljegyzés a tárgyalásról, d. n.

118 == Uo.

119 == Uo.

120 == BFL XXV. 4.a. – 1957 – 5376. 812. Jegyzőkönyv nyilvános tárgyalásról, 1957. december 19.

121 == KAGAK EDK III/1/12. Kéziratot feljegyzés a tárgyalásról, d. n.

122 == BFL XXV. 4.a. – 1957 – 5376. 840. Jegyzőkönyv nyilvános tárgyalásról, 1957. december 27.

egyis tételei a 20. kongresszus óta még nem lettek tisztázva”.¹²³ Kénytelen volt azonban beismerni, hogy „talán arról is beszéltem, hogy forradalom volt, és nem ellenforradalom”.¹²⁴ Karátson ügyvédje, Tóth Zoltán jelezte, nem érti, mit jelent az a vád, hogy Karátson támogatta Töttössyt beszédét követően. Ekkor és később is hiányolta az egyértelmű bizonyítását: „...hogyan támogatta? vállveregetéssel? hozzászólással? kézfogással? erre senki sem tud egyértelmű választ adni.”¹²⁵ Tóth szerint Forintos és Karátson már október végén érzékelték a jobbratulódás veszélyét, ami kétségbe ejtette őket, mert nem kívánták a kapitalizmus és a „kizsákmányolás visszaállítást” vagy a „fasizmus újjáéledését”.¹²⁶ Ezen a ponton felfedezhető némi ellentmondás. Hiába látta Karátson már novemberben a jobbratulódás veszélyét, az inkriminált decemberi vers megírásakor Tóth szerint még téveszmék befolyásolták.¹²⁷ A családtagok egységesen azt vallották, hogy a házkutatásig ők sem tudtak a versről.¹²⁸ Akárcsak a vizsgálati időszak alatt, Karátson a tárgyalásokon is bátran viselkedett. Amikor az egyik tanú összekeverte őt és Forintost, megkérdőjelezte a szavahihetőségét. „Ha ilyen szembeötlő dolgokra nem emlékszik [...] akkor a vallomása is véleményem szerint bizonyos kétségeket von maga után.”¹²⁹ Tóth enyhítő körülményként kérte figyelembe venni védenca büntetlen előéletét, fiatal korát, illetve egészségügyi problémáit. Tóth úgy kalkulált, hogy az előzetes beszámítása után Karátson maximum felfüggesztett börtönre számíthat. Csalatkozni kellett.¹³⁰

A Budapesti Fővárosi Bíróság Tutsek Gusztáv vezette tanácsa 1958. január 24-én izgatás büntetében bűnösnek találta, és első fokon három év börtönre ítélte Karátson, melybe beszámították az előzetes letartóztatásban töltött időszakot.¹³¹ Tutsek kezéhez számos forradalmár vére tapad, a tanácsvezető (vér)bíró 15 per során első fokon 64 halálos ítéletet hirdetett ki, amelyeket a másodfokú döntés 46 személy esetében jóváhagyott. Az általa halálra ítélték között volt például Angyal István és Bárány János is.¹³² Hírét ismerték a fogvatartottak: „...azt mondták a felölt-

123 == BFL XXV. 4.a. – 1957 – 5376. 813. Jegyzőkönyv nyilvános tárgyalásról, 1957. december 19.

124 == KAGAK EDK III/1/14. Védőbeszéd tervezet, d. n.

125 == Uo.BFL XXV. 4.a. – 1957 – 5376. 837. Jegyzőkönyv nyilvános tárgyalásról, 1957. december 27.

126 == KAGAK EDK III/1/12. Kézirat feljegyzés a tárgyalásról, d. n.

127 == KAGAK EDK III/1/14. Védőbeszéd tervezet, d. n.

128 == KAGAK EDK III/1/12. Kézirat feljegyzés a tárgyalásról, d. n.

129 == BFL XXV. 4.a. – 1957 – 5376. 832. Jegyzőkönyv nyilvános tárgyalásról, 1957. december 27.

130 == KAGAK EDK III/1/14. Védőbeszéd tervezet, d. n.

131 == KAGAK EDK III/1/17. Ítélet Forintos György és társai perében, 1958. január 24.

132 == <https://neb.hu/tudomanyos-anyagok/articles/pdf-viewer/1758?terms=tutsek&page=1> (utolsó letöltés: 2025. november 18.).

tek, hogy gyerekek, ti hazamentek, csak ne Tutsekhez kerüljeteK. És hát, mit tesz Isten, ez ilyenkor mindig így van, a Tutsekhez osztottak be bennünket.”¹³³ Az ítélet indoklása szerint azzal, hogy Karátson tagja lett a Hajnóczy Körnek, illetve október 23-án felolvasta a számára átadott röpcédulát, részt vállalt a tüntetés előkészítésében. A bíróság szerint Karátsonnak a Sztálin-szobor ledöntése pillanatában, amikor saját szemével láthatta a „vandál tömegek” pusztítását, nyilvánvalóvá kellett volna válnjon az események ellenforradalmi jellege. Elmarasztalták a tanárok kitiltása miatt, és bűnként tekintettek arra is, hogy Révész Lászlóval meglátogatták a harcokban megsebesült és kórházban fekvő Forintos Györgyöt. Kiemelték, hogy a forradalom után Révész rajta, Forintson és Töttössyn keresztül irányította a MEFESZ-t.¹³⁴

A bíróság szerint a december 21-i gyűlés egy kelepce volt, melyet a MAFISZ szocialista és kommunista érzelmű vezetése hívott össze, hogy a munkásság előtt leleplezzék az ellenforradalmi egyetemistákat. Eszerint Töttössy és Karátson érveit a munkások „tételről-tételre cáfolták”, akik így megsemmisítő eszmei vereséget szenvedtek. Hiába érvelt a védelem amellett, hogy a verset csak néhányan látták, a vád ezzel nem foglalkozott. Úgy vélték, Karátson kézzel és írógéppel titokban sokszorosította írását, melyet mindig magánál hordott, hogy bármikor odaadhassa valakinek.

Legsúlyosabb bűne – a kádári megtorlás legérzékenyebb indikátora – a munkássággal való érintkezés volt: „...az egyetemisták ellenforradalmi érületű szervei kapcsolatokat kerestek a különböző nagyüzemek hasonló gondolkodású személyeivel, s ezen keresztül próbálták befolyásolni a politikailag képzetlen munkás fiatalokat.”¹³⁵ A bíróság szerint a csepeli sztrájkot az egyetemisták, az értelmiségiek kényszerítették ki a megtévesztett munkásokból, ahelyett hogy a konszolidáció lehetőségét keresték volna. Tökéletes példája ez a munkásság megtévesztettségét hangoztató narratívának.

A bíróság figyelmen kívül hagyott számos enyhítő körülményt. Nem vették figyelembe csitító fellépését a Kossuth téren (amit Karátson a kihallgatásokon, majd az emlékeiben valószínűleg kissé felnagyított), sem azt, hogy a tüntetésen való részvételt a DISZ engedélyezte. Nem volt jelentősége annak sem, hogy a tanárok elbocsátására Karátson ideiglenes megoldásként tekintett. Nem számított, hogy az egyetemistákat a munkások hívták Csepelre, nem maguktól mentek.¹³⁶

Tóth Zoltán régi ismerőse volt Karátson Lászlónak, aki 1958 májusában úgy döntött, hogy megválna fia ügyvédjétől. Levelezésük szerint Tóth nem vett részt Karátson tárgyalásain, a fellebbezést pedig nem rögzítette írásban („valósággal könnyörögtem, hogy a fiam tárgyalására gyere el”). Mindez nem teljesen igaz, ugyanis a hat tárgyalásból az ügyvéd az utolsó hármon részt vett. A többin kirendelt védő-

133 == KAGAK EDK, III/4/5. Ködmumusokkal birkóztunk. Az 1956-os Intézet interjúja Karátson Gáborral, 2003.

134 == KAGAK EDK III/1/17. Ítélet Forintos György és társai perében, 1958. január 24.

135 == Uo.

136 == KAGAK EDK III/1/17. Megjegyzések az ítélethez, 1958. január 24.

ként dr. Vadkerti Jenő helyettesítette.¹³⁷ Az utolsó tárgyalás előtt maga Tóth ajánlotta fel, hogy visszaadja a megbízatást.¹³⁸

1958 januárjában Karátsont Vácra szállították, a nyár folyamán pedig Mária-nosztrára került. Az 1958. október 13-án tartott fellebbezési tárgyaláson büntetését egy év hat hónapra szállították le. Az előzetesben töltött időről csak utólagos emlékei állnak rendelkezésre. Eszerint ezalatt fizikailag nem bántalmazták, de módszeresen igyekeztek türelmét, pszichéjét kikezdeni, ellenállását felőrölni. Rendszeresen akasztással és internálással fenyegették, és a zord körülmények egészségét sem kímélték. Fogva tartása során krónikusan felfázott, amiből élete végéig nem tudta magát teljesen kikúrálni. „1957–58 tele különösen szigorú tél volt. Nyomorú fűtés. Vácott [a börtönben] például nem volt semmi más, csak egy alacsonyan futó cső. A hajópadlóra ültünk, nekiszorítottuk a derekunkat: épp csak hogy langyos volt a cső.”¹³⁹ Illemhely nem volt a zárkában, így ha nem engedték ki, megesett, hogy a kőre kellett vizelnie.¹⁴⁰ Karátson kései emlékei szerint, ha kimehettek, az őr végignézte, amíg elvégezték a dolgukat, és megmondta nekik, hogyan töröljék ki a feneküket.¹⁴¹ Annyira sokan voltak összezsúfolva, hogy amikor aludni tértek, a szalmazsákokra egyszerre kellett ledőlniük. A villanykörte éjszaka is világított, az ajtajukat pedig rendszeresen rugdosták, hogy zavarják alvásukat. A hajnali séták közben a reflektor erős fényére egy epilepsziával küzdő fogolytársuk rendszeresen rohamot kapott, elvágódott a padlón. „Na bunkók, most mit csináltok?” – kérdezte ilyenkor az őr a beteg segítségére siető, orvosért kiabáló rabokat.¹⁴² Hogy elterelje a gondolatait, Karátson gyakran rajzolt wc-papírra bolygómozgásokat, és ha lehetősége volt könyvtárba mennie, „*valami angol Huxley-t*” olvasott.¹⁴³

Karátsont két évre eltiltották a közügyek gyakorlásától is, és 500 forint értékű vagyonek Kobzással sújtották. A bíróság az 1958. október 13-lezajlott másodfokú tárgyaláson kivette a bűnösség köréből az október 23-i tüntetésen való részvételt és a röpcédula felolvasását. Mivel a legális diákszervezetek és professzorok is részt vettek a tüntetésen, szerintük a vádlottak nem tudhatták, hogy az események később ellenforradalmi mozgalomba fordulnak át. Hasonlóan tekintettek a nemzetőrség,

137 == BFL XXV. 4.a. – 1957 – 5376. 789. Jegyzőkönyv nyilvános tárgyalásról, 1957. december 18.

138 == KAGAK EDK III/1/18. Karátson László levele dr. Tóth Zoltánnak, a Karátson Gábort védő ügyvédnek, 1958. május.

139 == Karátson, 2005: 334.

140 == Uo.

141 == KAGAK EDK, III/4/5. Ködmumusokkal birkóztunk. Az 1956-os Intézet interjúja Karátson Gáborral, 2003.

142 == Karátson, 2005: 428.

143 == KAGAK EDK, III/4/5. Ködmumusokkal birkóztunk. Az 1956-os Intézet interjúja Karátson Gáborral, 2003.

a Forradalmi Bizottság és a MEFESZ-vezetőségi tagságra is. Bűnösnek találták azonban a csepeli felszólalás és a versírás miatt, ezeket kiemelt társadalmi veszélyességűnek értékelték.¹⁴⁴

Karátson Gábor 1958. november 30-án szabadult Márianosztráról.¹⁴⁵ Az 1958. január 24-én, illetve 1958. október 13-án meghozott első-, illetve másodfokú ítéleteket a Fővárosi Bíróság 1991. július 22-én semmisnek nyilvánította.¹⁴⁶ Mit jelentett mindez Karátson Gábor élete számára? Lányi András ezt így fogalmazta meg: „*ha nem vesz részt a forradalomban és nem szenved utána börtönbüntetést, ha nem ötvenhat és ötvenhat elárultatása jelenti életében a fordulópontot, akkor aligha ismeri fel később a párhuzamot a két szabadságharc között, amit 1956-ban a Magyarországot eltérő szovjet tankok ellen, majd a nyolcvanas évek végén a Dunát elrekesztő vasbeton szörnyek ellen vív »a nép nevében« egy-egy elszánt csoport.*”¹⁴⁷

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-141806/4a Balogh József és társai

V-142893 Forintos György és társai

V-143260/2 Nagy József és társai

V-150384/2 Egyetemi felkelők

V-152876 Internáltak gyűjtője

3.1.5. Operatív dossziék

O-16797/2 Budapesti ellenforradalmárok

2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai

11927 Engedi László

10190 Ungi István

1.6. BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai

XIII. t. – 1. kötet. Monográfiák

XIII. t. – 22. kötet. Monográfiák

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

XXV. 4. Fővárosi Bíróság iratai

a. Büntetőperes iratok (1951–2005)

144 == KAGAK EDK III/1/17. Fellebbezési tárgyalás, 1958. október 13.

145 == KAGAK EDK III/1/20. Országos Büntetőparancsnokság Márianosztra értesítése Karátson Lászlónak fia szabadulásáról, 1958. november 20.

146 == KAGAK EDK III/1/21. A Fővárosi Bíróság ítélet semmissé nyilvánítása, 1991. július 22.

147 == Lányi, 2022: 9.

Karátson Gábor Archívum és Kutatóműhely (KAGAK)
Életút, Duna, Közélet (EDK)

=== Hivatkozott irodalom ===

Argejő, 2010

Argejő Éva: Az 1956-os forradalom és megtorlás az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán. *Múltunk*, 2. sz. 122–149.

Baráth, 2008

Baráth Magdolna: A politikai rendőrség újjászervezése 1956 után. *Történelmi Szemle*, 4. sz. 535–563.

Eörsi,

Eörsi László: *A csepeli fegyveres ellenállás, 1956*. Kronosz – ÁBTL – 1956-os Intézet Alapítvány, Budapest.

Féja, 1937

Féja Géza: *Viharsarok. Az Alsó Tiszavidék földje és népe*. Athenaeum, Budapest.

Gyáni, 2000

Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág, Budapest.

Gulyás, 2022

Gulyás Martin: „Szocializmust akarunk, de magyar úton”. *Munkástanácsok 1956–1957-ben*. Corvina, Budapest.

Grexa, 2025

Grexa Izabella: *Csupa paradicsom az élet. Felügyelet és önféjűség egy 20. századi női élettörténetben*. Jaffa, Budapest.

Kalmár, 1998

Kalmár Melinda: *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája*. Magvető, Budapest.

Karátson, 2005

Karátson Gábor: *Ötvenhatos regény*. Helikon, Budapest.

Kis, 1988

Kis János: Az 1956–57-es restauráció. Harminc év távlatából. *Medvetánc*, 2–3. sz. 229–277.

Kövér, 1998

Kövér György: *Losonczy Géza (1917–1957)*. 1956-os Intézet, Budapest.

Krahulcsán, 2022

Krahulcsán Zsolt: *Biszku. A megtorlás belügyminiszterének életútja*. Jaffa, Budapest.

Krahulcsán, 2007

Krahulcsán Zsolt: MUK és HUKUK. A politikai rendőrség és az 1957. tavaszi „provokációk”. *Betekintő*, 2. sz. https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2007_2_krahulcsan.pdf

Lányi, 2022

Lányi Gábor: *Karátson Gábor*. MANK–Kortárs, Szentendre–Budapest.

Mécs, 2025

Mécs Imre: *Hiszem, mert képtelenség. Életinterjú. Készítette Nóvé Béla*. Magvető, Budapest.

Mécs, 2006

Mécs Imre: Szervezkedés november 4-e után. In *1956*. (Nemzet és emlékezet.) Osiris, Budapest.

Papp, 2013

Papp István: A BM/8. (Vizsgálati) Osztály. In *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962. Intézménytörténeti tanulmányok*. Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz – Okvách Imre. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L’Harmattan Kiadó, Budapest. 211–236.

Pap, 2025

Pap Péter István: „Hogy minden szabadon folyjék”. Karátson Gábor és a Dunamozgalmak, 1985–1998. *Betekintő*, 2. sz. 81–109.

Rainer M., 2003

Rainer M. János: *Ötvenhat után. Tanulmányok*. 1956-os Intézet, Budapest.

Szakolczai, 2001

Szakolczai Attila: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc*. 1956-os Intézet, Budapest.

Szakolczai (szerk.), 2006

1956. (Nemzet és emlékezet.) Szerkesztette: Szakolczai Attila. Osiris, Budapest.

Szakolczai, 2024

Szakolczai Attila: Újabb fejezetek a kádári megtorlás történetéből. Halálos ítéletek fegyveres harcokban való részvételért és más, ellenforradalminak tekintett cselekményekért. In *Fejezetek az 1956-ot követő megtorlásról interdiszciplináris megközelítésben. Végrehajtott halálos ítéletek (i)gazságügyi szakértői közreműködéssel?* Szerkesztette: Horváth Miklós. Argumentum, Budapest. 171–231.

Szekér, 2021

Szekér Nóra (szerk.): *Miniszter a frontvonalban. Zsindely Ferenc naplója 1941. február 25. – 1946. március 9.* ÁBTL–Kronosz, Pécs.

Takács R., 2008

Takács Róbert: *A származási megkülönböztetés megszüntetése 1962–1963.* Napvilág, Budapest.

Takács T., 2016

Takács Tibor: *A párttitkár halála. Egy 1956-os gyilkosság története.* Jaffa, Budapest.

Varga, 2017

Varga László: Munkás – munkásság – munkástanácsok, történelmi távlatban. In *Munkások '56.* (Évkönyv XXII, 2016–2017.) Szerkesztette: Rainer M. János – Valuch Tibor. 1956-os Intézet, Budapest. 13–31.

==== Sajtó ====

Beszélő, 1993

Budapesti Közlöny, 1941

Kulcsszavak

=====

1956-os forradalom, 1956 utáni megtorlás, börtönök, emlékezet, kihallgatás

Tüntető tömeg Budapesten, a József körúton,
az 1956-os forradalom napjaiban.

Fortepan / Nagy Gyula

/ Fault Lines of Origin and Worldview: Struggles in the Interrogation Room /

Gábor Karátson in 1956 and during the retaliation era

In the spring of 1957, criminal proceedings were initiated against a law student barely twenty years of age, after the post-revolutionary repressive apparatus determined that the young university student posed a threat to the emerging Kádár regime. This article examines the proceedings and the subsequent trial of the writer and painter Gábor Karátson, demonstrating how the investigators – who carried out the bulk of the work and its practical aspects – attempted to break an idealistic young man who believed in his country and his own potential, and who was determined to act according to his conscience even when he was sometimes more a victim of events than their active shaper. A turning point in background and worldview, on an uneven playing field.

Fisch Henrik főrabbi istentisztelet közben a Hegedűs Gyula (korábban: Csáky) utcai zsinagógában, Budapest XIII. kerület, 1959.

Fortepan / Bauer Sándor

==== Lénárt András =====

/// A plebejus rabbi

Fisch Henrik a Népköztársaságban¹

Fisch Henrik 1947-ben, magánkiadásban publikálta a keresztény egyházak vezetőinek az első és második zsidóellenes törvények felsőházi tárgyalásakor elmondott országgyűlési beszédeit. Talán az önvád is mardoshatta, amikor megjelentette a kislánya fotóját és a meggyilkolt családtagjainak nevét is tartalmazó kiadványt.² A kötet nemcsak a háború utáni „maradék” zsidóság felkavart érzelmi állapotára utal, de jól illusztrálja egy vidéki, falusi rabbi önkifejezési képességét is.³

A hét-nyolc évvel korábban elhangzott antiszemita beszédek újraközlését Fisch emlékeztetésnek szánta, aminek publikálásával talán megnyugodhat az élete értelmét kereső lelke. „*Kiadom emléketekre, sírkő helyett ezeket a beszédeket. Égbenyúló fekete márványnak szánom...*”⁴ A megrendült falusi rabbi sok más sorstársától eltérően nem saját élményeit, meghurcoltatásának történeteit írta ki magából, hanem családja pusztulása feletti fájdalomát vádbeszéddel kötötte egybe.⁵ A hivatalos *Felsőházi napló*ból kimásolt szövegek megjelentetése hatásosnak bizonyult: sokan felfi-

1 == Fisch Henrik unokája és a néhai Katona József rabbi fia közléseinek révén lapzártá után sikerült néhány további, az itt közölteket bizonyos pontokon tovább árnyaló információhoz hozzájutni. Ezek publikálása egy későbbi tanulmány feladata.

2 == A 23 fős áldozati névsorból az derül ki, hogy Fisch nővéreit meggyilkolták, de testvérbátyjai átvészelték a viszontagságokat. Valószínűleg munkaszolgálaton lehettek, mert az ő gyermekeik közül több szerepel a mártírok listáján. Fisch, 1947: 8–9.

3 == A „maradék zsidóság” kifejezést a háború után életben maradt zsidók használták magukra, ma „holokauszt-túlélők”-nek fordíthatnánk. Az akkori és mai fogalom közti szemantikai-érzelmi különbség nem szorul magyarázatra. A fogalom szerepel Kulcsár István pszichiáter híressé vált rövid tanulmányának és az ezt közreadó tanulmánykötetnek a címében is: Kulcsár, 1946.

4 == Fisch, 1947: 13.

5 == A háború után, 1945 és 1948 között nagy számban jelentek meg hosszabb-rövidebb visszaemlékezések a zsidók meghurcolásáról. Részben üzleti okokból adták ki a rémtörténeteket tartalmazó füzeteket, részben a túlélők lelki szükségleteit is szolgálhatták ezek a kiadványok. Erről bővebben: Kisantal, 2020.

gyeltek a saját név alatt kiadott rövid szöveggyűjteményre. A háború után egyre erőteljesebb egyházellenes politikai légkörben a főpapok lejáratására is használhatták volna e pamfletet, de erről nincsen tudomásunk.

Fisch a felszabadulás előtt egy szinte teljesen ismeretlen vidéki rabbi volt. A Bereg megyei Tarpán született 1907-ben, a budapesti Rabbiképző Intézetet 1933-ben végezte el, és a következő évben avatták rabbivá. Mint minden fiatal rabbi, ő is szeretett volna nagy presztízű és biztos megélhetést nyújtó hitközségében szolgálni, de a háború előtt meg kellett elégednie a Fejér megyei Lovasberényben (1934-től), majd a Kápolnásnyéken (1939-től) felajánlott állásokkal. A holokauszt során nem csak közvetlen hozzátartozóit ölték meg, hanem szinte teljes közösségét. A háború után Budapestre költözött, és a Magyar Izraeliták Országos Irodájának (מיוי) hitéleti osztályán kapott állást. Számára az új rendszer felemelkedést jelentett, a hitközségi keretek között szinte mindent elért, amit lehetett: 1950-ben kinevezték az egyik legnagyobb közösséggel rendelkező zsinagóga, a Csáky/Hegedűs Gyula utcai rabbijának, 1959 és 1972 között pedig a Dohány utcai zsinagóga főrabbijának tisztségét töltötte be; emellett tanított a Rabbiképző Intézetben. A dolgot az ő pályaképeinek bemutatásával igyekszik a szocialista korszak hitközségen belüli érvényesülési technikáit megvilágítani. A szöveg hosszabb, Benoschofsky Imre rabbi munkásságát is bemutató változata a Csáky utcai zsinagóga történetét feldolgozó tanulmánykötetben fog megjelenni a Holokauszt Emlékközpont kiadásában.

= = Fisch Henrik konfliktus- és harmóniakeresése

Mai szemmel nem túl ízléses, sőt fájdalmával kissé tetszeglőnek tűnik a családi veszteségek felsorolását és a parlamenti felszólalásokat egy kötetbe rendezni.⁶ A két elem összekapcsolása azt sugallja, hogy a keresztény egyházfők tehetnek a rabbi családja, tágabban értelmezve a zsidók elhurcolásáról. Ezt a nagyon leegyszerűsítő nézetet az előszóban a szerző azzal indokolja, hogy saját tízéves praxisából tudja, milyen nagy befolyással volt egy-egy pap a közösségre. Magyarán: ha a keresztény felekezetek vezetői és pásztorai szót emeltek volna a megkülönböztetés ellen, akkor a zsidók nagyobb eséllyel kerültek volna el a deportálást és a halált. Ebben persze lehet igazság, de az egyre autokratikusabban működő rezsimben miért éppen a kormányhoz szorosan kötődő egyházak képeztek volna szellemi ellenállást? Még akkor sem szerencsés egyetlen csoportra hárítani a legnagyobb felelősséget, ha – érdekes módon – a keresztény papok háborús magatartásának tárgyalásakor Kis György bakony-

⁶ = = Az enyémtől eltérő, szintén érvényesnek mondható véleményt fogalmazott meg Gerő András történész is Fisch kiadványának tanulmányozásakor. Ravasz László református püspök 1938. május 24-én elhangzott beszédének taglalásakor kifejezetten hangsúlyozta, hogy Fisch 1947-es kötetéből és nem az eredetiből dolgozott, mert megtetszett neki a személyes veszteséglista és az egyházfők antiszemita beszédeinek összekapcsolása: „Így kívánta kontextualizálni a holokauszt előtt jó pár évvel elhangzott szavakat. Én azért idézek innen, mert nincs ellenemre a kontextualizálás.” Gerő, 2005: 137.

szentlászlói katolikus plébános szintén Fischhez hasonlóan érvelt az 1987-ben megjelent könyvében.⁷

Az 1946 végén lezárt kéziratban megjelent egy másik fontos motívum is, ami Fisch gondolkodását talán egész életében meghatározta: a háborús zsidó vezetés hitzegése és a vidéki zsidóság elárulása. Fisch Henrik nem csak a keresztény egyházvezetőkben találta meg az ellenségét, a fővárosi zsidósággal és különösen a központi szervezetükkel szemben is heves ellenérzéseket táplált.⁸ Bizonyára az ellenséges hangulat is szerepet játszott abban, hogy a mentések idején felelős pozíciókban tevékenykedő Stern Samu, Kasztner Rezső, Szilágyi Ernő, Freudiger Fülöp, Munkácsi Ernő mind megírták közvetlenül a háború után a Pesti Hitközség, a Zsidó Tanács, a cionista Mentőbizottság és általában az 1944-es év történetét. Az *Új Élet*ben bátyja, Fisch Adolf korábban kezdett publikálni és több cikket írt, mint öccse, de mégis Henriknek sikerült nagy közéleti vitát gerjesztenie.⁹ A Zsidó Tanács hibáztatásával nem volt egyedül: a megkeseredett, olykor bosszúszomjas túlélők lázasan keresték a borzalmak felelőseit. Forrtak az indulatok a vidéki hitközségek küldötteinek 1945. augusztus 12-i budapesti találkozásán, ahol meglepően nagy számban jelentek meg, és a jegyzőkönyvi kivonat szerint szenvedélyesen, sokszor vádlón adták elő panaszait. Fisch is felszólalt, élesen kárhóztatva az Országos Iroda és a Pesti Hitközség vezetőségét.¹⁰ Gyakran vádolták meg az egykori munkaszolgálatos keret tagjait, jelentettek fel házmestereket és nyilas ismerősöket. A közel 80 százalékban elpusztított vidéki zsidóság megmaradt képviselői a valamivel szerencsésebb budapestieket alig leplezett irigységgel szemlélték. Vezetőiket, a Zsidó Tanács tagjait pedig a megszállókkal való kollaborációval, valamint információk maguk és családjaik életben maradása érdekében tett visszatartásával vádolták meg. Ennek egyik emlékezetes felvonása volt, amikor Fisch Henrik, az egyszerű vidéki rabbi hívta tetemre a korábbi éra befolyásos hitközségi emberét, a jogász Munkácsi Ernőt.¹¹ Hivatala révén ugyanis Munkácsi elsőként kapta meg 1944 tavaszán a vidéki hitközségek kétségbeesett jelentéseit és segélykiáltásait. A Zsidó Tanács a kilátástalan helyzetben sem változtatott

7 == Kis, 1987.

8 == Fisch Henrik kötete magánkiadásban jelent meg, de feltételezhetjük, hogy az Auschwitzból hazatért falusi rabbi nem saját zsebből fizette a költségeket, vagyis talált másokat, magánszemélyeket vagy szervezeteket, akik név nélkül támogatták felvetését és a kiadvány megjelentetését.

9 == Fisch Adolf 1948-ban nevet változtatott, és József András néven publikált. Róla bővebben: Novák, 2020.

10 == MZSL XV-XXXIII-5-a-1. Kivonat a vidéki hitközségek küldötteinek 1945. augusztus 12-én és 13-án tartott értekezletén készült gyorsírói feljegyzésekből. Idézi: Veszprémy, 2023: 203.

11 == Munkácsi Ernő a Pesti Izraelita Hitközség főügyésze, később főtitkára, a Zsidó Múzeum igazgatója (1937–1942). 1944-ben a Zsidó Tanácsnak formálisan nem volt a tagja, de tényleges befolyást gyakorolt a működésére. Erről csak fokozatosan, de önszántából mondott le, a saját egészségi állapotára hivatkozással.

addigi tárgyalási és lobbizási módszerein, és a gettósítás közepette sem sietett tájékoztatni az embereket az országos akció céljáról és várható kimeneteléről.¹² Kettejük összecsapását itt nincs helyünk részleteiben tárgyalni, de érdemes néhány sort idézni Fisch nyilvánosságra hozott leveleiből, ami érzékelteti az igazságáért harcoló, kíméletlen és kissé érdes stílusát.¹³

Először 1947. október 23-án írt a Pesti hitközség elnökének, Stöckler Lajosnak Munkácsi bűnrészességéről, aki a sajtó útján elkövetett becsületsértés és rágalmozás miatt feljelentést tett.¹⁴ Munkácsi meglehetősen kései, decemberi válaszát elutasítva, Fisch 1948. január 7-én a szétküldte a vidéki hitközségnek a Stöckler Lajos elnökkel folytatott magánlevelezését. Ez ismételen kissé etikátlan, de annál inkább hatékony eljárásnak tekinthető, mivel a vádak a hitközség vezetése nem söpörhette a szőnyeg alá. Fisch újabb, immár az összes vidéki hitközségnek címzett január 21-i levelében a hitközségek képviselőinek részvételét kérte a január 29-re kitűzött tárgyaláson. A rá jellemző indulattal a saját erkölcsi felsőbbségének tudatában politikusokat megszegyenítő hevülettel fogalmazott: *„Itt most vagy elejét veszik örök időkre annak, hogy zsidó vezető önzően visszaéljen a beléje helyezett bizalommal, vagy elvetik örök időkre a hűtlenség dús magvait.”*¹⁵ Az ügyből nem lett hivatalos jogi eljárás, de a hitközségen belüli tárgyalás eredményeképpen Munkácsi teljesen visszavonult a közügyektől.

Fisch viszont végleg megvetette a lábát Budapesten. A MIOI hitéleti ügyosztályának előadója, majd osztályvezetője lett, újra családot alapított, és nevelte második feleségének gyerekeit. 1949-ben a MIOI-t képviselte mártíremlékmű-avatásokon,

12 == A zsidó vezetők ekkor már valóban tudtak Auschwitz létezéséről, sőt 1944 áprilisában a zsidó nyilvánosságban is téma volt a genocídium. Haraszti, 2005.

13 == Munkácsira lásd: Bohus–Csósz, 2022; Laczó, 2022.

14 == MZSL XX-L-10. Stöckler–Fisch levelezés (1948). Fisch Henrik vádirata a Zsidó Tanács és Munkácsi Ernő ellen, melyben vizsgálóbizottság felállítását kéri, 1948. január 29.

15 == Bohus–Csósz, 2022: 40–41. Ugyanakkor Fischet sem kerülték el a rágalmozások. Jó másfél évtizeddel később még informátori jelentésben is olvashatunk állítólagos káposzterepéről. „Sárvári” fedőnevű ügynök Zoldán Sándor előimádkozót, a Dohány utcai zsinagóga gondnokát idézte: „...dr. Fisch Henrik ellen adatokat gyűjtenek a deportálási antiszociális magatartásáról. Egy embert már találtak, aki vallomását közjegyző előtt mondta el. Ha legalább még egy ilyent találnak, akkor megjelentetik nyugati országban megjelenő magyar újságban.” ÁBTL 3.1.2. M-37809. 200. „Sárvári” fn. ügynök jelentése, 1964. április 7. A kiértékelő tiszt az ügyet azonban más szemzőgből látta: „A jelentés érdekes, mert fényt vet arra a jeleségre, amely a haladó szellemű Fisch Henrik ellen irányul.” A vádaskodás feltehetően rögtön a háború után keletkezett, az ügynökjelentésekben az 1960-as évek legelején találkozhatunk vele először „Doktor” fn. ügynök egyik jelentésében, aki hosszú bekezdésben számolt be Fisch állítólagos káposztjáról, amit a rendőr tartótiszt áthúzott és széljegyzettel látott el: „Nem kell gépelni. A kézírt tárgyból is kihúzva.” ÁBTL 3.1.2. M-21589. 82–85. „Doktor” fn. ügynök jelentése, 1960. szeptember 7. A vádak makacsul tartották magukat, és előszeretettel emlegették más ügynökök is.

a Kossuth Rádió vallásos félórájában olvasta fel jegyzeteit, és találni tőle hetiszakaszmagyarázatok az *Új Élet* című felekezeti lapban. 1949 őszén a Rabbiképző Intézet új tanárai között üdvözölték.¹⁶

A vidéki zsidóság cserbenhagyásának gondolata továbbra is foglalkoztatta az igazságát kereső rabbit. Az állam által kikényszerített egyesítést kimondó Izraelita Országos Gyűlésen (1950. február 20.) többek között erre is kitért: „*Mi, vidéki zsidók, úgy láttuk akkor és úgy látjuk ezt ma is, hogy a zsidóság életében a kettős vezetés szerfelett megkönnyítette gyilkosaink dolgát. Mi, vidéki zsidók, úgy láttuk akkor és úgy látjuk ma is, hogy a kettős vezetés miatt megosztott a vezetőkben a felelősségtudat és mi részben ennek a ténynek is áldozatai vagyunk.*”¹⁷

1956-ban, már a MIOK Hitéleti Osztályának vezetőjeként, valamivel higgadtabban emlékezett vissza a háború utáni évekre. Ekkor az ő feladata volt a vallásgyakorlással kapcsolatos gyakorlati kérdések megválaszolása, a panaszok kivizsgálása vagy továbbítása. Amikor a háború alatt a szomszédok által eltulajdonított javak visszaszerzésének nehézségeit taglaló levelet kapott miskolci hittestvérétől, saját példáján próbálta az illetőt jobb belátásra bírni: „*Auschwitz után megtaláltam egy földműves polgártársam [sic!] lakásában bútoraim egy részét. Ránéztem, megfordultam, egy szó nélkül otthagytam. Magamban azt gondoltam, hát csak nem fogok most odaállni harcolni egy bútorarabomért, amikor, ami a lényeg volt, ami a fő volt, a család nincs sehol. Nem érdekes! Otthagytam.*”¹⁸ Úgy vélekedett, hogy felesleges elhúzódo pereskedést kezdeményezni, mert az eljárás felemészti a lelket, és anyagilag sem éri meg. A rabbi közismerten vehemens természetéből kiindulva, a meglehetősen váratlan érvelés mögött több dolog húzódohatott. 1945 és 1956 között sok víz folyt le a Dunán; a zsidó vagyonok, ingóságok sorsát a népbírói perek első időszaka (1945–1947) után felhozni, vagy a zsidóság létét a kommunista diktatúra deklarálása és a szabad kivándorlás megtiltása (1948–1949) után emlegetni már rég nem volt „helyénvaló”, és ezt a hivatalt vállalt rabbi pontosan tudta.¹⁹ Akármennyire harcosan lépett fel korábban a zsidókat ért igazságtalanságok ellen, a diszkurzív határokat ő sem lépte

16 == Az Országos Rabbiképző Intézet évnyitó ünnepe. *Új Élet*, 1949. október 27. 11.

17 == *Új Élet*, 1950. február 23. 10.

18 == MZSL VI-6-1-2. Fisch Henrik levele Schön Józsefnek, 1956. május 11.

19 == A kontrollról és öncenzúráról sok példát lehetne idézni. Erényi Tibor, az 1945-ben létrehozott Párttörténeti Intézet egykori helyettes vezetője kései visszaemlékezésében a háborút követő évekről így emlékezett: „*Úgy éreztem, nincs értelme a múltat rágódnak – akármilyen is volt az. »Hivatalosan« valóban mind kevésbé vették jó néven a »zsidó« múlttal való foglalkozást. De az is igaz, hogy az érintettek jelentős része – bizonyos elfojtással felejtene akart. Ráadásul attól is tartottam, hogy óhatatlanul belekeverek a dologba akkor még élő személyeket, és ez kompromisszókra vezet. Természetesen magamnak sem akartam kárt. [...] Részt vettem az egyetemi pártszervezet munkájában. Itt sem volt ugyan akkoriban szektás szellem, de általánosan az volt a vélemény, hogy a jövőbe kell tekinteni, nem a múltba.*” Erényi, 1997: 16.

át.²⁰ Habár a többszörösen ellenőrzött nyilvánosságban hasonló ügyek nem jelenhettek meg, de a rabbi még a magánvádas eljárás kezdeményezésétől is óva intette a hozzá forduló panaszosokat. A „*földműves polgártársam*” szóhasználat is annyira mesterkéltséget, hogy óhatatlanul az óvatos fogalmazás hivatali kényszerét vélhetjük felfedezni benne. Fisch agresszív stílusa az ötvenes évek közepére úgy tűnik, mérséklődött.

Annál is inkább könnyebben beszélhetett hitsorsosa lelkére, mivel a háború után rendezni tudta széthullott élete darabjait: újraraházasodott, és örökbe fogadta második feleségének kamasz lányát. Külföldön élő gyerekkori barátjának így írt helyzetéről: „*Rabbi vagyok, a Csáky utcai templomban működöm, fájó szívű zsidók az én híveim, igyekszem bennük az igazság ébrentartásával a lelket, a lét iránt való érdeklődést élesztgetni, fenntartani.*”²¹

A Nyugat-Európában élő egykori nőismerősének küldött levelében saját családjáról keveset írt, viszont a 16 éves adoptált lányával kialakult közvetlen viszonyt egy jellemzően kamaszos kívánsággal illusztrálta. A fiatal lány arra kérte, kérdezze meg „Apu”, hogy az emigráns ismerős tudna-e küldeni neki fehér vagy kék lastex fürdőruhát. Fisch sietve biztosította a levél címzettjét, hogy nem jótékonykodásból kéri, és kifizeti az árát. „*Feltéve, ha tudsz rá módot adni, hogy valamiképpen a gazdasági értékét elintézzem. Tudniillik én nem vagyok szegény ember. Nem támogatásnak kérem én ezt, szeretnék a gyermeknek kedveskedni, viszont ezt a minőségű árut itt nem kaphatom.*”²² A részletet azért idéztem, mert jól illusztrálja írója nehézkes stílusát, egyben rámutat a fogyasztást visszafogó szocialista hiánygazdaság állandó problémáira. Emellett látszik, hogy egészen hétköznapi, a vallásos élet szervezésén és a politikai nyilatkozatokon kívül eső problémákkal is kellett foglalkoznia.

== Fisch és a „klerikális reakció”

A hitéleti osztály vezetőjének feladatkörét időnként furcsa esetek tarkították: „*Jenei Károly doktor, volt vármegyei levéltáros felesége nálam járt, azt kérte tőlem, hogy járjak el Rákosi Mátyásnál férje ügyében. Ez a kérés, nem nagyon lepett meg, mert ismerem a klerikális reakciónak ezt az eszközét. Azt tudniillik, hogy úgy állítják be a dolgot, mintha a rabbi és Rákosi Mátyás között intenzív kapcsolat volna. Ez az asszony is ennek az aljasságnak az áldozata.*”²³ Fisch nem írta le, hogy a pártfőtitkár Rákosi zsidó származású lenne, részint mert ez köztudomású volt, részint a nyilvánosságban mindenki kerülte a zsidóság emlegetését, a direkt utalás valakinek a zsidó családi

20 == Tiltott témának számított többek között Izrael támogatása vagy pozitív megítélése, a zsidóság kisebbségként vagy etnikumként való említése. A Szovjetunió saját zsidó állampolgárai elleni magatartásáról sem lehetett beszélni.

21 == MZSL VI-6-1-2. Fisch Henrik magánlevele „Gyidának” (Ilonka), 1956. március 13.

22 == Uo.

23 == MZSL VI-6-1-2. Fisch Henrik előadó levele, 1956. május 20. („Farkas László rabbi h úrnak, Székesfehérvár”)

hátterére pedig azonnal az antiszemitizmus vádját hívta elő. Kontextus nélkül csak részlegesen lehet értelmezni a levelet, de annyit megállapíthatunk, hogy a közvéleményben, ezen belül a kommunista rezsim ellenzői úgy gondolták, hogy az izraelita felekezetet és a zsidó származású vezető politikusokat különleges kötelék tartja össze. Mintha az egykori úri középosztály tagjai tényleg abban a hitben lettek volna, hogy a zsidók bejáratosak egymáshoz, és egymás között bármit elintézhetnek.²⁴ Valószínűleg nem járunk messze a valóságtól, ha a századelős összeesküvés-elméletek egy lenyomatát látjuk ebben az esetben. Különösen, mert Prohászka Ottokár személyében a két világháború között neves és rendkívül népszerű prókátora akadt a zsidók együttműködése, káros összejárása ideájának.²⁵

Ahogy Prohászka munkásságának egyik kutatója fogalmaz: *„1919 után nem egyszerűen a Tanácsköztársaság zsidó származású vezetőiről beszélt, de úgy tekintette a proletárdiktatúrát, mint a zsidó »faj« magyarelles uralmi törekvéseinek megnyilvánulását, osztotta és propagálta az ekkoriban széles közvéleményre szert tevő antiszemita sztereotípiákat például a háborús frontok előtt a háttérországban bujkáló zsidókról, magyarelles összeesküvésekről stb.»*²⁶ Prohászka és mások hatása nem múlt el nyomtalanul, sőt a Magyar Kommunista Párt (MKP) legfőbb vezetőinek zsidó származása csak megerősíthette az 1945 előtt lépten-nyomon elismert judeobolsevizmus képzetét. Más kérdés, hogy a kommunisták magukat legtöbbször sem 1919-ben, sem 1945 után nem tartották zsidónak, és a legtöbbjüknek semmiféle kapcsolata nem maradt az izraelita hitközséggel.

Egy közismert szervezet a bizonyága, hogy mégsem volt teljesen alaptalan a volt vármegyei levéltáros előítéletes gondolkodású feleségének kissé merész kérése, hiszen az Állami Egyházügyi Hivatal, a felekezetek irányítására és felügyeletére létrehozott intézmény működése éppen a kommunista adminisztráció funkcionáriusai és az egyházi, hitközségi emberek együttműködésén alapult. A viszonyok az állam javára természetesen egyenlőtlenek voltak, de mint kommunikációs, ha tetszik érdekérvényesítő, érdekkijáró csatorna létezett. A különféle tárgyalások és alkuk keretében előfordult, hogy az egyházak képviselői megpróbálták kisebb-nagyobb ügyekben közbenjárni. Egy ilyen példa széles körben ismert: Angyal István, az 1956-os ferencvárosi felkelő csoport egyik vezetője érdekében, Auschwitzba deportálására hivatkozva, a MIOK vezetősége 1958. november 27-én kegyelmi kérvényt nyújtott be. (A kérvényt nem olvasták fel a kegyelmi tárgyaláson, Angyalt december elsején kivégezték.²⁷) Megemlíthetjük Schweitzer József rabbi történetét is, aki (a zsidó száрма-

24 == Nagyon hasonló jelenetet mesél el Kis György plébános a negyvenes évek végéről. A Rabbiképző meg nem nevezett tudós tanára akár Fisch Henrik is lehetett. Kis, 1987: 266.

25 == Gyurgyák, 2001: 295–301.

26 == Fazekas, 2019: 16.

27 == Jobbágyi, 1996: 97.

zású) Vas Zoltánnál, az egyik legfontosabb kommunista politikusnál 1953-ban kijárta, hogy a pécsi hitközség szeretetházát ne alakítsák át munkásszállóvá. Az a hír járta, hogy Vas nagyon szereti az üldöztetéseket átélte idős édesanyját, ezért a ravasz rabbi azzal érvelt, hogy a meghurcolt zsidó pécsi aggoknak újabb sorscsapás volna, ha megbolygatnák nyugalmaikat. A hitközség fáradozásait siker koronázta, Vas elintézte, hogy a pécsi szeretetotthonhoz ne nyúljanak hozzá.²⁸

A hitközség funkcionáriusai, köztük a rabbik, igyekeztek elhatárolódni a zsidó hatalom (judeobolsevizmus) képzetétől. Az ehhez hasonló, származási alapú zsidó összetartozásra, rosszhiszeműen összeesküvésre utaló nyílt vagy burkolt kéréseket visszautasították, és az egyházi „reakció”, értsd a keresztény felekezetek névleg kommunistaellenes, burkoltan antiszemita ármánykodásának tulajdonították. Mindeközben hivataluk, a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája (később Központja) a pártállam kicsi, de tökéletesen megbízható támogatója lett.²⁹

Fisch Henrik előbb a családja kiirtását közvetetten befolyásoló, számára elérhető emberek megbüntetéséért küzdött, majd a kiépülő diktatúrában a magát antifasisztának definiáló politikai rendszer szolgálatába állt. Magatartása végső soron megfelelt az országban maradt vallástalan, a pártállamban megbízó, legalábbis azt legkisebb rosszként elfogadó zsidó (származású) állampolgárok attitűdjének. Cikkeiben, a szószerkről és magánbeszélgetésekben is az új rezsim támogatójaként és védelmezőjeként nyilvánult meg. A rendszerhűséget 1949-ben még a vallási értékek megóvásával, a vallásgyakorlással együtt képzelte el. Az esztergomi kis imaház átadási ünnepségén a MIOI képviselőjében ő is felszólalt: „*A nagy tetszéssel fogadott elnöki beszéd után dr. Fisch Henrik mutatott rá arra, hogy csakis és kizárólag a hitélet elmélyítése révén konzerválhatjuk zsidóságunkat.*”³⁰

A realitásérzékét mutatja ugyanakkor, hogy auschwitzi sorstársai hitének megrendüléséről megértéssel értekezett: „*Az Auschwitz által sújtott zsidók körében aránylag számosan vannak, akik még ma is érdektelenséget mutatnak a zsidó közélet iránt. Helyeselni természetesen nem tudnám, de magyarázni, menteni lehet ezt a szomorú jelenséget. Hiszen Auschwitz semmiképpen sem volt alkalmas sem az Isten-hit, sem a vallásosság érzésének kimélyítésére.*”³¹

== Fisch berendezkedik

1950-ben, két évvel a kommunista és a szociáldemokrata párt egyesülési kongresszusa után az izraelita felekezeteknek is közös egyházszervezetbe kellett tömörülniük. Ez idő tájt Fisch karrierje nagy lendületet vett. Bekerült az újonnan megválasz-

28 == Jávor, 2025.

29 == Lénárt, 2016.

30 == Községkerületi közgyűlés Esztergomban. *Új Élet*, 1949. november 3. 6.

31 == A magyar zsidóság egységbe tömörítését megteremtő szervezeti szabályzatot egyhangúlag elfogadta az Országos Gyűlés. *Új Élet*, 1950. február 23. 10.

tott Országos Rabbitanácsba, és amikor Berkovits József, a Csáky utcai templom „csengőhangú, gyönyörű beszédű” rabbija fiatalon elhunyt, a hitközség vezetősége őt szemelte ki utódjául.³² Fisch Henrik munkásságáról, rátermettségéről és helytállásáról az *Új Élet* tudósítása szerint a Csáky utcai templomkörzet és a MIOI képviselői szuperlatívuszokban beszéltek. A körzeti elnök ezekkel a szavakkal javasolta Fisch új rabbijuknak: „*Dr. Fisch Henrik eddigi munkásságával, közvetlenségével, templomi szónoklatainak magasztosságával, a lehető legközelebb férközött a hívek szívéhez. Amióta ő működik, a Csáky utcai templom látogatottsága nagymértékben megnövekedett.*”³³ Egy másik felszólaló talán szándékán kívül, de fején találta a szöveget, amikor arra utalt, hogy Fisch személye és pályája jól leképezi a maradék zsidóság hitközségbe tömörülő, oda bezárt tagjainak reális, azaz megvalósítható útját: „*...annak idején híveivel együtt maradt, velük indult a pusztulásba. Élete és pályája szimbolikusan példázza az egész ma itt élő zsidóság életét.*”³⁴ Ezek után nem meglepő, hogy a gyűlés egyhangúán választotta meg a Csáky utcai zsinagóga új rabbijává.

A templomkörzet választmányát 1950 nyár közepén megújították. Az ülés első hozzászólója Stöckler Lajos, a MIOI elnöke volt.³⁵ Felszólalásában, ami nyilván minden jelenlévőnek iránymutatásul szolgált, a sok távolmaradó láttán úgy vélte, hogy a templomkörzet működésében hiba van. A zsidó tradíciók folytatását tűzte ki célul, ami önmagában nem tűnt korszakalkotó elképzelésnek, viszont új „munkamódszerek” kellett hozzá. Ennek ismertetésével az elnök adós maradt, hacsak nem az újlipótvárosi munkásosztály pozícióba juttatására gondolt: „*...a kisembereket vonják be a vezetésbe, annál is inkább, mert a kisemberek működésével kapcsolatban hasznos tapasztalatokat szereztek.*”³⁶ Ma már nem tudhatjuk, hogy valóban ilyen sekélyes volt-e az első számú vezető hozzászólása, vagy a cikk szerzője nem állt a hivatása csúcán, de bizonyára mindenki nagyon óvatos lehetett. A kor hangulatát jól tükrözi a magánemberektől kierőszakolt direkt kormányzati támogatás, a békekölcsön-jegyzéséről szóló híradás is, ahol az egymást túllicitáló hitközségi tisztségviselők mellett

32 = = Kései utóda, Schweitzer József főrabbi jellemezte így Berkovitsot. „Megújulva. Az új évet »új« templomban köszöntötték”. *Új Élet*, 1994. október 1. 1.

33 = = Ábrányi Aladár körzeti elnök hozzászólása: „Fisch Henrik a Csáky utcai templom új rabbija”. *Új Élet*, 1950. április 27. 2.

34 = = Pauncz Gyula hitközségi tag hozzászólása: „Fisch Henrik a Csáky utcai templom új rabbija”. *Új Élet*, 1950. április 27. 2.

35 = = Stöckler 1944 után vezetőként ismét rendkívül nehéz helyzetbe került a kommunista diktatúra megszilárdulása idején. Fájó kompromisszumokat kellett hoznia a hitközség működése érdekében, de 1953-ban a magyarországi cionista perek előkészítésekor mondvacsinált, koholt vádakkal őt is letartóztatták. A börtönből 1955 elején súlyos betegen szabadult. Osaládjával 1957-ben Ausztráliában telepedett le, ahol négy év múlva meghalt.

36 = = Választmányi ülés a Csáky utcai körzetben. *Új Élet*, 1950. augusztus 3. 4.

Fisch Henrik is véleményyt nyilvánított: „*Dr. Fisch Henrik kifejtette, hogy a zsidó ember a hagyományainál fogva harcos óre a békének.*”³⁷

Fisch a háború után gyakran vett részt „mártírmegemlékezéseken”, vagyis a holokauszt áldozataihoz kötődő rendezvényeken. 1950-ben elmondott beszédében arra hívta fel a figyelmet, hogy a milliók halála ellenére keresni kell Istenhez a kapcsolatot, és ápolni kell a vallást, az értelmetlen gyilkolásnak viszont nincs köze Istenhez, hiszen még ha bűnösök is lettek volna a zsidók (nem voltak), akkor sem érdemeltek ilyen mértékű csapást. A bűnöket emberek tervelték kis és hajtották végre, nekik nem szabad újra lehetőséget adni. „*Tudnunk kell, hogy ha a társadalmi fejlődés jobbra megy, akkor megint előáll a zsidóirtás veszedelme. Erőtlenül meg kell tehát ragadnunk mindazok kezét, akik a társadalmi egyenlőséget akarják megteremteni.*”³⁸

Az április bemutatkozó prédikációja állítólag jól sikerült: „*A templomot zsúfolásig megtöltő hívekre mély hatást tett a beszéd valláserkölcsei tartalma és az azokból fakadó hitbéli tanítások.*”³⁹ A folytatás azonban nem váltott ki osztatlan elismerést. Berger Joel (1968-as emigrációja előtt Berger György) Németországban élő rabbi gyermekkori emlékei szerint a közösség nem fogadta szívesen. A vele készített beszélgetésben arról mesélt, hogy a nagyvárosi, zömében kisiparosokból, kiskereskedőkből álló polgári közeg idegenkedett a plebejus elveket hangoztató Fisch Henriktől, és kissé lenézte, mert a „*vidéki kisváros szellemét akarta meghonosítani*”, és egyre jobban elkötelezte magát a kommunista rendszer mellett. Konzervatív neológ szemlélete nagyjából megegyezett a Csáky közösségének elvárásaival, de prédikációit „*a primitívség határán egyszerűnek*” tartották. Az új rabbi ugyanakkor igyekezett elfogadtatni magát, és mindenkiel jó kapcsolatokat próbált kialakítani.⁴⁰

A Rákosi-korszak súlyos, véráldozatokkal járó megpróbáltatásokat jelentett az országnak, a zsidók közösségébe tartozókat elsősorban a kitelepítések és a cionistaellenes perek érintették. Más jellegű kihívást jelentett az 56-os forradalom utáni elvándorlási hullám, egyes számítások szerint tíz-tizenöt ezer zsidó hátterű magyar hagyta el az országot, az amúgy is gyéren lakott vidékiek lélekszáma minimálisra csökkent, a hazai ortodoxia többé nem tudott talpra állni.⁴¹

Fisch ekkor a maradás mellett döntött. Politikai nézeteit nem szívelték a hívek. Különösen gyakran hozta szóba a Köztársaság téri pártszékház ostroma alatt (1956. október 30.) életét vesztő ÁVO-s rokona mártíromságát, ami Berger emlékei szerint már csak az ismételtetése miatt is irritálta a zsinagógába járókat. Fisch Henrik, sok

37 == A Budapesti Izraelita Hitközség dolgozóinak Békekölcson gyűlése. *Új Élet*, 1950. szeptember 28. 2.

38 == Gyászistentisztelet a mártírokért a Csáky-utcai templomban. *Új Élet*, 1950. június 15. 6.

39 == *Új Élet*, 1950. április 27. 2.

40 == A szerző telefonbeszélgetése Berger Joellel 2025 tavaszán.

41 == Ezen az 1989–90-es rendszerváltás sem segített, számos hányattatás és átszervezés után 2023-ban az Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség kebelezte be.

más fővárosi zsidóval együtt, azt vallotta, hogy ha a szovjet hadsereg nem avatkozik be 1956-ban, akkor a zsidókra rossz világ várt volna. „*A szovjet csapatok ragadtak ki bennünket a nyilasok karmai közül*”, sulykolta refrénszerűen, ami Berger számára – különösen maszkir (halottakért mondott ima) alatt – közönségesnek, nem odaillőnek hatott.⁴²

1959-ben Fisch lett a váratlanul meghalt Katona József utóda a Dohány utcai zsinagógában. A váltás nem volt zökkenőmentes. Ahogy a Csáky utcában kilenc évvel korábban, úgy most sem várták kitörő örömmel a hívek. Egy ügynökjelentés szerint 1959 novemberében a Budapesti Izraelita Közgyűlésben állítólag viharos jelenetek játszódtak le: „...*ha nem rekesztik be a közgyűlést, a harag Fisch ellen támadt volna, akit mindenki utál és senki nem fogad szívesen. [...] Előkerültek volna azok az ellentétek is, amiket a Csáky utca érez és hangoztat Benoschofsky ellen. [...] Fisch magatartásával hozzájárul a hangulat rontásához. Teljesíthetetlen követelésekkel lép fel, zsarol és fenyegetőzik, becsmérlőleg nyilatkozik Katonáról és meg akarja szüntetni a vele kapcsolatos gyászt.*”⁴³ Az iratokból kikövetkeztethető, hogy a jelentés készítője, Végházi István budapesti rabbi az említett rabbik riválisa volt, így bizonyára elfogultan nyilatkozott, de Fisch kritikus megítélése egybecseng más forrásokéval. Állítólag a Dohány utcai körzet összehívott egy tiltakozó gyűlést Fisch kinevezése ellen, ami kiváltotta a MIOK elnökének, Sós Endrének a haragját.⁴⁴ A belső csatározásról szóló jelentést a tartótiszt, Srankó Endre rendőr százados egy kézlegyintéssel intézte el: „*nem politikai, inkább személyi ellentétek*” – írta a dokumentum aljára.⁴⁵ Az ÁEH is ezen az állásponton volt, és komolyan számolt a többek által ellenszenvesnek tartott rabbival. Sós Endre állítólag abban állapodott meg Olt Károllyal, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökével, hogy Fisch Henriket annak ellenére is budapesti főrabbiná nevezik ki, hogy továbbra is sok kifogás merült fel vele kapcsolatban.⁴⁶ Fisch látványos karrierjét Berger Joel emlékei és Végházi István jelentései szerint annak köszönhetette, hogy jó viszonyt ápolt Seifert Gézával, a MIOK alelnökével, majd 1966 és 1976 közötti elnökével.

42 == A szerző telefonbeszélgetése Berger Joellel 2025 tavaszán.

43 == ÁBTL 3.1.2. M-21589. 42–43. „Doktor” fn. ügynökjelentése, 1959. november 11.

44 == Sósnak 1959-ben ugyancsak komoly fejtörést okozott egy másik hitközség tiltakozása a látgymányosi zsinagóga eladása ellen. Novák, 2021.

45 == Ha az állambiztonságnak gyártott iratokból indulunk ki, más sem volt a hitközségen belül, mint személyeskedés és egymás fúrása. 1963 elején például névtelen levelek születtek Sós Endre és a MIOK vezetősége ellen. Izik János ÁEH-előadó állítólag arra célozgatott, hogy a stílus és aláírás [!] alapján Fisch írhatta a denunciáló üzeneteket. ÁBTL 3.1.2. M-30841. 8. „Pesti Péter” fn. ügynökjelentése, 1963. január 23.

46 == ÁBTL 3.1.2. M-21589. 70–71. „Doktor” fn. ügynökjelentése, d. n. [1960.]

= = = A megbízható káder

Az állambiztonsági iratokból az derül ki, hogy Fisch Henriket abszolút tisztességes, megbízható embernek tartották rendőrségi körökben. Az állambiztonság emberei az izraelita hitközség berkeiben is igyekeztek ellenséges személyeket és csoportokat felderíteni, akiket/amelyeket aztán megfigyelhetnek, bomlaszthatnak vagy leleplezhetnek. Az izraelita egyház ügyeivel foglalkozó operatív tiszték az informátoraik beszámolóí alapján időről időre államhűség szempontjából rendszereztek a hitközség tagjait. Az ellenséges csoportba olyan gyanús személyek kerültek, akiket „cionista érzelműeknek” tartottak, elsősorban mert szimpátiát mutattak Izrael állam iránt, és eljártak a követség rendezvényeire.⁴⁷ Gyanúsnak számított, ha valaki az okvetlenül szükségesnél gyakrabban találkozott a követség munkatársaival, a magyar emigráció zsidó tagjaival vagy a nemzetközi zsidó szervezetek tiszttségviselőivel. Veszélyt érzekeltek akkor is, ha valaki megjegyzést tett a Szovjetunió zsidókkal szembeni politikájára, vagy akár csak Scheiber Sándor, a legfőbb és legkomplikáltabb ellenségük bizalmasának tűnt. Az ismerős nevek hol ide, hol oda sorolódtak, egyes időszakokban lojális embereknek tartották őket, máskor átkerültek a megbízhatatlan, esetleg ellenséges kategóriába. Az ügynöki jelentésekben és az állambiztonsági értékelésekben, és ilyenből volt jó néhány, Fisch Henrik kivétel nélkül a rendszerhű csoporthoz tartozott. Kutatásaim alapján őt nem szervezték be, de élénk kapcsolatot ápol az Állami Egyházügyi Hivatallal, és jóban volt az egymást váltó, szintén rendkívül megbízható hitközségi elnökökkel.⁴⁸

Fisch egybehangzó vélemények szerint konformista, mondhatni rendszerhű rabbi lett. Egyedüli ütközési pont – de semmiképp sem elhúzódó konfliktus – volt az előjáróival az elhagyatott, gazdátlan zsinagógák eladásának problémája. 1956-ban Heves Lajosnak, a hitközség 1953 és 1957 közötti vezetőjének írt a csongrádi zsinagóga eladása miatt, ugyanis az üresen álló épületbe mozit akartak költöztetni.⁴⁹ Az Országos Rabbí Egyesület határozatával szemben úgy érvelt, hogy a kiirtott közösségeknek az Országos Iroda nem igazi örököse, csak az állam szerfelett szervilis módon MIOI-ra testálta a szinte nyomtalanul eltűnt közösségek tárgyi örökségét. A legyilkoltak emlékének őrzése, a szimbolikus helyek megtartása mellett tört lándzsát, és a Rabbiegyesülettel, majd a MIOK Hitéleti Osztályával szemben a templomeladások ellen foglalt állást. *„Vajon nem kell-e arra gondolnunk, ne adjunk alkalmat a fasizmusban kéjelegve résztvevő bitangoknak arra, hogy teljessé váljék az örömük, hogy*

47 = = A cionista jelzőt a korszakban egyfajta szitokszóként, megbélyegzőként használták a nem kellőképpen lojálisnak és rendszerhűnek tartott zsidókra.

48 = = ÁBTL 3.1.5. O-17169. 267–278. Jelentés a cionista mozgalom ellen folytatott operatív munkánk eredményeiről és a további feladatokról, 1962. április 3.

49 = = A városi tanács megvette a zsinagógát, 1960-ban egy helyi tsz-nek adta át, végül 1969-ben lebontották az épületet.

nemcsak segítettek kiirtani a zsidókat, hanem most szent helyiségükben, a templomban szórakozhatnak?”⁵⁰

Sós Endre író, publicista, 1957 és 1965 között a MIOK elnöke, rendszeresen beszámolt a hitközség működéséről az Állami Egyházügyi Hivatalnak. Veres Pál főelőadónak 1963-ban írt egyik levelében – amely megírásának elsődleges célja, ahogy sok más esetben is, Scheiber Sándor lejárata volt, ezúttal önkényes vezetői módszereire hivatkozva – Fisch demonstratív lépéséről is olvashatunk: „...*dr. Fisch Henrik, a Dohány utcai templom főrabbija, a – minden hibája ellenére – népi demokráciánkhoz leghűségesebb zsidó pap, lemondott rabbiszemináriumi tanárságáról.*”⁵¹ A helyzetet az ÁEH illetékesei egy Fischsel és Benoschofsky Imre főrabbival történő elbeszélgetéssel szándékozták orvosolni.⁵²

1964 elején, tehát már a Dohány utcai zsinagóga főrabbiaként, Fisch arra tett javaslatot, hogy a Rabbiságon kívüli rabbi ne láthasson el a rabbitevékenységet, vagyis ne vezethessen gyakran külön bevétellel járó rituális eseményeket, például esketést vagy temetést. A tervezet megosztotta a rabbikat, mivel könnyen átlátható volt, hogy a határozat a rabbik testületébe nem tartozó Scheiber Sándor ellen irányult. Salgó László rabbi le akarta venni a napirendről a javaslatot, de társai ezt megghiúsították, és végül elfogadták az előterjesztés. A titkos szavazáson Fischén kívül állítólag igenel szavazott Benoschofsky Imre, Dér István, Máté Miklós, Geyer Arthúr, Kohlmann Nándor, míg ellene Salgón kívül Hochberger László, Schwartz Mór és Domán Ernő. A tartótiszt megelégedéssel nyugtázta a szavazás eredményét, „*az általunk is támogatott lojális csoport győzelmé*”-t.⁵³

Ugyanebben az időben a fiatal seminarista Berger György csalódott Fischben, az egykori bar micvóját vezető rabbiban. Történt, hogy Richtman Mózzal együtt részt vettek az izraeli követség függetlenség napi (*Jom Hacmaut*) rendezvényén, amit a MIOK vezetősége rossz néven vett, és Seifert Géza két hónapra megvonta Berger 200 forintos ösztöndíját. Az összeget amúgy nem is a hitközség, hanem a *Claims Conference* fizette – mesélte hatvan évvel később is mérgelődve az idős rabbi.⁵⁴ Amikor elpanaszolta balsorsát, Fisch megértés helyett elküldte: „*Mi keresni való van neked ott? Te ide tartozol! Magyar zsidó vagy, ez a hazád.*”⁵⁵

50 = = Idézi: Bódi, 2012, 32. Vö. MZSL VI-B-5.

51 = = Szombat, 1996.

52 = = Scheiberhez sem ekkor, sem később nem nyúltak, élete végéig a Rabbiszeminárium igazgatója maradt.

53 = = ÁBTL 3.1.2. M-37809. 151–152. „Sárvári György” fn. ügynök jelentése, 1964. február 11.

54 = = A Claims Conference (Conference on Jewish Material Claims Against Germany) egy nemzetközi zsidó szervezet, amelyet 1951-ben alapítottak azzal a céllal, hogy kárpótlást és jóvátételt szerezzen a holokauszt túlélői és örökösei számára a náci Németország által okozott veszteségekért. A szervezet tárgyalásokat folytat kormányokkal, és kezeli a kárpótlási programokat.

55 = = A szerző telefonbeszélgetése Berger Joellel 2025 tavaszán.

Izrael rendszeres, rítusszerű elítélésének deklarálásába olykor-olykor hiba csúszott. A zsidó állam, valószínűleg szándékolatlanul, pozitív színben tűnt fel, igaz, csak a római katolikus egyházzal összefüggésben. Részint a kommunista rendszer készséges támogatójaként, részint megemésztetlen egyéni sérelemként foghatjuk föl a katolikus egyház közeledési kísérleteitől – egyéni és nemzetközi szinten – való merev elzárkózást. Kis György bakonyszentlászlói plébános egyéni kezdeményezését a Rabbitanács 1964-ben vitatta meg. „Sárvári” (Salgó László) februári jelentésében idézte Fisch és mások véleményét is: „...a mostani zarándokútnál a pápa 1½ órát megvárakoztatta Izrael állam elnökét és az egész magatartása nem a zsidóság iránti megbecsülést mutatta, ha az egyházfő a nyilvánosság előtt így viselkedik[,] céltalan a békés együttműködésre való törekvés. Ezt nem lehet alulról kezdeni. Írassék egy hasonlóan szép hangvételű levél és ezzel az ügy el van intézve.”⁵⁶ Fisch mellett, hogy jó és óvatos funkcionáriusként elutasította az alulról jövő kezdeményezést (Kis György apátplébános kereste meg Geyer Artúrt⁵⁷), talán akaratlanul, de Izrael államfőjének becsületét is védte, ami merőben szokatlan volt a cionista befolyás és az imperialistának bélyegzett zsidó állam elleni politikai küzdelemben.⁵⁸

Fisch Henrikre megbízható szövetségesként tekintettek az Egyházügyi Hivatalban, azonban a hitközség berkein belül továbbra sem örvendett népszerűségnek. Mint korábban utaltunk rá, 1964-ben Scheiber Sándor koordinálásával tanúvallomásokat igyekeztek szerezni az auschwitzi táborban viselt dolgairól, amit a lejáratására akartak felhasználni.⁵⁹ A terv kudarcot vallott, de a Fischet övező ellenszenv talán hozzájárulhatott a korosodó rabbi hét évvel későbbi távozásához. Amennyire nyomon követhető az élete az állambiztonsági, kisebb részben a hitközségi levéltári dokumentumaiból és a felekezeti sajtó cikkeiből, oly nyomtalanul tűnik el a történeti forrásokból az 1972-re datálható emigrálása után.⁶⁰ Itthon talán nem lett *persona non grata*, legalábbis erre utal, hogy családjának tragikus sorsa az 1980-ban

56 = = ÁBTL 3.1.2. M-37809. 154. „Sárvári György” fn. ügynök jelentése, 1964. február 18.

57 = = Kis György konvertita plébános kitartóan próbálkozott a két felekezet közötti párbeszéd megindításával. Erről bővebben: Kis, 1987: 259–325.

58 = = Ha hihetünk „Sárvári György” jelentéseinek, akkor még egy érdekes informális kapcsolat kötötte össze Scheibert, Benoschovskyt és Izrael budapesti követségét: dr. Nagyiványi Rezső volt a házi orvosuk. ÁBTL 3.1.2. M-37809. 49–50. „Sárvári György” fn. ügynök jelentése, 1963. július 18.

59 = = ÁBTL 3.1.2. M-37809. 246–248. „Sárvári György” fn. ügynök jelentése, 1964. június 30. Arra, hogy Fisch állítólag kárpó lett volna a lágerben, jelentéseiben „Xavér” ügynök is felhívta a rendőrség figyelmét. Azt írta, Fisch vizsgálatot kezdeményezett maga ellen ez ügyben. Az ügynök szerint a későbbi főrabbi nem kárpó, hanem borbély volt a táborban, de beosztásával visszaélt, kenyérfejadagért cserében dolgozott, és mint írta, „iszonyatos módon kizsákmányolta deportált-társait”. ÁBTL 3.1.2. M-37478. 155. „Xavér” fn. ügynök jelentés, 1961. február 23.

60 = = Az *Új Élet*-ben rendszeresen említették a nevét, folyamatos jelenléte az 1972. április 1-i lapszám után hirtelen és magyarázat nélkül megszakadt.

megnyílt új auschwitzi kiállításon külön tablón szerepelt.⁶¹ Neve elsősorban az 1946–48-as konfrontatív közéleti megnyilvánulásai miatt maradt fenn, személye jórészt elfeledetté vált. Unokája, Suzanne Simor közlése szerint látását elvesztve, a koncentrációs táborok élményeire utaló tévképzetekkel küzdve, egy svájci idősök otthonában halt meg 1985-ben.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.2. Munka (M-) dossziék

M-21589 „Doktor”

M-30841 „Pesti Péter”

M-37478 „Xavér”

M-37809 „Sárvári György”

3.1.5. Operatív dossziék

O-17169 Ellenséges tevékenységet kifejtő cionisták

Magyar Nemzeti Múzeum (MNM)

Online Adattár 1649-80.

Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár (MZSL)

VI-6-1-2. MIOK egyes iratok, levelezés vidéki hitközségekkel (1956)

VI-B-5. MIOK Gazdasági Iratok

XX-L-10. Zsidó Tanács felelőssége / Fisch-Munkácsi ügy (1948–1958)

XV-XXXIII-5-a-1. MIOI elnöki iratok (URL: https://library.hungaricana.hu/en/view/mioi_iktatott_iratok_iktatoszam_nelkul_1945/?pg=1113&layout=s
utolsó letöltés: 2026. május 13.)

=== Internetes forrás ===

Szombat, 1996

(Fel)jelentések a konszolidáció korszakából. <https://www.szombat.org/archivum/feljelentések-a-konszolidacio-korszakabol> (utolsó letöltés: 2026. április 29.).

61 == MNM Online Adattár, 1649-80 (Az auschwitzi állandó kiállítás magyarországi változatának forgatókönyve, Horn Emil, 1979). A kiállításra hivatkozás: Sándor Anna: Az új auschwitzi magyar kiállítás. *Új Élet*, 1980. május 1. 4.

=== Hivatkozott irodalom ===

Bohus–Csósz, 2022

Bohus Kata – Csósz László: Versenyt futunk a végzettel. In Munkácsi Ernő: *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához*. Az eredeti szöveget jegyzetekkel ellátta és tanulmányokkal kiegészítette Bohus Kata, Csósz László és Laczó Ferenc. Park, Budapest. 14–46.

Bódi 2012

Bódi Lóránt: *Zsinagógák és felekezeti ingatlanok tulajdonváltása a Kádár-korszakban*. MA-szakdolgozat, ELTE BTK Média és Kommunikáció Tanszék.

Erényi, 1997

Erényi Tibor: Rendhagyó munkaszolgálat 1944–1945-ben. *Holocaust Füzetek*, 8. sz. 9–44.

Fazekas, 2019

Fazekas Csaba: Bevezetés. In *Válogatás Prohászka Ottokár közszerepléseiből, 1919–1927. Cikkék, interjúk, beszédek*. Válogatta, sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Fazekas Csaba. Bíbor, Miskolc. 9–30.

Fisch, 1947

Fisch Henrik: *Keresztény egyházfők felsőházi beszédei a zsidókérdésben*. Magánkiadás, Budapest.

Gerő, 2005

Gerő András: *A zsidó szempont*. PolgArt, Budapest.

Gyurgyák, 2001

Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Osiris, Budapest.

Haraszti, 2005

Auschwitzi jegyzőkönyv. Közli és a kísérő tanulmányt írta Haraszti György. Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest.

Jobbágyi, 1996

Jobbágyi Gábor: „Kegyelmet nem kérek.” Szirmai Ottó, Angyal István és társaik pere. *Valóság*, 12. sz. 75–98.

Kisantal, 2020

Kisantal Tamás: *Az emlékezet és a felejtés helyei. A vészkorszak ábrázolásmódjai a magyar irodalomban a háború utáni években*. Kronosz, Pécs.

Kis, 1987

Kis György: *Megjelölve Krisztus keresztjével és Dávid csillagával*. Magánkiadás, Budapest.

Kulcsár, 1946

Kulcsár István: A maradék zsidóság lelki keresztmetszete 1946-ban. In *Maradék-zsidóság. A magyarországi zsidóság 1945/46-ban*. Szerkesztette: Benoschovsky Imre. Budai Izraelita Aggok és Árvák Menházegyesülete, Budapest. 34–38.

Laczó, 2022

Laczó Ferenc: Munkácsi Ernő feloldhatatlan dilemmái. In Munkácsi Ernő: *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához*. Az eredeti szöveget jegyzetekkel ellátta és tanulmányokkal kiegészítette Bohus Kata, Csósz László és Laczó Ferenc. Park, Budapest. 383–394.

Lénárt, 2016

Lénárt András: Az egyesített zsidó hitközség és a hatalom 1956 után. In *Hatalmi diskurzusok. A hatalom reprezentációi a tudományokban és a művészetekben*. Szerkesztette: Bíró Csilla – Visy Beatrix. Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat, Budapest. 89–202.

Novák, 2020

Novák Attila: Pszichoanalízis és cionizmus között. József András analitikus az ÁVH fogságában (1953). *Századok*, 5. sz. 1015–1046.

Novák, 2021

Novák Attila: Viharos zsinagóga eladás Lágymányoson: avagy egy budapesti zsidó imahely hányattatott sorsa (1959–1966). *Egyháztörténeti Szemle*, 1. sz. 133–149.

Veszprémy, 2023

Veszprémy László Bernát: *Tanáctalanság. A zsidó vezetés Magyarországon és a holokauszt, 1944-1945*. Budapest, Jaffa.

==== Sajtó ====

Új Élet, 1949–1994

==== Dokumentumfilm ====

Jávor, 2025

„Nem születtem hősnak”. Dokumentumfilm. Rendezte: Jávor István. Szerkesztőtársak: Vince Mátyás és Schaller János. Individeo Bt.

Csoportkép a Hegedűs Gyula (korábban: Csáky) utcai zsinagóga bejárata előtt, Budapest XIII. kerület, 1946.

Fortepan / Hámori Gyula

Kulcsszavak

=====

egyház történet, holokauszt, Kádár-korszak, Rákosi-korszak, zsidóság

/ The Plebeian Rabbi /

Henrik Fisch in the People's Republic

Henrik Fisch was an almost entirely unknown rural rabbi before 1945. He was born in 1907 in Tarpa, Szatmár County, graduated from the Budapest Rabbinical Seminary in 1933, and was ordained the following year. Like every young rabbi, he aspired to serve in a congregation of high prestige that would provide a secure livelihood, but he had to wait for such an opportunity. During the Holocaust, not only were members of his immediate family killed, but virtually the entire Jewish community of his village. After the war he moved to Budapest and obtained a position in the religious affairs department of the National Office of Hungarian Israelites (MIOI). For him, the new regime represented an advancement: he achieved nearly everything possible within the framework of the Jewish community. In 1950, he was appointed rabbi of one of the largest congregations, the synagogue in Csáky/Hegedűs Gyula Street, and between 1959 and 1972 he served as Chief Rabbi of the Dohány Street Synagogue; he also taught at the Rabbinical Seminary. Through an account of his career, this paper seeks to illuminate the patterns of professional advancement within the Jewish community during the socialist era. A longer version of this study, which also covers the work of Rabbi Imre Benoschofsky, will be published in a volume on the history of the Csáky Street Synagogue, to be issued by the Holocaust Memorial Centre.

Tanácskozás a Budapest VII. kerület, Síp utca 12. szám alatt található Mazsihisz székházának dísztermében, 1968. április 4. Balról jobbra: Kulcsár Imre a MIOK alelnöke, Benoschofsky Imre főrabbi, Seifert Géza a MIOK elnöke, Láng Vikor a MIOK alelnöke, Scheiber Sándor főrabbi.

Fortepan / Bauer Sándor

= Disputa =
////////////////////

Osztályterem és tanóra a Budapest VIII. kerület József körút 27. szám alatti Zsidó Gimnázium / Országos Rabbiképző Intézet épületében. Jobbra Scheiber Sándor, az Intézet igazgatója, 1960.

Fortepan / Bauer Sándor

/// Novák Attila – Biró Tamás

=== Tendenciózus kutakodás egy fontos életműben =

Veszprémy László Bernát: *Hét verem.*
Scheiber Sándor küzdelmei a kádári állambiztonsággal.

Jaffa Kiadó, Budapest, 2025, 319 oldal

Scheiber Sándor (1913–1985) a magyarországi neológia egyik legnagyobb 20. századi alakja, évtizedeken át az Országos Rabbiképző Intézet igazgató-professzora, számos egyetem díszdoktora, közel 1600 tudományos publikáció szerzője. Hatalmas és meghatározó szerepet töltött be a magyarországi zsidóság életében a szocializmus évtizedei alatt, ráadásul a tényleg kevés autonóm személyiségek egyike volt, akit a szocialista időszakban (1961-től különösen intenzíven) megfigyelés alatt tartott az állambiztonság. 2025-ben, halálának 40. évfordulóján jelent meg Veszprémy László Bernát – saját bevallása szerint – Scheiber állambiztonsági megfigyelését rekonstruáló könyve (12.). A kötet sem nem életrajz, sem nem Scheiber tudományos munkásságának feltárása – ezt

a szerző ki is mondja munkája elején (9.) –, hanem állambiztonsági anyagokon alapuló életpálya-leírás. De megfelel-e a kötet saját meghatározásának?

Erénye, hogy komoly forrásapparátussal dolgozik, magyar és külföldi levéltárak anyagára is támaszkodik. Emellett azonban alapvető gondokkal küszködik. Úgy tűnik, hogy Veszprémy nem egyszerűen bírál, hanem dehonesztálni kívánja az évtizedek óta halott Scheiber Sándort. A könyvet áttanulmányozva az a meggyőződés ver gyökeret az olvasóban, hogy *a Scheibert érintő, nemegyszer súlyos és jórészt a*

történetírói módszereket nélkülöző bírálatok egy másik zsidó vallásfelekezeti irányzat, az ortodoxia mai nézőpontjából fogalmazódnak meg. Ezt támasztja alá az, hogy az ortodoxokat nem bírálja Veszprémy, ugyanakkor sokszor ortodox vallási kritériumokat, illetve szokásokat kér számon Scheiberen.

Scheiber hiteltelenítését a szerző úgy próbálja végigvinni, hogy az életút szempontjából alapvetően fontos kontextust kikapcsolja az elemzésből. Ennek megfelelően hiányzik a szövegből a magyar és a nemzetközi háttér felvázolása (eltekintve a magyar vészkorszak néhány momentumától), és a magyar zsidó társadalom és felekezeti élet mögöttes szövetét sem ábrázolja. Scheiber Sándor életének ellentmondásmentes tényeit akarja összeállítani a szerző, de semmit nem tudunk meg arról, milyen háttérbe ágyazódik be ez az élettörténet. Scheiber életútjának vizsgálatát – szembemelve saját vállalásával – kiterjeszti ugyan a megfigyelés előtti időszakra is, ám, mint később látható lesz, ez leginkább az inszinuációt szolgálja. Tárgyilagosabb képet kapna az olvasó, ha látná, hogy a többi egyház, felekezet életében hogyan, milyen módon volt jelen az állambiztonság, és ebben a tekintetben a zsidó felekezet milyen szerepet játszott. Így ugyanis a könyv olvasójának az a percepciója keletkezhet, hogy a 20. századi Magyarország legtragikusabb és egyben morálisan legterheltebb alakja a zsidó felekezeti élet határait soha túl nem lépő Scheiber Sándor volt. Ez az óriási (és egyben érthetetlen) aránytévesztés önmagában már alkalmas a neológ zsidósággal vagy akár általában a magyar zsidósággal kapcsolatos sztereotípiák felkelésére és/vagy megerősítésére.

= = = Scheiber Sándor „ősbűne” – avagy hogyan teremtsünk büntudatot egy fiktív bűn érdekében

A Scheiber Sándor 1945 előtti pályáját megrajzoló rész nem az állambiztonsági témához tartozik, ezt mindennek időbeli előzményeként kezeli a szerző. Funkciója annyi, hogy Scheiber Sándorné nem pontos és sokszor valóban hagiografikus célzatú visszaemlékezésén keresztül megismerjük azt, ami az úgynevezett „ősbűn” a szerző interpretációjában. Ez pedig nem más, mint hogy Scheiber Sándor 1944 tavaszán elhagyta dunaföldvári közösségét, és Budapestre távozott, ott maradt híveit viszont Auschwitzba deportálták. Veszprémy Scheiber meneküléstörténetét Scheiberné (és Hidvégi Máté) írásán keresztül mutatja be.¹ A fentiek kapcsán így fogalmaz: „*Ez nemcsak egy jól felépített történet, hanem segít megérteni az összes torzítást és valótlan-ságot, amit Scheiberné férjének a holokauszt alatti tevékenységéről elmondott: ez volt az »ősbizugság«, amely minden torzítást indokolt. Scheibernek esze ágában sem volt visszatérni a hitközségbe, amelyet mindig lenézett, és amelytől egyébként is szabadulni vágyott...*” (34.) Az, hogy Scheiber lenézte-e saját dunaföldvári közösségét, nem tudjuk, ez kizárólag a szerző (nem túl jóindulatú) feltételezése.

¹ = = Scheiberné–Hidvégi, 1999.

Veszprémy azt állítja, hogy a közösségét elhagyó Scheiber sorsa szembeállítható Berend Béla egykori szigetvári főrabbiéval, aki „*máshogyan*” viselkedett. Bár a szerző elismeri, hogy más rabbik is elhagyták településüket, és a fővárosba utaztak (vagy egyenesen elmenekültek), de ezek a rabbik – Scheiberrel ellentétben – később zsidó vezetőkkel szemben nem vetettek fel kollaborációs vádakat (36.). A Berenddel történő összehasonlítás azért különös, mert a szigetvári zsidóságot 1944. április 27-én deportálták, Berend Bélát pedig nem, ő szintén a fővárost választotta: májustól az újjászervezett Központi Zsidó Tanács tagja lett – ráadásul szélsőjobboldali kapcsolataival segítségével. Tudjuk, hogy Endre László, a hírhedt „zsidófaló” belügyi államtitkár követelte ki, hogy bekerüljön ebbe a testületbe, ahol a többi tanácstag, amúgy eleinte teljes joggal, nem bízott benne. Azt is tudjuk, hogy Berend viszonylag hamar, Budapestre érkezése után két nappal már mentességi igazolványt kapott.² Az bebizonyosodott, hogy Berend 1945 utáni pereiben az ellene vallók tanúvallomásai nem feleltek meg a tényeknek, hogy a vádpontok nem voltak igazolhatóak, ám az is érthető, hogy sokan nem tudták elfelejteni neki az antiszemitizmus „cionizálásáról” vallott nézeteit, a *Harc* című magyar nemzetiszocialista lapban 1944. július 29-én megjelent írását, amelyben figyelmeztette a zsidókat, hogy tömeges kikeresztelkedésük, hitehagyásuk nem segít rajtuk. Még a Zsidó Tanácson belül is féltek Berendtől, Endre László besúgójának tartották. Ebből a szempontból is teljesen abszurdak a szerző Scheiberrel kapcsolatos vádjai, már ami a Berenddel való összevetést illeti. Abból, hogy Berend Bélából bűnbakot akartak csinálni 1945 után, még nem következik az, hogy korábban nem lehetett vele szemben indokoltnak tűnő félelmet, bizalmatlanságot érezni, ami később többeket vezetett ahhoz, hogy vele szemben tanúskodjanak.

A Berend-motívum visszatér még a kötetben, hiszen később a szerző azzal vádolja Scheibert, hogy eltüntette a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) előtt Berend ellen tett vallomását. „*Ezen a ponton érdemes megállni és elgondolkodni: mégis kinek volt hatalma 1975–1976 Magyarországon ahhoz, hogy eltüntessen egy iktatott anyagot egy olyan szigorúan őrzött archívumból, mint a NOT irattára: Ehhez elképesztő összeköttetésekkel kellett rendelkezni. Amennyiben Scheiber tüntette el az irattározott vallomást – és ki másnak lehetett volna érdeke ilyet tenni? –, akkor fel kell tennünk a kérdést: Scheiber valóban »csak« egy üldözött egyházi vezető volt a Kádár-rendszerben, vagy egy olyan, lenyűgöző befolyással és – egyéb szó híján – műveleti képességekkel rendelkező hálózat kulcsfigurája, mely képes volt elcsenni egy szigorúan őrzött iratot a kádári titkosszolgálat orra elől?*” (242–243.) A népbírósi anyag az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában megtalálható, és ebben nem szerepel Scheiber vallomása, ezt még szerzőnk is leszögezi (241.). Idézett „megállapítása” a Belügy-

2 = = Munkácsi, 1996: 1532.

minisztérium (BM) III/III-1-c alosztálya 1977. május 25-i jelentésén alapul,³ amely Berend K-anyagát, azaz levelezésének megfigyelését értékelte, vagyis kizárólag arról szól, hogy Berend (aki Amerikában Albert B. Belton néven élt) és pár, az állambiztonság által szintén megfigyelt személy miket leveleztek egymással. Maguk a levelek nincsenek meg, így a vallomás állítólagos eltüntetésére vonatkozóan szerzőnk egyetlen bizonyítéka egy pontosan nem adatolt levelezés állambiztonsági összefoglalója. Ezért ezt a felvetést megalapozatlannak tekinthetjük.

A kötet szerzője megvádolja Scheibert azzal, hogy tudott arról, mi vár a közösségére, mert Grünvald Fülöp – akinek a nevét egyébként helytelenül Grünwaldnak írja (37.) – az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (IMIT) 1941-es évkönyvében (majd egy 1943-as, nem publikált, de oda szánt írásában) beszámol a gettósításokról, német és lengyel zsidók üldözéséről. *„Kézénfekvőnek tűnik, hogy információit Scheiberrel is megosztotta. Annak viszont semmi jele, hogy a dunaföldvári hitközségnek bárki szólt volna arról, mi vár rájuk.”* (37.) Erre természetesen bizonyítéka Veszprémnek nincsen, állítása tudományosan nem megalapozott. Egyébként arról, hogy kik, mikor, mit tudtak például a lengyel zsidók millióinak lemészárlásáról, bárkinek lehetnek sejtései, véleménye, de jobb a tényekből kiindulni. 1942–1943-ban pesti újságíróktól cionista ellenállókon át a Pesti Izraelita Hitközség (PIH) legfelső köreiből nagyon sokat tudtak a dologról – már, aki akart. Azt, hogy mi vár a magyar zsidókra, arról sokaknak (főleg vezetőknek) voltak információi, bár nem mindenkinek, és az is kérdés, hogy akik információkkal rendelkeztek, mennyire adtak hitelt ezeknek. Ugyanakkor egyetlen embert megvádolni azzal, hogy pontosan tudta, hogy a még el sem indult deportáló vonatok célállomása valamelyik haláltábor lesz, de szándékosan elhallgatta ezt az információt a hitsorsosai előtt, történelmietlennek, pusztá vádaskodásnak, rágalmazásnak kell tekintenünk.

A szerző manipulatív módszerére, Scheiber Sándor személyének negatív, előítéletes bemutatására jó példa az is, amikor azt taglalja, hogy 1944-ben Scheiber bejutott a Zsidókérdést Kutató Magyar Intézetbe (ZSKMI), hogy feltérképezze a Zsidó Múzeumból odaszállított könyveket. (Berend és Bosnyák Zoltán, a ZSKMI vezetője egy zsidó könyvtárat akartak létrehozni.) Ez alkalommal Scheiber felesége szerint Guttman Mihály (a Rabbiképző 1942-ben elhunyt igazgatója) egy jegyzetét, míg Scheiber saját, 1970-es visszaemlékezése szerint Jacob Mann *The Jews in Egypt and in Palestine under the Fatimid Caliphs* című munkájának második kötetét elvitte magával. Veszprém ebből azt a következtetést vonta le, hogy *„Scheiber tehát nem a zsidó kultúra megőrzésének céljából mentette meg Guttman Mihály ritka jegyzeteit, hanem egy 1922-es, angol kiadású történelemkönyvet lopott el – magának. Mint látni fogjuk, a könyvlopások vádjá később is kísérni fogja Scheiber karrierjét.”* (42.) A szerző feltételezése ismét teljesen abszurd, még a saját (korábbiakban kifej-

3 = = ÁBTL 3.1.5. O-17169/4. 347. Jelentés dr. Albert B. Balton „K” ellenőrzéséről, 1977. május 25.

tett) logikája szerint is problémás. Ha Scheiber Sándor tudott a magyarországi zsidóüldözések menetéről és céljáról, bocsánatos bűnnek számít ez a „lopás”. Scheiber maga is hozzáteszi azt (amit a szerző is idéz), hogy: „*aki rablótól lop, büntelen*”. Paksa Rudolf ezzel foglalkozó tanulmánya szerint a ZSKM – mely ebben az időben Endre Lászlóék háttérintézményeként működött – folyamatosan próbálta megszerezni deportáltak könyvtári hagyatékát.⁴ Ennélfogva akkor, amikor a budapesti zsidóság az általános jogfosztottság állapotában volt, sőt a halál kapujában állt, meglehetősen anakronisztikusnak tűnik a törvények betartását számonkérni Scheiberen. Ennél nagyobb probléma, hogy a szerző teljesen félreértelmezi a rabbi szavait. Scheiber Sándor visszaemlékezése szerint a Zsidó Múzeumból (Berend irányításával) a könyveket egy rózsadombi épületbe, a Zsidókutató Intézet egyik „telephelyére” szállították. Naményi Ernő, az Országos Magyar Zsidó Múzeum Egyesület egyik vezetője (a felszabadulás után a zsidó múzeum igazgatója) megbízta Scheibert, hogy szerezzen nyugtát az elhurcolt könyvekről. Scheiber egy nyári nap ment oda a nejevel, és a Guttmann-könyvtár részeként fedezte fel Mann kötetét: „*A földszinten mindenütt sorokat képeztek polcokból. Legnagyobb meglepetésemre felfedeztem rajtuk Guttmann Mihály, az Orsz. Rabbiképző Intézet elhalt igazgatójának (1872–1942) könyvtárát, benne az ő jelzeteit. Szomjasan böngésztem ezt a ritka gonddal válogatott, kitűnő gyűjteményt, amelyet egykori gazdája még legjobb tanítványai előtt is rejtve tartott. Egyszerre csak megpillantottam J. Mann: The Jews in Egypt című ritka könyvének II. kötetét (Oxford 1922.), amelyet régóta és hiába kerestem. Nem tudtam ellentálni [sic!] a kísértésnek s az aktatáskámba tettem... Ezzel a kötetel vetettem meg a Dunaföldváron – akkor még nem sejtettem – elpusztult könyvtáram pótlására az újnak alapjait.*” A villát Scheiber visszaemlékezése szerint később lebombázták, így a zsidóságtól rekvirált gyűjtemény egy része is elpusztult.⁵

Teljesen abszurd tehát az a vád, hogy ebben az esetben klasszikus „lopás” történt volna. A kéziratlopás vádja amúgy nem Scheiber karrierjét kíséri végig, hanem kizárólag Veszprémy Scheiber elleni – amúgy érthetetlen motivációjú – vádsorozatának (melynek egyik alapja az állambiztonsági jelentések, összefoglalók szó szerinti átvétele) kezdőpontját képezi. Ehhez hasonlóan légből kapottnak tekinthető a szerző által folyamatosan hangoztatott állítás is, miszerint Scheibert egész életében saját „ösbűne” foglalkoztatta, mert büntudata volt amiatt, hogy elhagyta Dunaföldvárt, magára hagyta a később elpusztított közösséget. Bár biztosan fáj Scheibernek a dunaföldvári (és a magyar) zsidóság pusztulása, ám arra nem találunk egyértelmű forrást, hogy magát vádolta volna ezért. Az egész csupán a szerző feltételezése, pszichológizálás eredménye.

4 = = Paksa, 2018.

5 = = Vö. Scheiber, 1970.

= = Sematikus háttér, prekoncepciós feltételezések

A második világháború utáni évek tárgyalása sematikus, a zsidó közösségek átalakulásának bemutatása csak egy-két mondatot kap. Scheibert Veszprémy annak mértékét értékeli, hogy mennyire volt *cionista* vagy *nem cionista*. Ekkoriban a *cionizmus* nagyon sok mindent jelentett, és Scheiber – szerzőnk sejtetéseivel ellentétben – sok szempontból cionista volt, például kapcsolatot tartott fenn az izraeli követséggel. Bátorságát izraeli követségi jelentés is alátámasztotta, például amikor 1955-ben a Kozma utcai központi zsidó temetőben eltemette a budapesti izraeli követség két évvel korábban – illegális határátlépési kísérlet közben – agyonlőtt egyik magyar (-zsidó) munkatársát és fiát, valamint a gyilkosságot elítélő beszédet is mondott.⁶

Szerzőnk görcsösen igyekszik cáfolni Scheiber cionizmusát (például: 92.), hogy ezzel mutasson rá a Scheibert cionizmussal vádoló titkosszolgálatok fogalmi tévedésére. De önmaga is fogalmi hibába esik azáltal, hogy fekete-fehér kategóriának tekint a cionizmust. A jelek szerint a szerző számára a „jó” magyar zsidó kizárólag „ortodox” vagy „cionista” lehet, és eszerint osztja fel a korszak zsidó szereplőit. Az efféle felosztás ismét teljesen ahistorikus és sematikus, eltekint a magyar zsidó társadalom összetettségétől, a vallási-vallástörténeti fogalmak és ideológiai irányzatok történeti fejlődésétől, szerepétől, történelmi beágyazottságuktól. A visszamenőleges ítékezés pedig inkább a publicista attitűdje lehet, mint egy történészé. Szerzőnk tehát egyetlen csapással két irányba is támad: a titkosszolgák tévedésben voltak, mert a nem cionista Scheibert cionizmussal vádolták, miközben Scheiber nem elég jó zsidó, mert nem cionista. A vagdalkozás közben azonban elhomályosul a lényeg: a cionizmus az állambiztonság értelmezésében általában nemcsak Izrael Állammal és a cionista alapú, a zsidó államba történő (amúgy a keleti blokk országaiból illegális) kivándorlással való egyetértést, az ennek érdekében való munkálkodást jelentette, hanem minden, a „határokon túlmenő” tevékenységet, így például az izraeli követséggel és a nyugati zsidó szervezetekkel való kapcsolattartást. Sőt cionizmusnak tartották azt is, amivel egy rabbi egyáltalán foglalkozott, hiszen a vallási hagyomány bőven hordozott szentföldi referenciákat, amiket az állambiztonságiak politikainak értelmeztek. Ezen kívül is mindent e kategória alá rendeztek, amely a zsidóság különállását, megőrzését célozta.

A szerző látható örömmel időzött el azon, hogy Scheiber Sándor és tanítványa, Schweitzer József (abban az időben pécsi) főrabbi a Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete (MIOK, az 1950-ben állami kezdeményezésére létrehozott magyar zsidó csúcs szerv) 1952. márciusi nagygyűlésén, valamint a pécsi hitközség ünnepségén – a Chevera Kadisa („Szentegylet”, temetkezéssel foglalkozó tradicionális hitközségi szerveződés) megalapításának 125. évfordulóján – dicsérte a fennálló rendszert, megemlékezett Rákosi Mátyás 60. születésnapjáról. Bár megemlíti, hogy a magyar katolikus püspöki kar is megtette ezt, de verdiktje ismét szigorúan bánik a Rabbikép-

6 = = Novák, 2024: 231.

ző igazgatójával: „Scheiber azonban rövidesen túlmént azon, hogy egyszerű jelenlétével asszisztáljon Sztálin és Rákosi kultuszának építéséhez.” (69.) Ennek alátámasztásával azonban adós marad, így megjegyzését ismét csak a szimpla rosszindulat megnyilvánulásának kell tekintenünk. A szerző figyelmen kívül hagyja, hogy a felekezeti élet és ennek sajtója állami kontroll alatt működött a Rákosi-rendszer idején. A MIOK 1950-es Rabbisági Szabályzatának 25. paragrafusá például kimondta, hogy „a rabbi nem tarthat olyan hitszónoklatot, melynek tartalma vagy felfogása ellenkezik a magyar állam politikai, gazdasági vagy társadalmi rendjével és szellemével”. A felekezet felső fórumain sem hangozhattak el kritikus mondatok, pláne nem az Állami Egyházügyi Hivatal (АЕН) által is felügyelt *Új Élet*-ben.

Scheiber Sándor 1953. májusi priorálása (azaz az állambiztonsági operatív nyilvántartásban szereplő adatok lekérése) kapcsán a szerző hivatkozik (56. jegyzet, 307.) a hitközség belső köreiben mozgó „Kékes” ügynök egyik jelentésére,⁷ amelyben azt állítja, Veszprémy szerint tévesen, hogy Scheiber a cionista mozgalom „vezetőségi tagja” volt. Azonban a forrást tévesen idézi a szerző, hiszen ott azt találjuk, hogy Scheiber nem a cionista mozgalomnak, hanem a cionista szövetségnek volt vezetőségi tagja és „alapítója a Tabut [helyesen: Tarbut] cionista gimnáziumnak. Ma is cionista beállítottságú.”⁸ Bár Scheiber Sándor – ellentétben a forrással – valóban nem volt cionista szövetségi vezetőségi tag, és mozgalmi vezetőnek sem lehetett mondani, ám a szerző téves forrásidézésével mintha arra akarná rávezetni az olvasót, hogy Scheibernek nem volt köze a cionizmushoz, ami nem felel meg a valóságnak.

A szerző lábjegyzete utal egy – „bizonytalan forrású”, minden bizonnyal 1945 és 1949 között keletkezett – névsorra, mely Scheibert a Keren Hajeszod Alap (egy cionista intézmény) társelnökeként nevezi meg (56. jegyzet, 307.). Megnézve az eredeti forrást, abban az olvasható, hogy Scheiber a Magyar Zsidók Pro-Palesztina Szövetsége elnöki tanácsa tagja, valamint a Keren Hajeszod Szakosztály társelnöke Vértés Samuval, Domonkos Miksával és Herskó Mózessel egyetemben.⁹

A szerző abban is torzít, hogy Scheiber 1950-es évekbeli tevékenysége kapcsán főleg *Új Élet*-cikkekkel használt fel, amely a hivatalos, hatalmi kontroll alatt tartott felekezeti nyilvánosság része volt. Zárt körben tett kijelentései azonban arról árulkodnak, hogy neki is megvolt a saját véleménye a rendszerről: 1953-ban Stöckler Lajos hitközségi elnök letartóztatásakor – akit másokkal együtt a szovjet orvosper mintájára megkonstruált magyarországi zsidóellenes eljárásban vettek őrizetbe – „Faragó” ügynök előtt azt mondta, hogy „nem szimpla politikai kérdés az ő lebukása, hanem a keleti antiszemita hullám kapta el”. Kitelepítettek is támogatták, és a „klérussal

7 = = ÁBTL 3.1.5. O-17169. 144. Jelentés a cionista mozgalomról, 1951. február 2.

8 = = Uo.

9 = = ÁBTL 3.1.5. O-17169. 16-27. A Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége elnökségének, választmányának és tisztikarának névsora, d. n.

teljes kooperációja van” – jelentette róla szintén „Faragó” 1953 augusztusában.¹⁰ Természetesen ezeket az információkat Veszprémy nem ismertette a könyvében.

Scheiber Sándort 1955-ben beszervezték, az erről szóló dokumentumot a szerző a főszövegben közli. A rabbi-igazgató fedőneve „Sándor Lajos” lett, ezen a néven lett ügynök. A szerző azt *valószínűsíti*, hogy Scheiber megválaszthatta a fedőnevét (74.), amelyet a maga és édesapja keresztnevéből alkotott volna. Ez az eljárás elméletileg nem zárható ki ugyan, de ehhez hasonló példákat a Rákosi-korszakból nem, hanem csak kivétel nélkül a Kádár-korszakból ismerünk. Mivel Scheiber beszerzési anyaga (6-os kartonja, B-dossziéja) nem maradt fent, a fedőnévválasztással kapcsolatos fejtegetéseket pusztán spekulációnak kell tekintenünk, amivel a szerző ismételtén Scheiber „hatalomközeliségét” kívánja igazolni. „Sándor Lajost” amúgy 1958-ban kizárták a hálózatból, mert nem teljesítette az állambiztonsági elvárásokat.

Veszprémy felrótta Scheibernek, hogy tulajdonképpen aláírta azt a nyilatkozatot, mely az *Új Élet* 1958. november 1-i számában jelent meg. A „Felhívás a magyar zsidósághoz” címet viselő szöveg az 1958-as választások előtt jelent meg – és hűségeskü volt az új rendszer mellett, a MIOK és az Országos Rabbitanács vezetői írták alá. Szerző ennek kapcsán megemlíti, hogy „*a szövegen a Rabbitanács elnökének – Schwarcz Benjámín rabbinak – az aláírása van, ám a Rabbitanács tagja volt ekkor Scheiber is*” (80.). Ezt nyilván azért tartotta fontosnak megjegyezni, mert Scheiber nevét nem találjuk az aláírók között, amit így a szerző is elismer. A nyilatkozatot az akkori összes magyar zsidó vezető aláírta: nemcsak a MIOK irányítói, Dr. László Jenő főtitkár és Sós Endre elnök, hanem a vallási establishment élén állók is, neológ részről az Országos Rabbitanács nevében dr. Benoschofsky Imre országos főrabbi helyettes, budapesti vezető főrabbi, dr. Schwartz Benjámín országos főrabbi (nem rabbi!), valamint az Ortodox Rabbitanács nevében Moskovits Bernát főrabbi is szignálta. A lényeg az, hogy Veszprémy – bár a magyar zsidóság vezetői aláírták ezt a kiáltványt – teljesen abszurd módon az aláírók között nem szereplő Scheibert teszi felelőssé a szövegért azon logika alapján, hogy tagja volt annak a testületnek, amelynek az elnöke is aláírt. A szerző itt sem veszi tekintetbe azt, hogy – az 1956-os forradalom után – milyen nyomásnak lehettek kitéve a zsidó vezetők, amikor egy ilyen nyilatkozatot megfogalmaztak és aláírásukkal láttak el.

Arra hivatkozva, hogy pár évvel később (1963-ban) Schück Jenő ortodox főrabbi egy ügyben (nem derül ki, milyenben) tiltakozást fogalmazott meg, Veszprémy azt állítja, hogy „*ha valaki nem értett egyet egy nyilatkozat szövegével, akkor tiltakozhatott*” (80.). Nem vonjuk kétségbe Schück tiltakozásának tényét (bár nem tudjuk, miről lehetett szó), de, mint látható, 1958-ban a magyar ortodoxia nevében is aláírták ezt a deklarációt. A korabeli magyar zsidóság életét Veszprémy a *kollaboráns neológok* és az *antikommunista ortodoxok* szembenállásaként mutatja be, ami teljes

10 == ÁBTL 3.1.5. O-17169/1. 246. Összefoglaló jelentés a magyar izraelita egyház belső helyzetéről, 1965. február 13.

egészében hamis és történelmietlen konstrukció. Az ortodoxia is az egységes zsidó szervezet, a МИОК része volt, a Budapesti Izraelita Hitközségen belüli tagozat, főrab-bija kinevezéséhez ugyanúgy az Elnöki Tanács engedélye volt szükséges. Scheiber baráti-kollegiális viszonyt ápolt Schück Jenő ortodox főrabbival és Weisz Márton (Mózes) rabbival. Kormányhű nyilatkozatokat az ortodoxok is tettek, illetve kibocsátottak: az 1959-es *Új Élet Naptárban* Schück Jenő például azt írta a cikkében, hogy az októberi „ellenforradalom a zsidóság létét is veszélyeztette”, és hogy az ortodox zsidók kivándorlása szoros összefüggésben volt a „fasiszta, antiszemita inzultusok miatt” meglazult közbiztonsággal.¹¹ Ortodoxok és neológok egyaránt kiadtak lojális nyilatkozatokat, ami egyébként összhangban volt a vészidőszakot túlélő magyar zsidóság többségének zsigeri félelmeivel és megelégedésével.

Veszprémy szerint az évek múltával Scheiber „tovább gyártotta a rendszert támogató nyilatkozatokat” (70.). Ráadásul az egyik 1955-ös rendszerkonform szövegét 1980-ban ismételtén kiadta. A szerző fő forrása a kontrollált felekezeti sajtó (ahol kötelező volt a lojalitás kifejezése az államhatalom iránt), és nem vesz tudomást a Scheiber ellen folyó állambiztonsági megfigyelésekről, az őt állandóan – még az 1970-es évek második felében is – ellenségként megjelenítő titkosszolgálati jelentésekről. Azt is figyelmen kívül hagyja, hogy 1980-ban is (puha) diktatúra volt Magyarországon, ezek a deklarációk pedig önmagukban a Scheiber-életmű teljessége nélkül, a társadalmi-politikai kontextus nélkül nem értelmezhetőek. Veszprémy sommás értékítélete szerint azonban Scheiber „gondolkodás nélküli, primitív nyilatkozatokban védi meg a hazai zsidóságra törő és a hidegháborúban Izrael ellenségeit támogató Kádár-rendszert és a Szovjetuniót” (84.). Az effajta dehonesztáló kijelentések, a korabeli magyar társadalom (és benne a zsidóság) társadalmi-politikai körülményeit nem veszik figyelembe, és eltekintenek a kommunista zsidópolitikától, amelynek elvárásai alapján is megszülettek az ilyen szövegek.¹² Továbbá nem rejthetjük véka alá azt az érzésünket, hogy a szerző valamiféle steril, a közeg ismeretét nem tükröző „antikommunizmust” kér számon Scheiberen és közegén. Nem veszi tekintetbe azt sem, hogy a magyar társadalom egyes csoportjai máshogyan reagáltak a Szovjetunió második világháborús szerepére és a megszületett új szocialista rendszerre: ebben a zsidó származású magyarok egy póluson helyezkedtek el. Ennek pedig gyökeres szerepe van abban, amiért és ahogyan ezek az állásfoglalások megszülettek. Ez nem azt jelenti, hogy az 1949 utáni rezsimben a zsidó felekezeti élet szabad lett volna, és hogy a kialakult pártállami rendszer ne üldözte volna a felekezeti közösség határait feszegetőket vagy éppen a „cionistaikat”. Ugyanakkor a kialakult rendszerhez való hozzáállás, éppen a vészidőszak tapasztalata, azaz történelmi okok, miatt más volt. Ennek a nem tudását vagy az ezzel kapcsolatos tudatos félrenézést is hordozza Veszprémy szövege.

11 == Schück, 1959: 161.

12 == Scheiber Sándor *rendszerkonform* szövegeinek alternatív olvasatát nyújtja: Biró, 2024.

= = Cionisták és zsidók, gójok és gójzók

A korabeli magyar zsidó valóság korlátozott ismerete abból is látszik, hogy a szerző szinte kizárólag az állambiztonsági iratok kontextusában képes beszélni felekezeti személyekről, eseményekről, így lényeges összefüggéseket rendre figyelmen kívül hagy. Például Hochberger László rabbinak (1914–1990) nem az volt a fő vonása, hogy Scheiber ismerőse volt, majd az állambiztonság mindenféle machinációkkal elidegenítette őket. Hochberger 1959-ben nagyon bátran viselkedett, szembement a központi (МИОК) akarattal, a lágymányosi zsinagóga eladásának szándékával.¹³

Teljesen abszurd, ahogyan a szerző alkalmazza a „cionizmus”, „cionista” fogalmakat. Felrója például a szerinte *nemcionista* Scheiber Sándornak, hogy „*hivatkozásai terén sincsen semmilyen jele annak, hogy elmélyedt volna acionista eszméiségben*” (92.). Szerinte a gyöngyösi hitközség 1969-ben „*erősencionista*” jellegű volt, majd Prantner József ÁEH-vezetőt hívja segítségül annak eldöntéséhez, hogy Scheiber mennyire volt „cionista” (94.). Nagyon bizarr tehát az, hogy Veszprémy – szembenve az általa is vallott antikommunizmussal és az elemi forráskritikai elvárásokkal – a korszak egyik fontos elnyomó szerve, az ÁEH vezetőjének állításával igazolja véleményét Scheiberről. Valamint azzal, hogy a kor magyar politikai-közéleti nyilvánosságában kiátkozott cionizmus hogyan (nem) jelenik meg az élete utolsó évtizedeit a pártállamban élő Scheiber irodalmi-tudományos munkásságában.

Nagyon gyakran erős feltételezéseit szinte tényként állítja be a szerző. Egyértelmű bizonyíték nélkül jelenti ki azt, hogy Borsa Mihály, egykori kisgazda államtitkár,¹⁴ a kevés független zsidó vezető egyike a lágerben kárpó lett volna (141.). Hosszasan fejtegeti, hogy Scheiber milyen „fényesen” élt meg a Claims Conference által biztosított összegekből, hiszen a Kun utcai lakásában szép szőnyegek és bútorok voltak (131.). Ezek rosszindulatú voyeurkodések. Ezekben az esetekben is, ahogy máshol is, a kötet szerzője – főleg, ha céljainak megfelel – *forráskritika nélkül* átveszi az állambiztonsági jelentések tartalmát. Természetesen sokat nem tudunk meg a szerzőtől arról, hogy a Claims összegeiből Scheiber például barátját, a hívő katolikus Bálint Sándor szegedi néprajzkutatót is támogatta. Annál többet ír arról, hogy az állítólagos szeretőit pénzelte. És arról, hogy „*Scheiber alacsonyabb összegekért is »lehajolt«, s ezt nem csak későbbi, az állambiztonság által csempészésnek titulált ügyei mutatják*” (131.).

Veszprémy azt állítja, hogy két csempészési ügyének eltussolása céljából Scheiber Borsa Mihályon keresztül Aczél György miniszterhelyetteshez fordult. Bizonyítékként egy hálózati jelentéshez fűzött tartótiszti értékelést idéz, ám abba a saját következtetéseit is beleírta: „*A tmb. jelentése bizonyítja, hogy dr. Scheiber Sándor »megmentésében« Borsa Mihály is szerepet kapott. Rajta keresztül keresték meg a segíteni tudó befolyással bíró személyt, aki rendszeres látogatója a Fészek Klubnak.*” Eddig

13 = = Novák, 2021.

14 = = <https://www.nevpont.hu/palyakep/borsa-mihaly-02b1b> (utolsó letöltés: 2025. október 24.).

tart a jelentés értékelése, innentől a szerző beszél: „Pénzes nyilván került Aczél nevének a leírását, az ilyen neveket általában ki is húzták a jelentésekből, viszont ismert, hogy Aczél gyakran tiszteletét tette az említett művészklubban.” (215.) Ennek kapcsán csak azt lehet mondani, hogy rengeteg híresség és fontos, a korabeli elithez tartozó ember látogatta annak idején a Fészek Klubot, amúgy pedig Borsa Mihály (főleg egykori kispap) kapcsolatai között nem szerepelt Aczél György. Ezért a szerző feltételezését ez esetben is teljesen légből kapottnak tekinthetjük.

Számos olyan állítást olvashatunk, amely a szerző jólétesültségét fitogtatja mellékes kérdésekben, azonban semmi közük sincs a Scheiber-életműhöz, s az efféle passzusok inkább a kötet fókuszáltságának gyengeségeire világítanak rá. Például megtámadja Landesmann Györgyöt, Scheiber tanítványát, feleleveníti az 1990-es évek első felének Landesmann-ügyét¹⁵, majd (2025-ből) lesújt az egykori főrabbi-ra. Veszprémy később (az akkor már Magyarországról Kanadába költözött) Landesmann Györgynek egy Schweitzer Józsefhez intézett magánlevelére (!) hivatkozva botránkozik meg azon, hogy az egykori rabbi a magyar társadalmat zsidókra és gójokra osztotta (192.). Nem vagyunk egészen biztosak abban, hogy Landesmann György és a már elhunyt kiváló főrabbi, Schweitzer József annak a tudatában leveleztek egymással, hogy később szigorúan a magánnyilvánosságban leírt soraik vádpontként szerepelnek majd egy komoly példányszámban terjesztett kötet főszerzőjében. Nem is szólva arról, hogy szakmaiatlan egy országos sajtóban megjelent szöveget egy magánlevél megnyilatkozásával összehasonlítani.

Veszprémy további példákat is hoz arra, hogy a Scheiber-tanítványok „gójoznak”, például egy helyen (ismét) Scheiber egyik ismerőséről állítja, hogy gójozik (195.). A forráskritika nélkül kezelt ügynöki jelentéseket nemritkán szó szerinti értelemben hitelt érdemlőnek tekinti, és ignorálja a szociolingvisztika megfigyeléseit a csoportnyelv – néha akaratlan – identitásképző erejéről,¹⁶ vagy azt, hogy mit mond a szociálpszichológia a „mi” és az „ők” viszonyáról.¹⁷ Utóbbi kutatási területekhez értékes adatokkal járulhatott volna hozzá, ha nem az lett volna a célja, hogy rossz fényben tüntesse fel a Kádár-kori „létező” neológiát, szembeállítva azt egy idealizált, erős magyar nemzettudattal rendelkező neológiával (amelynek, ha létezett is bármikor, talán épp Scheiber volt a legutolsó képviselője).

15 == 1992 decemberében Ományi Kálló Gyöngyi készített egy végül 1993 februárjában megjelent páros interjút Landesmann Györggyel (ekkoriban budapesti vezető főrabbi) és Zoltai Gusztávval (ekkoriban a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége ügyvezető igazgatója), melyben Landesmann később sokak által hevesen kifogásolt módon nyilatkozott a magyar és a magyar zsidó kultúra viszonyáról.

16 == „Language use is an »act of identity« through which we align ourselves with some people and distinguish ourselves from others, with varying levels of consciousness.” (Kiemelés – N. A. – B. T.) Bunin Benor, 2014: 24.

17 == Erről lásd: Csepeli, 2006: 465.

Szerzőnk leszögezi azt is, hogy „a cionizmusnak egyébként sem része a faji retorika – még akkor sem, ha a huszadik század első felében, egyfajta torz válaszként a faji antiszemitizmusra, néhány cionista szerző alkalmazott is faji retorikát”. Ezzel szemben „Scheiber tanítványai mégis valamifajta averzióval viseltettek a magyar-zsidó identitással szemben” (194.). Szerencsére Kertész Imre magyarsággal kapcsolatos nyilatkozatai nem kerülnek szóba, de olvashatunk Kardos G. György regényéről és arról, hogy „elnyomott, frusztrált zsidó fiatalok olyan [tév]képzeteket vetítettek ki Izraelre, az arab–izraeli konfliktusra és a magyar–zsidó együttélésre, melyeket nem tudtak egészséges, nyitott és demokratikus környezetben kibeszélni és feldolgozni” (196.). Scheiber felelőse is felmerül: „...egy olyan szellemi körben, melynek minden tekintetben meghatározó figurája, már-már »mestere« volt, kialakulhatott-e ilyen hangulat olyan fontos kérdésekben, mint a többségi társadalommal való együttélés, a holokauszt emlékezete vagy az arab–izraeli konfliktus anélkül, hogy arról a központi figura tud, hogy arra hatása legyen?” Ráadásul Scheiber „nyilvánosan mutatott álláspontja és a személyes nézetei között sokszor széles szakadék tátongott” (197.). Ezt követően már hiába védi meg a „magyar zsidóság egészét”, Scheibert és tanítványi körét az olvasó rasszistának, magyarellenesnek és a cionista eszmétől távolállónak fogja elkönyvelni.

Veszprémy ugyanitt ráébred arra, hogy az ortodoxok is használják a *gój* szót (192.), ami szintén mutatja a témában való járatlanságát, a szónak az egykori és modern alkalmazását ugyanis láthatólag nem ismeri. Egyébként bizarr módon használja a *zsidó* szót is – eltérően attól, ami egy tudományos műben megszokott. Scheibert azzal vádolja, hogy tanítványai faji alapon gondolkodnak a zsidóságról, ő maga viszont – a társadalomkutató nézőpontját szigorú eszencialista vallásjogi nézőponttal felváltva – azonnal zsidónak tekintí azt, aki zsidó anyától származik: „Pénzes Pál [...] felesége zsidó orvosnő, következésképp Pénzes két zsidó gyermek apja volt” (14. jegyzet, 313.). A zsidóság sokféle módon határozható meg, de a hagyományos zsidó vallásjog (*halákha*) definíciója – miszerint zsidó az, aki zsidó anyától született, vagy betért – irreleváns ebben a kontextusban, és a korabeli társadalmi viszonyok megértésének hiányáról tanúskodik.

A zsidóság idézett eszencialista felfogása, annak alkalmazása a vallásjog területén túl is az ultraortodox Chabad-Lubavics mozgalomhoz tartozó Naftali Kraus újságíróat juttathatja a kort ismerő olvasó eszébe, akiről Veszprémy is megállapítja: „...rosszindulatú, fröcsögő szerző volt, aki nem tisztelte a neológ tradíciót” (263.). Ennek ellenére őt idézi, amikor azt állítja, hogy Scheiber legismertebb műve, a *Folk-lór és tárgy történet* „nem alkalmas a zsidóság megismerésére” (210.). Tegyük világossá: Scheibernek nem a zsidóság megismertetése volt a célja ezzel a tanulmánygyűjteményével. Veszprémynak sem Scheiber tudományos pályájának megrajzolása (9.), mégis beemeli Naftali Kraus irrelevánsnak mondható értékítéletét.

= = Judaisztikai felkészületlenség: a neológ zsidóság és a „megélt vallás” félreértelmezése

Mivel a szerző gyakran bocsátkozik pszichologizálásba és vallási kérdések tárgyalásába is, a kötet ezen aspektusait is meg kell vizsgálnunk. Kiderül, hogy szerzőnk felületes, „tankönyvszagú” ismeretekkel rendelkezik, és nem érti, nem érzi a vizsgált közeget, annak gondolkodásmódját, különösen pedig a *megélt vallás (lived religion)* minden vallásnál megfigyelhető eltérését a teológiai tanítástól.¹⁸ Ezt bármely felekezet esetén nehéz kézzelfoghatóvá tenni, de a szerző által használt – a vallástudomány által eddig ignorált – forrásanyag éppenséggel hozzájárulhatott volna a Kádár-korszak megélt neológiájának jobb megértéséhez. Ehelyett azonban a tényleges és az ideális vallási formák feltárt eltéréseit arra használja fel, hogy alátámassza a Scheiber Sándorral, áttételesen pedig a neológiával kapcsolatos preconcepcióit.

A könyv címét szerzőnk egy talmudi mondással magyarázza (12.), amely eredetileg így hangzik: „*hét verem a béke emberének, és egy a gonosztevőnek*” (b Szanh. 7a). Azonban a mondás fordítása és a hivatkozás formátuma (7a:10, vö. 12. jegyzet, 302.) egyaránt arra utal, hogy a szerző fordításból (például a *Sefaria.org* oldalról), nem pedig az eredeti szövegből dolgozott: „*Hét vermet ásnak a béke embere számára, és mindegyikből megmenekül, de egy gödröt ásnak a gonosztevő számára, és abból nem tud megmenekülni*” (12.). Szerzőnk az eredeti szöveget a 11. századi talmudkommentátor, Rasi értelmezése szerint adja vissza, ami elfogadható, de ezt jelezni kell, mint ahogy az eredeti idézetbe beszúrt kiegészítő-magyarázó szavakat is jelöli bármely történész vagy filológus. A *Sefaria.org* hivatkozási rendszere még nem vált standarddá, tudományos műben nem így hivatkozna egy talmudi forrásra egy judaisztikában minimálisan is járatos szerző.

A címadás tehát Scheibert a talmudi „béke emberével” azonosítja, és így Veszprémy látszólag maga is beáll azok sorába, akik Scheibert „*»cádikként«, azaz »igaz emberként«, »csodarabbiként« írnak le*” (uo.). A kapcsolódó végjegyzetben hivatkozott források valójában nem használják ezeket a jelzőket, mint ahogy Scheiber idézett özvegye sem Mindszentyhez hasonlítja férjét, csupán attól tartott, hogy férjének is hasonló lesz a sorsa. A szerző tehát felállít egy szalmabábot, hogy az ellen érveljen, majd 280 oldallal később, a könyv záró mondataiban, levonja a konklúziót: „*Scheiber nem volt zsidó Mindszenty, és nem volt cádik, azaz »igaz ember« sem. Nagy ember volt, nagy érdemekkel és hibákkal, melyek nem elvesznek az élettörténet értékéből, hanem kiegészítik azt.*” Vegyük észre a „nagy érdemekkel és hibákkal” főnévi szerkezet mondattani kétértelműségét: ha akarom, a jelző csak az első főnevet módosítja, de ha akarom, mindkettőt. Mekkoraak voltak Scheiber hibái? Mennyire ég el a felállított szalmabáb?

A „cádik”, „igaz ember”, „csodarabbi” kifejezések azt az ortodox, hászid világot idézik, amelyet Veszprémy autentikus zsidónak tart – pláne, ha az cionizmussal

¹⁸ = = Például Ammerman, 2021: 5–8.

is párosul –, és ehhez a normához méri a nem az előbbi kategóriákba tartozó neológ Scheibert. A szerző megállapítása szerint „*a neológiában megfértek és megférnek ortodox életvitelű, különböző módon modern és akár szélsőségesen reformirányba húzó rabbik is ugyanazon területen belül*” (78. jegyzet, 316.). Ebben annyi az igazság, hogy a neológia széles spektrumot fedett és fed le. Azonban a zsidóság különböző irányzatait a hagyományos vallástörvények betartásának mértékével azonosítani ultraortodox nézőpontot feltételez. Ez a kutatás tárgyától idegen látásmód, mind a scheiberi neológ (émikus) perspektíva, mind a társadalomtörténész (étikus) perspektívája ennél árnyaltabb megközelítést igényelne. Vallástudományi alapvetés, hogy a vallások, így a judaizmus is, sokdimenziós jelenségnek tekinthetők. Senkinek, így Scheibernek sem lehet a zsidóságot egyetlen dimenzió mentén értékelni. Nem a parancsolatok betartásán múlik csupán, hogy milyen mértékig tekinthető „igaz embernek”.

Az idézett végjegyzet azt a főszövegbeli, kritikusnak szánt megállapítást árnyalja, amely szerint „*Scheibert mérsékelten izgatta a zsidó tradíció megtartása*” (231.). Az „izgatta” ige félreérthető visszautalás a megelőző bekezdésre: „...*ami még egy neológ rabbitól is meglepő: a fiatal hölgyekkel nemcsak kezét rázott, de néha arcra adott puszival is köszönt*” (uo.). A szerző ügynöki jelentésekkel „leplezi le” azt, ami evidens, annak, aki járatos a neológiában: a testi érintkezés terén a neológ rabbik nem követik a szigorú vallási előírásokat.

Megfeledkezve a vallások elméleti tanításai és a *lived religion* említett különbségéről, a szerző ezen a ponton szükségesnek tart beszúrni egy jegyzetet (77. jegyzet, 316.), mellyel azt sugallja, hogy Scheiber tórai tilalmat szegett meg ezekkel a puszikkal, pedig a szerzőnk által idézett bibliai előírás (3Mózes 18) csak bizonyos szexuális kapcsolatokat tilt meg. Veszprémy a végjegyzetben utal a 16. századi *Sulhan arukh* című törvénykódexre is, mely szerint „*minden testi érintkezés, amely a vonzalom szándékával történik, tilos*” (uo.). A szerző azt sugallja, hogy Scheiber puszijai „a vonzalom szándékával történtek”, hiszen a korábbi fejezetekben hosszasan ismertette Scheiber Sándor állítólagos nőügyeit (megismételjük: forráskritika nélkül olvasott ügynöki jelentések és egyéb sejtetések alapján). A *Sulhan arukh* relevanciáját igazolandó, hivatkozik egy *Új Élet*-cikkre Fischer Benjámin tollából, de megfelelkezik a neológia egyik alapművéről, a Scheiber elődje és mestere, Guttman Mihály által írt, a kérdéskört jóval árnyaltabban kezelő *A Sulchan Aruch és a magyar zsidóság* című esszéről.¹⁹ Ebben Guttman bemutatja a törvénykódex alkalmazásának a határait – ez lehetne az első lépés az elmélet és a *lived religion* közötti különbség megértése felé. Értékes vallásszociológiai elemzés helyett az ártatlan puszikat Scheiber főrabbi vallástalanságának bizonyítékaként tálalja Veszprémy, cáfolandó annak „cádikságát”.

19 = = Guttman, 1913.

Ha az olvasó még mindig bízna abban, hogy szerzőnk a neológiát a saját rendszerén belül szeretné megérteni, végső reménye is szertefoszlik, amint eljut a könyv legutolsó végjegyzetéhez. Itt a lubavicsi haszid Oberlander Báruch és Köves Slomó esszéjét ajánlja az ügynökök és besúgók megítéléséről „a zsidó jog és etika fényében”. Ha jogról és etikáról van szó, felejtjük el a neológokat – üzeni Veszprémy.

== = További észrevételek

A könyvben nem kevés nyelvi, stiláris, szöveghelyességi és szerkesztési hiba maradt, olybá tűnik, mintha olvasószerkesztő nem is látta volna a kéziratot. (Például: „BM-el”, helyesen „BM-mel”, 91. jegyzet, 316.) A már említett Dr. Szabó Ödön rabbi Izraelben Eliyahu Yeshurun, ahol nem az Eliyahu a családnév, hanem a Yeshurun, a jegyzetapparátusban mégis Eliyahuként szerepel (17. jegyzet, 303.). A szerző amúgy a nevet hol így, hol úgy írja le, ezt egységesíteni kellett volna.

A formai hibák mellett a szövegkorpuszba kisebb jelentőségű tartalmi hibák is csúsztak. Magyarország nem 1952-ben nyitotta meg izraeli nagykövetségét, ahogyan azt a szerző állítja (53.), hanem 1950 májusában.²⁰ Veszprémy szerint Grünwald Máلكiél (egyébként Grünvald Fülöp testvére) pamfletjében Kasztner Rezső meggyilkolására buzdított (106.). Természetesen a nagyon durva stílusú pamflet²¹ sok mindennel megvádolta Kasztnert (beindítva ezzel az izraeli Kasztner-ügyet), de gyilkosságról, erre való esetleges felbujtásról nem olvashatunk a szövegben.

A szerző szerint Borsa Mihály 1958-as beszerzésekor azért kapta a „Mézes” fedőnevet, mert a foglalkozása eredetileg méhészt volt (114.). Ám Borsa, a volt kisgazda államtitkár, a Központi Szociális Bizottság (KSZB) elnöke sohasem volt méhészt, a fedőnevet valószínűleg onnan kaphatta, hogy rövid ideig – 1948-ban – a Mézforgalmi Nemzeti Vállalat vezetője volt.²² Beer Iván, egykori rabbiképzős Scheiber-tanítvány, nem lehetett teológia szakos hallgató 1970-ben a szegedi József Attila Tudományegyetemen (188.), ugyanis ott nem volt ilyen szak akkoriban.

Szerző megrója Scheiber Sándort, hogy Szerb Antalné Bálint Klárához írt levelében Szerb Antal kapcsán azt írja, hogy egy „*kitért, magát magyarnak valló költő is csak »magyarul beszélő zsidó«*” (193–194.). Valójában, naplója tanúsága szerint, eredetileg maga Szerb Antal fogalmazott így: „*Megtaláltam a definíciómát: magyar anyanyelvű zsidó vagyok.*”²³ Lehet vitatkozni azon, hogy igaz-e ez a megállapítás az író életművére, személyére vonatkozóan, de Scheibert (ráadásul a levelezőpartnerére által összefoglalt véleménye alapján) támadni ezzel teljesen alaptalan. A híres zsidó történészt és könyvgyűjtőt E. (Elkan) N. (Nathan) Adlernek hívták, és nem

20 == Pál, 2016.

21 == Ez a *Barátaimnak a Mizrahiban* (Mihtavim el haveray be'Mizrahi) című füzet sorozat egyik számát képezte.

22 == <https://www.nevpont.hu/palyakep/borsa-mihaly-ozb1b> (utolsó letöltés: 2025. október 24.).

23 == Szerb, 2001: 279.

Aldernek (257). A szerző állításával (19.) ellentétben nem Scheiber avatása volt a második világháború előtti utolsó rabbiavatás, még úgy sem, ha Magyarország 1941-es hadba lépését tekintjük a háborús részvétel kezdetének. 1939 tavaszán, az azt követő években, de még 1943-ban (!) is avattak rabbikat.

„*Mi készíthette az egyébként gyakorta aulikus magatartást tanúsító Scheibert, hogy ilyen kiállást tanúsítson?*” (70.) – kérdezi Scheiber 1955-ös (már tárgyal) temetési beszédével kapcsolatosan Veszprémy. A kérdésében persze eleve benne van Scheiberrel kapcsolatos igazságtalan hozzáállása is, hiszen az „*aulikusságot*” (?) éppen a szerző teremti meg. Ám a másik probléma maga az „*aulikus*” szó helytelen használata, hiszen Scheiber nem a 18–19. századokban élt, és pláne nem volt császárpárti. Nyilván a szerző azt szerette volna mondani, hogy hatalompárti volt, csak az ehhez és a 20. századhoz illő kifejezést is elvétette.

Azt is szóvá kell tenni, hogy a szerző folyamatosan a történeti kontextusból kiragadva ítél – és bélyegez – meg élőket és holtakat, sokszor a pamfletek stílusában. Így lesz az egész családját Auschwitzban elvesztő Fisch Henrik „*kommunistabarát rabbi*” (88.), Grünwald Mátkiél „*mocskos szájú bigott figura*” (106.); Borsa Mihály pedig Veszprémy szerint „*különösen sötét figurának tűnik*” (141.).

= = Összegzés

Nem akarunk igazságtalanok lenni, hiszen a könyvnek vannak erényei is, úgymint az adatgazdagság vagy a külföldre vezető szálak levéltári forrásokkal való vagy erre kísérletet tevő „elvarrása”. Ezen túl azonban, sajnós, a történészszakma alapvető szabályait sem tartja be. A kötetet – hiába az elején és a végén olvasható szép szavak, tórai idézetek – egy prekoncepció vezeti, mégpedig a negyven éve halott Scheiber Sándor „trónfosztásának” igénye. A szerző fő módszere a források nem megfelelő használata; sokszor egyszerűen nem az van a forrásban, mint amit a szerző állít. Illetve – még ha a források és a rájuk való hivatkozások meg is felelnek egymásnak – ugyanúgy az előítéletes koncepciót szolgálják, mint az előbbi esetben. Az Aczél-szál – és még több ilyen van – teljesen légből kapott, a szerző előzetes elképzeléseihez igazodó fantáziálás.

„*Voltak, akik fekete-fehér, ideologikus kategóriák mentén értelmezték Scheiber és köre tevékenységét*” (93.) – írja szerzőnk a forrásairól, mi pedig a szerzőnkéről mondhatjuk el ugyanezt. Scheiber életműve sokkal jelentősebb és összetettebb annál, hogy – mint azt Veszprémy teszi – kizárólag a 20. század diktatórikus rendszereinek kiszolgálójaként lehessen bemutatni. Hiszen mégiscsak a magyar (neológ) zsidóság kevés függetlennek mondható nagy személyiségeinek egyikéről van szó, aki egy diktatúrában élte le élete jó részét. A szerző az állambiztonsági dokumentumokat használja fel Scheiber befeketítéséhez, amelyekben a pletykák, mendemondák és a valóság keverednek egymással. Így, kellő forráskritika nélkül, prekoncepcióval közelítve a tárgyhoz, muníciót szolgáltatnak és szolgáltatnak a rosszindulatú, inszINUATÍV történelem-értelmezéseknek, tudományon kívüli szempontokat szolgáló lejáratosokhoz.

Nagyon szomorú és egyben súlyos hiba, hogy az egyébként kiváló történeti munkákat is megjelentető Jaffa Kiadó – láthatóan szakmai lektorálás nélkül (minden tiszteletünk Gaborják Ádám irodalomtörténész-szerkesztőnek, de nem a szerző által tárgyalt témával foglalkozik) bocsátotta útjára ezt az érzékeny témával foglalkozó, bizonytalan műfajú, tudománytalan kötetet. A szerző ahelyett, hogy – vállalásának megfelelően – Scheiber Sándor állambiztonsági megfigyelését dolgozta volna fel, ezeknek a forrásoknak a felhasználásával a Scheiberről való előítéletes koncepcióját öntötte formába. Kár ezért.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.5. Operatív dossziék

O-17169. Ellenséges tevékenységet kifejtő cionisták

O-17169/1 Ellenséges tevékenységet kifejtő cionisták

O-17169/4. Ellenséges tevékenységet kifejtő cionisták

=== Hivatkozott irodalom ===

Ammerman, 2021

Ammerman, Nancy Tatom: *Studying Lived Religion: Contexts and Practices*.
New York University Press, New York.

Biró, 2024

Biró Tamás: Scheiber Sándor a 85 éves Rabbiképzőről. *Szombat*, 8. sz. 15–17.

Bunin Benor, 2024

Bunin Benor, Sarah: *Becoming Frum: How Newcomers Learn the Language and Culture of Orthodox Judaism*. Rutgers University Press, New Brunswick.

Csepeli, 2006

Csepeli György: *Szociálpszichológia*. Osiris, Budapest.

Guttman, 1913

G[uttman] M[ihály]: *A Sulchan Aruch és a magyar zsidóság. Néhány alkalmi észrevétel az izraelita vallásfelekezet napirenden levő egyik kérdéséhez*. Budapest.

Munkácsi, 1996

Munkácsi Krisztina: Berend Béla népbírósi pere. *Századok*, 6. sz. 1525–1553.

Novák, 2021

Novák Attila: Viharos zsinagóga-eladás Lágymányoson: vagy egy budapesti zsidó imahely hányattatott sorsa (1959-1969). *Egyháztörténeti Szemle*, 22. sz. 133–149.

Novák, 2024

Novák Attila: Megrázó (újra)temetés: Scheiber Sándor temetési beszéde az agyonlőtt Freud Lajos és fia, Gábor ravatalánál (1955). In *Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv 2024*. Szerkesztette: Szécsi József. Keresztény-Zsidó Társaság, Budapest. 217–231.

Paksa, 2018

Paksa Rudolf: Zsidókérdéskutató Magyar Intézet, avagy a „tudományos antiszemitizmus” Magyarországon. *Múltunk*, 1. sz. 4–49.

Pál, 2016

Pál István: A láthatatlan elhárítás. A tel-avivi magyar külképviseleti szervek biztonsági helyzete (1950–1967). *Betekintő*, 2. sz. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2016_2_pal.pdf (utolsó letöltés: 2026. május 13.)

Scheiber, 1970

Scheiber Sándor: Zsidó könyvek sorsa Magyarországon a német megszállás idején. *Magyar Könyvszemle*, 3. sz. 233–235.

Scheiberné–Hidvégi, 1999

Scheiber Sándorné Bernáth Livia – Hidvégi Máté: Scheiber Sándor, az ember és tudós. In *A tanítás az élet kapuja. Tanulmányok az Országos Rabbiképző Intézet fennállásának 120. évfordulója alkalmából*. Szerkesztette: Schweitzer József – Gábor György – Hajnal Piroska – Schweitzer Gábor. Universitas – Országos Főrabbi Hivatal, Budapest, 13–29.

Schück, 1959

Schück Jenő: Az ortodoxia a felszabadulás után. In *Új Élet Naptár 1959*. Szerkesztette: Láng György. Magyar Izraeliták Országos Képviselőte, Budapest. 156–162.

Szerb, 2001

Szerb Antal: *Naplójegyzetek (1914–1943)*. Magvető, Budapest.

Kulcsszavak

=====

egyháztörténet, holokauszt, Kádár-korszak, Rákosi-korszak, zsidóság

= ***A Biased Interpretation of an Important Œuvre*** =

/// A BOOKREVIEW ON

**Veszprémy László Bernát: *Hét verem.
Scheiber Sándor küzdelmei a kádári állambiztonsággal.***
**[László Bernát Veszprémy: *Seven Pits. Sándor Scheiber's
Struggles with State Security Under the Kádár Era*]**

Jaffa Publishing, Budapest 2024. 398 p.

The book has many virtues – its wealth of data, the way it “weaves the threads together” leading abroad with archival sources – but unfortunately, it does not adhere to the basic rules of the historian’s profession. Despite the traditional Jewish quotations at the beginning and end, the book is driven by a single concept: the attempt to “dethrone” of Professor Alexander [Sándor] Scheiber, who died forty years ago. To this end, the author often manipulates sources or, even when his sources are accurate, subordinates them to a prejudiced concept.

Sós Endre, a MIOK elnöke, 1962.

Fortepan / Bauer Sándor

= Betekintés =
////////////////////

Rejtett fényképezőgép telepítése egy irodai rádió hangszórójába. Képkocka a Belügyminisztérium Filmstúdiójának az álcázás technikai részleteit oktató filmjéből, 1962.

Fortepan / BM Filmstúdió

==== Pócz Erzsébet =====

/// Tetten ért pillanat

Egy lehallgatott telefonbeszélgetés margójára

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött operatív dossziékban gyakran találkozunk telefon- és szobalehallgatási jegyzőkönyvekkel. Ezek az írott szöveggé alakított párbeszédok a kívülálló számára sokszor nehezen érthetőek, a technikai problémák miatt szakadozottak, sok-sok félrehallással tarkítottak. A lehallgató személynek ismeretlen a kontextus, az, ami a beszélő felek számára evidens, így a dialógusok sokszor értelmetlennek tűnhetnek. Tovább árnyalja a helyzetet, ha a beszélgetés résztvevői sejtik vagy tudni vélik, hogy lehallgatják a telefonjukat. Ebben a beszélgetésben a hívott fél, Márton Endre gyanakodhatott, hogy lehallgatják.

* * *

Márton Endre lak. vonalán	14.03	1953. XI. 26.
Márton Endre		
Szatmáriné (hívó)	4/14	K.IV.9

Közbekapcsolás:

M: ... halló!

s: Bandikám. (*Nagyon zokog*)

M: Tessék.

s: Megkaptam a választ a Legfelső Államügyészségtől.

M: (*Idegesen*) Tessék?

s: Megkaptam.

M: Igen, és mi az?

s: Hogy 1953 áprilisban.

M: (*Nagyon ideges hangon*) Mi van, nem értem? Sajnos nem értem.

s: (*Nagyon sír*)

M: Nincs ott a Laci, sajnos nem értem.

s: Nincsen itthon.

M: Szóval mi a válasz?

S: 1953. április 6-án meghalt.

M: Ne mondja?! És miben, vagy hogyan?

S: Semmi, azt írják, hogy: Beadványára értesítem, hogy férje, Szatmári Jenő 1953. április 6-án meghalt. Eltemetési helye Rákosi temető 331-es parcella, 6. sor. II. hely.

M: Igen.

S: Jaj, most mit csináljak, én öngyilkos leszek, én nem bírom ezt a nyomorúságot, szegénységet, mindent eltúrtem, egyetlen reményem volt, hogy Jenő kiszabadul, Jenőt látom és a Jenőt viszontlátom, és ő érte éltem, és minden, és most vége, mit csináljak, mit csináljak?

M: Azt, hogy mi baja volt, azt persze, hogy nem írják.

S: Semmi, csak ez a rövid, ez a pár sor, hogy mi baja volt, hát semmi, megölték, hát több mint egy évig fogoly volt, és most már fél év után áprilisba meg is halt, novemberben nagy kegyesen, nagy keservesen, annyi járás után most értesítenek. Nem bírom tovább túlélni, nem bírok élni.

M: Hát édesem, meg kell nyugodni.

S: Igen.

M: Hol van maga, Szatmáriné?

S: Bandikám édes, tegyen egy nagy szívességet.

M: Tessék.

S: Vasárnap, magának van autója?

M: Igen.

S: Jöjjön ki velem a temetőbe, menjünk, keressük meg a sírját.

M: Igen.

S: Hogyha lehet, délelőtt kell odamenni, nem tudom milyen temető, Rákosi temető.

M: Igen, jó.

S: Hogy azt tegye meg nekem.

M: Hogyne.

S: Én most itt vagyok a Lacinál.

M: Jó, felhívom vasárnap reggel, jó?

S: Jó. És hogyha kimennénk, megkeresnénk a sírját, hogy vigyek egy kis virágot szegénynek, vagy valamit, hát borzasztó! Azt írtam a kérvényben, hogy engedélyezzenek egy viszontlátást, hogy láthassam, hát láthatom a sírját. Mihez kezdjek most itt, nincs senkim, egyedül, az anyám meghalt, a Jenő meghalt, az a kettő ember volt, akiért éltem, most már nincs célja az életemnek, minek nyomorogjak, minek éljek? ... (zokog)

M: Próbáljon megnyugodni, és majd vasárnap reggel felhívom.

S: Jó.

M: Csókolom.

[ÁBTL 3.1.5. O-9507/5. 44-45.]

Ezt a beszélgetést stilizált formában Kati Marton magyar származású amerikai író is közreadta már a családja történetét megörökítő írásában,¹ az eredeti szöveg közlését mégis azért tartottam fontosnak, mert azt a pillanatot örökíti meg, amikor Szatmári Jenőné megtudta, hogy másfél éve letartóztatott férje mintegy nyolc hónapja halott.

Az, hogy a feleségét erről korábban nem értesítették, az 1950-es évek első felében teljesen megszokott eljárás volt. Az 1953 júliusában, Nagy Imre miniszterelnöké történt kinevezése után kezdődött „Új szakasz” politikájának szerves része volt ezeknek az ügyeknek a bizonyos fokú tisztázása, az internálótáborok felszámolása, a kitelepítések megszüntetése, a börtönökben és internálótáborokban elhunyt személyek halálának utólagos anyakönyvezése és a hozzátartozók értesítése. Az tehát, hogy Szatmári Jenőné nyolc hónap elteltével végül értesítették a férje sorsáról, nem a kitarló érdeklődésének, hanem a politikai enyhülésnek volt köszönhető.

A hívó fél, Szatmári Jenőné született Hollay Kamilla, az 1920-as évek ünnepekt némafilm-színésznője volt. 1894. július 11-én született Budapesten, a beszélgetés idején tehát 59 éves volt. Sikeres érettségi vizsgája után Rákosi Szidi színiiskolájában tanult. 1918-ig lépett fel színházban, később azonban itthon már inkább csak filmekben szerepelt. A *János vitéz* 1916-ban forgatott némafilm-változatának Iluskájaként tűnt fel, ezt követően kb. 40 némafilmben játszott.² 1921-ben azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy egy délután alatt kilencszer lépett fel a főváros két, egymástól tíz kilométerre lévő mozijában, a Rákóczi úti Emkében és a kispesti Hungária Mozgóban. A *Falusi kislány Pesten* és a *Szép Ilonka* című verseket szavalta el, feltehetően a két ugyanilyen című filmje vetítése kapcsán. A *Színházi Élet* egész oldalas riportot szentelt a rekordnak.³

1922-ben Berlinbe költözött, itt ismerkedett meg későbbi férjével, Szatmári Jenő újságíróval, akivel 1924-ben házasodtak össze. 1934-ben elhagyták Németországot, mert a nemzetiszocialisták hatalomra jutása után a korábbi pezsgő nemzetközi kulturális élet fokozatosan leépült, és a zsidó származású Szatmári számára Németország egyre kevésbé tűnt biztonságosnak.⁴ Hazatérésük után Hollay Kamilla már nem vállalt filmszerepeket, de megmaradt a filmszakmában, forgatókönyveket írt.⁵

Szatmári Jenő 1892-ben született Budapesten. Az 1910-es években került Berlinbe, építészeti tanulmányokat folytatott, majd újságíró, több magyar napilap tudósítója lett. Itt került kapcsolatba a filmszakmával is. Tízévnyi házasság után együtt

1 == Marton, 2012: 77.

2 == Schöpflin (szerk.), 1929: 259.

3 == Rekord! Egy színésznő, aki 9-szer lépett fel egy délután, Izgalmas autótúra Budapest és Kispeszt között, Riport – sürgönystílusban. *Színházi Élet*, 1921. június 19. 17–18.

4 == Gáspár, 2024.

5 == Interjúsarok. *Színházi Élet*, 1936. augusztus 30. 55.

hagyták el Németországot, 1937-ig Svájcban éltek, majd visszatértek Magyarországra. Szatmári itthon több külföldi hírügynökség tudósítójaként dolgozott, angol, amerikai és svájci diplomatákkal állt kapcsolatban, emellett forgatókönyveket írt. A német megszállás után zsidó származása miatt Kistarcsára internálták, ahonnan a Lakatos-kormány amnesztiájának köszönhetően 1944. szeptember közepén szabadult. Korábbi sajtókapcsolatai révén szűk egy hónapig a svájci követség sajtóreferense volt, a nyilas puccsot követően, 1944. október 15-étől pedig a várnegyedbeli Tárnok utcában lévő svájci követségen tartózkodott Budapest ostromának végéig, 1945. február 20-ig.

1946 decemberében tíz napig letartóztatásban volt sajtózárlet megsértéséért, ugyanis a megengedettnél korábban adott hírt külföldi lapoknak a Magyar Közösség összeesküvés ügyéről.⁶ 1947 szeptemberétől 1949 szeptemberéig a Kisgazdapárt napilapja, a *Kis Újság* belpolitikai rovatvezetője volt. Ekkor ismerte meg Márton Endrét, a lap kiadóhivatalának vezetőjét, akivel baráti kapcsolatba került.⁷

1952. február 11-én Szatmári Jenőt hűtlenség vádjával letartóztatták. A kihallgatási napló tanúsága szerint március 20-ig a vasárnapok kivételével mindennap több órán át hallgatták ki, később már csak ritkábban.⁸ A vizsgálati szakasz május 18-ig tartott. Azzal vádolták, hogy titkos információkat szolgáltatott ki külföldi diplomatáknak. Az eljárás során részletesen kikérdezték a kapcsolataira is, többek között Márton Endréről és feleségéről. Elhitették vele, hogy Mártonék már szintén le vannak tartóztatva, és részletes beismerő vallomást tettek. Ennek hatására Szatmári Jenő elmondta, hogy a tudósítók számára szervezett sajtótájékoztatókon Márton is titkos információkat osztott meg külföldi diplomatákkal.⁹ Szatmári Jenő elsőfokú tárgyalása 1952. május 29-én zajlott, a Budapesti Megyei Bíróság Jónás tanácsa hűtlenségért tizenöt év börtönbüntetésre ítélte.¹⁰

Férje 1952-es letartóztatását követően Hollay Kamillát kitelepítették egy hajdúnánási tanyára, innentől kezdve semmit sem tudott férje sorsáról. A kitelepítés alatt kilenc hónapig kórházban volt Debrecenben, az ideggyógyászaton kezelték. 1953 augusztusában térhetett vissza Budapestre, ahol sógorával, Szatmári Lászlóval lakott együtt.¹¹ Ő volt a beszélgetésben említett Laci. A férje sorsával kapcsolatos tudakozására közvetlenül a telefonbeszélgetés előtt kapta meg a választ.

6 == Őrizetbe vették Szatmári Jenő hírlapírót, a köztársaságellenes összeesküvésről továbbított hazug tudósításai miatt. *Szabad Nép*, 1947. január 10. 3.

7 == ÁBTL 3.1.9. V-96675/1. 129-130. Szatmári Jenő kihallgatása. 1952. február 13.

8 == ÁBTL 3.1.9. V-96675. 138-143. Vizsgálati naplók.

9 == ÁBTL 3.1.9. V-96675/1. 295-301. Szatmári Jenő kihallgatása. 1952. április 30.

10 == ÁBTL 3.1.9. V-96675. [o. n.] Jelentés, 1952. június 13.

11 == Korossy, 2009: 55.

Szatmári zárkatársa, Somogyi Imre részletes fogdaüagnői jelentésekben számolt be a Markó utcában töltött vizsgálati fogságról. Napról napra követhetjük, ahogy vizsgálói a szokásos módszerekkel fokozatosan felmorzsolják Szatmári ellenállását.¹² A zárkatárs a jelentésekhez hasonlóan alapos, nem kifejezetten hízelgő jellemzést is adott róla a vizsgálótiszteknek.¹³ Daganatos betegsége már ezekben a jelentésekben is szóba került. Ekkor még azt hitte, hogy egy ártalmatlan, jóindulatú daganatról van szó. A vizsgálati iratok közt elfekvő 1952. május 9-i jelentés szerint azonban már jóval a letartóztatása előtt, 1950 júniusában rosszindulatú daganattal műtötték Babics Antal professzor klinikáján, és a műtét után röntgenbesugárzások is kapott. A daganat azonban kiújult, emiatt 1952. június 3–20. között az Erzsébet kórházban tartózkodott. A májusi orvosi jelentés szerint a daganat már olyan előrehaladott állapotban volt, hogy egy újabb műtét sem tudott volna segíteni. Ekkor a két belgyógyászból, egy sebészből és az ÁVH közismert orvosából, Bálint Istvánból álló bizottság legfeljebb egy évre becsülte a hátralévő idejét.¹⁴

Börtönbüntetését a Budapesti Gyűjtőfogházban töltötte. 1952. november 15-től a Mosonyi utcai rabkórházban feküdt, ahol csak tüneti kezelést kapott, és az állapota fokozatosan romlott. Az 1953. április 1-én kelt részletes orvosi jelentés szerint március 31-én éjjel körül hunyt el.¹⁵ A fogház napi jelentése is ezt az időpontot erősíti meg. A lehallgatott telefonbeszélgetés szerint a feleségének küldött értesítésben egy másik időpont is felmerül, 1953. április 6., ekkor azonban inkább a temetés lehetett. Ahogyan mindenki mást, aki ebben a korszakban budapesti büntetésvégrehajtási intézményekben hunyt el betegség vagy kivégzés következtében, őt is a telefonbeszélgetésben „*rákosi temető*”-ként említett Új Köztemető 301-es parcellájába (6. sor, 11. sírhely) temették.

Hollay Kamilla további sorsát a Budapestre való 1953-as visszatérése után Márton Endre és felesége próbálta egyengetni.¹⁶ Először egy soroksári szociális otthonban, majd 1954-ben az Ódry Árpád Színészotthonban sikerült elhelyezni.¹⁷ Utóbbi helyen hunyt el 1967-ben.

A beszélgetés másik résztvevője, Márton Endre (1910–2005) újságíró Szatmári Jenő kollégája és barátja volt. Márton Endre és felesége, Nyilas Ilona amerikai hírügynökségek, az Associated Press és a United Press International tudósítói voltak.

12 == ÁBTL 3.1.9. V-96675. 9–129. ÁBTL 3.1.9. V-96675/1. 361–381. Somogyi Imre fogdaüagnői jelentései.

13 == ÁBTL 3.1.9. V-96675/1. 291–294. Szatmári Jenő karakterisztikája. [d. n.]

14 == ÁBTL 3.1.9. V-96675. 130. Jelentés, 1959. május 9.

15 == ÁBTL 3.1.9. V-96675. 264. Jelentés, 1953. április 1.

16 == ÁBTL 3.1.5. O-9507/5. 178–179. Telefonbeszélgetés Hollay Kamilla és Nyilas Ilona között, 1954. február 17.

17 == Korossy, 2009: 55.

Később, 1955-ben őket is letartóztatták és elítélték kémkedésért. 1956-ban szabadultak, a forradalomról még tudósítottak, majd 1957-ben elhagyták az országot, és az Egyesült Államokban telepedtek le.¹⁸

Arról már nincs adatunk, hogy a telefonbeszélgetésben megbeszélte vasárnapi temetőlátogatás csakugyan megvalósult-e. Ha igen, Hollay Kamillának újabb súlyos csalódáson kellett átesnie. A 301-es parcellába titokban temettek, egy sírba akár több halottat is. Sírhintot nem emeltek, és semmilyen módon nem jelölték meg a sírhelyet. Ezért nem valószínű, hogy virágot tudott volna tenni a sírra, ha egyáltalán sikerült megtalálni a hatalmas területen elterülő temető legtávolabbi sarkában fekvő, gondozatlan parcellát.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.5. Operatív dossziék

O-9507/5. Márton Endre

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-96675. Szatmári Jenő

V-96675/1. Szatmári Jenő

=== Hivatkozott irodalom ===

Gáspár, 2024

Gáspár Balázs: Skiccek a berlini „aranykorból”. Santhó Imre élete és képei. II. rész.

Fotóművészet, 4. sz. https://fotomuveszet.net/korabbi_szamok/202404/2404_santho_imre_ii (utolsó letöltés: 2026. május 13.)

Korossy, 2009

Korossy Zsuzsa: Rólunk nemigen szól a mese. Pillanatképek a magyar színházi életéről 1953-ban. In *Digitális Színháztörténet Színháztörténeti és Módszertani Tanulmányok*. Szerkesztette: Gajdó Tamás. Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest. 37–59.

Marton, 2012

Marton, Kati: *A nép ellenségei. Családom regénye*. Corvina, Budapest.

Schöpflin (szerk.), 1929

Színművészeti Lexikon. 2. köt. Szerkesztette: Schöpflin Aladár. Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete, Budapest.

¹⁸ == Marton, 2012.

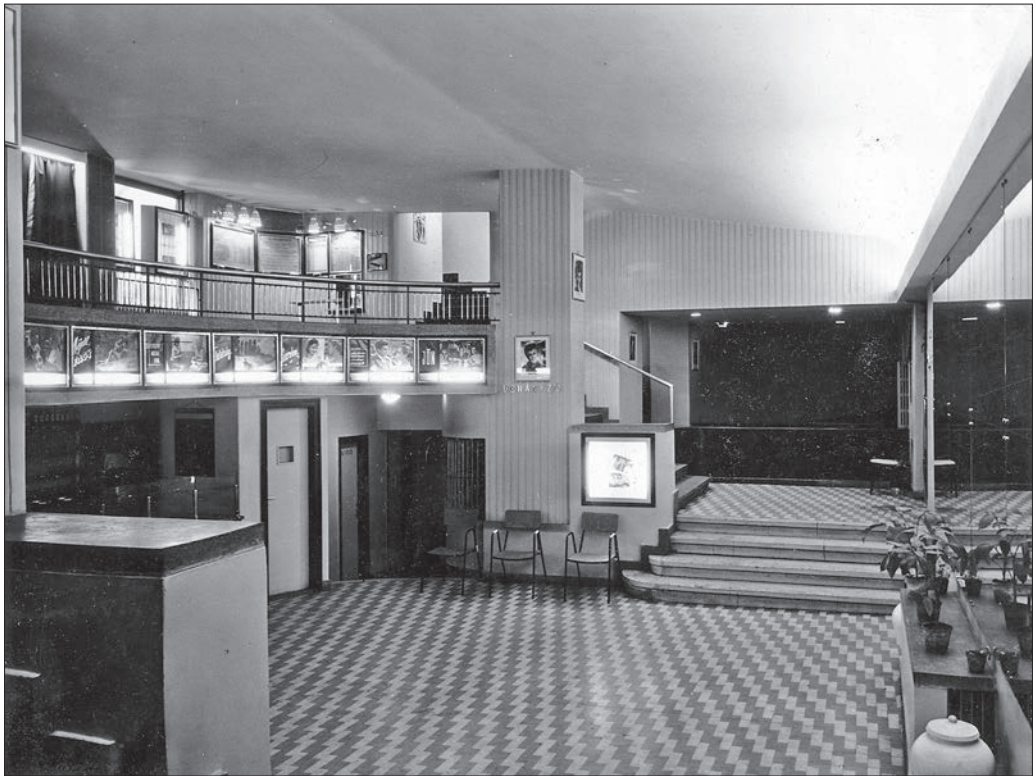
==== Sajtó ====

Színházi Élet
Szabad Nép

Kulcsszavak

=====

börtönök, film, lehallgatás, operatív technika, Rákosi-korszak, színház

A Simplon mozi előtere, Budapest XI. kerület,
Bartók Béla (Horthy Miklós) út 62–64., 1934.

Fortepan / Preisich család

/ Caught in the Act /

A note on an intercepted phone call

Using a phone call intercepted by the ÁVH in 1953 as a starting point, this article attempts to sketch the life stories of the call's participants. The caller, Kamilla Hollay, a former silent film star, had returned home from exile shortly before the conversation and had been trying for some time to obtain information about her imprisoned husband. Thanks to the political thaw that began after Imre Nagy's appointment as prime minister in July 1953, she learned in November 1953 that her journalist husband had died in prison eight months earlier. In her desperation, she called her husband's former friend, the journalist Endre Márton. Endre Márton's phone had been tapped for quite some time. The State Security caught itself in the act of eavesdropping on the phone conversation.

Ódry Árpád Színészotthon, Budapest VI. kerület,
Lendvay utca 13. Goggi Hilda és Kende Paula
színművésznők a karácsonyi ünnepségen, 1957.

Fortepan / Sándor György
(FSZEK Budapest Gyűjtemény)

= Szemle =
////////////////////

Propagandaanyagot szállító luftballonokat töltenek fel
a Szabad Európa Rádió nyugat-németországi munkatársai, 1954.

Fortepan

/// Jobst Ágnes

=== **A hidegháború kulcsszereplői: a titkosszolgálatok =**

**Daniela Münkel – Ronny Heidenreich – Martin Stief:
Geheimdienste, Politik und Krisen im Kalten Krieg
(Wissenschaftliche Reihe des Stasi-Unterlagen-Archivs
im Bundesarchiv. Analyse und Dokumente, 61.)**

Vandenhoeck Ruprecht, Göttingen, 2025. 217 oldal

A hidegháború történetének feldolgozásában sokáig feltáratlan területnek számított a titkosszolgálatok szerepe. A politikai döntéshozatal vizsgálatára fókuszáló munkák, a klasszikus diplomáciatörténet keretein belül maradvá, a nyílt források, azaz a külügyi iratok és a politikai nyilatkozatok elemzésére szorítottak. A Közép- és Kelet-Európában bekövetkezett rendszerváltás hozta meg a fordulatot; az egykori kommunista diktatúrák levéltárainak megnyitása lehetővé tette, hogy a tudományos kutatás a titkosszolgálati iratokat is bevonja a vizsgálatba. A rendelkezésre álló forrásanyagot gazdagította Németországban a Szövetségi Hírszerző Szolgálat (Bundesnachrichtendienst, továbbiakban: BND), az Egyesült Államokban a Központi Hírszerző Ügynökség (Central Intelligence Agency,

CIA) irattárainak részleges megnyitása, ami megteremtette a komparatív elemzés lehetőségét. Az elmúlt három évtizedben nyilvánvalóvá vált, hogy a korábbi felté-

telezésekkel szemben a titkosszolgálatok nem csupán mellékszereplői, hanem kulcsfontosságú tényezői voltak a hidegháború válságkezelési stratégiáinak és a politikai döntéshozatal folyamatának.

Az egykori Német Demokratikus Köztársaság (NDK, németül: Deutsche Demokratische Republik, DDR) Állambiztonsági Minisztériumának (MfS – Ministerium für Staatssicherheit, továbbiakban: Stasi) iratait őrző, 2021 óta immáron a német szövetségi levéltár, a Bundesarchiv részeként működő levéltári egység által kiadott sorozat új kötete *Geheimdienste, Politik und Krisen im Kalten Krieg* címmel látott napvilágot. Amint a címadás jelzi, szerkesztői, akik több évtizedes tapasztalattal rendelkeznek a keletnémet állambiztonsági források feldolgozásában, a hidegháborús krízisek és politikai döntések kontextusában tárták fel a titkosszolgálati iratokat. Elgondolásukat a *Daniela Münkel* szerkesztő által jegyzett bevezető (*Einleitung*, 7–23.) körvonalazza. Münkel ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a titkosszolgálati levéltárakban őrzött akták csupán a történeti feldolgozásnak egyik forráscsoportját adják; értékelésük során megkerülhetetlen összevetésük a politikai döntéshozás testületeinek irathagyatékaival.

A könyv fejezetei a titkosszolgálatok információáramlásban betöltött szerepét követik nyomon, annak értékelésére tesznek kísérletet, hogy a titkos értesülések mennyiben járultak hozzá a politikai döntéshozatal stratégiájához. A kérdést tágabb perspektívába helyezve voltaképpen azt feszegetik, hol húzódott a határ az információ szolgáltatása, illetve a politikai befolyásolás között. A tizenegy fejezetből álló kötet tanulmányai három témakör köré rendeződnek. Bevezető és nyitó tanulmányai a Stasi-iratok keletkezésével, megőrzésével és értelmezésének kérdéseivel foglalkoznak; az iratok konstruált jellegének tudatosításával a forráskritika szükséges és megkerülhetetlen voltára figyelmeztetnek. Kulcsfontosságú *Stephan Wolf* írása az állambiztonsági jelentések átadásáról és feldolgozásáról (*»aktuell, weitgehend vollständig, objektiv und überprüft« – Überlieferung und Erschließung der geheimen Berichte des Staatssicherheitsdienstes*, 25–45.) amely alátámasztja, hogy a titkosszolgálati jelentések nem elsődleges nyers információkat tartalmaznak, hanem valójában erősen szerkesztett, politikai céloknak alárendelt konstrukciók.

A tanulmányok másik csoportja ugyanezt a kérdéskört feszegetve a szolgálatok politikai beágyazottságára hívja fel a figyelmet, ami pártállami rendszerek esetében a pártirányításban, a nyugati típusú demokráciák esetén a kormány vagy bizonyos politikai érdekcsoportok befolyásában nyilvánult meg. *Martin Stief* a Stasi központi értékelő és információs egységének (Zentrale Auswertungs- und Informationsgruppe, továbbiakban: ZAIG) példáján mutatja be, hogy a híryanag továbbítását megelőzően az egység miként szűrte és rendszerezte a beérkezett információkat (*Die ZAIG – Nachrichtenzentrale der Stasi*, 77–93.). Stief tanulmánya bebizonyítja, hogy a ZAIG nem állt meg az információk pusztá összegyűjtésénél, hanem prezentálásuk módjával maga is aktívan hozzájárult a politikai álláspont kialakításához. A *Roger Engelmann* és *Ronny Heidenreich* szerzőpáros által jegyzett tanulmány (*Das MfS*

als *Nachrichtengeber der SED*, 111–132.) szintén a pártvezetés számára nyújtott tájékoztatás jellegét feszegeti. Rávilágít, hogy a Német Szocialista Egységpárt (továbbiakban: NSZEP, németül: Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, SED) és a Stasi viszonya nem írható le egyirányú folyamatábrával, vagyis a hírigényt megfogalmazó politikai hatalom és a titkosszolgálat által nyújtott szolgáltatás viszonylatával. A korábban feltételezett pártirányítással szemben ők szintén szimbiotikus kölcsönhatást feltételeznek.

A tanulmányok harmadik csoportja a hidegháború krízishelyzeteit vizsgálva kísérli meg felmérni, hogy a titkosszolgálatok mennyiben voltak képesek előre jelezni az eseményeket, és értesüléseik milyen mértékben járultak hozzá a politikai döntések meghozásához. *Jens Schöne* tanulmánya (*Wissen, Kommunikation und Handeln. Das Ministerium für Staatssicherheit als Informationsgeber in Krisensituationen*, 201–212.) a Stasi vidéki részlegeinek jelentéseit abból a szempontból vette górcső alá, vajon fellelhetőek-e bennük az 1953-as NDK-beli felkelésre utaló előzetes jelzések. Jóllehet a válasz egyértelműen igen, vagyis a falvakban már korábban rögzítették a nyugtalanság jeleit, ugyanakkor – miként a magyar állambiztonsági szervek gyakorlatában is megfigyelhető volt – az állambiztonság szervei a vidéket illetően a kollektivizálással szembeni ellenállásra koncentráltak, figyelmen kívül hagyva a gazdasági és politikai erőszakra adott válaszok komplex jellegét. A vizsgálat eredménye azért jelentős, mert megkérdőjelezi a mezőgazdaságból élők passzivitására vonatkozó teóriát, amely a korábbi évtizedek vidéktörténet-írását uralta.¹

Andreas Etges az 1948-49-es berlini blokádhoz kapcsolódva mutatja be a CIA által alkalmazott pszichológiai hadviselés stratégiáját (*Deaf, Dumb, and Blind? Die CIA und die Erste Berlin-Krise*, 167–179.), ami a hidegháborús propaganda megértése szempontjából figyelemre méltó. *Michael Hollmann* az 1953-as keletnémet felkelés nyugatnémet recepcióját elemzi (*Die Bundesregierung und der 17. Juni 1953*, 153–165.). Jóllehet az NDK-ban tapasztalható forrongás, majd pedig a felkelés híre nem érte váratlanul a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK, németül: Bundesrepublik Deutschland, BRD) kormányát, kezelése kényes kérdésnek számított. A német egység helyreállításának oly vonzó illúziója nélkülözötte a nyugati szövetségesek támogatását, erőltetése ellentétben állt volna az NSZK azon törekvéseivel, hogy új országimázst építve minden ízében nyugati típusú demokráciaként fogadtassa el önmagát. Hiába álltak tehát rendelkezésre az NDK aktuális helyzetéről szóló pontos információk, a beavatkozás külpolitikai szempontból vállalhatatlan volt. Ráadásul az 1953-as országgyűlési választások küszöbén állva, a helyzet belpolitikai szempontból is kockázatos-

1 == James Scott elmélete szerint a hétköznapi, főként gazdasági indíttatású szembe fordulás, valamint a politikai szempontból is artikulált ellenállás formái nem választ hatók el mereven egymástól. Teóriájának kifejtésére vonatkozóan lásd Dessewffy, 1996: 74–75.

nak minősült.² A két szituáció közös jellemzője, hogy a nyilvános térben elhangzott nyilatkozatok nem feltétlenül álltak összhangban a valós politikai szándékokkal.

Hiánypótló munkának tekinthető *Matthias Uhl* tanulmánya, amely a szovjet katonai hírszerzés szerepét taglalja a berlini krízis és a kubai válság összefüggésében (*Zauderer oder Kriegstreiber? Der militärische Nachrichtendienst der Sowjetunion zwischen Berlin- und Kuba-Krise*, 181–200.). Az orosz levéltárakhoz való korlátozott hozzáférés folytán – ami a hadi és állambiztonsági levéltárakra fokozottan érvényes – kevés a megbízható forrás a szovjet GRU (Glavnoje Razvedivatyelnoje Upravlenyje) működésének feltárásához. Uhl a Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottságának iratait őrző – a kutatók által is elérhető – levéltár anyagára hagyatkozott. Elképzelése helytállónak bizonyult, a pártiratok között számos titkosszolgálati iratra, jelentésre és elemzésre lelt rá. Kutatása igazolta, hogy az NSZK 1955. május 6-án történt integrálása az euroatlanti védelmi rendszerbe az ország fokozott felderítését eredményezte. Uhl adatai szerint 1959-ben összesen 2802 ellenséges ügynököt vettek őrizetbe az NSZK-ban, akiknek 30%-a a katonai hírszerzés területén működött. A rá következő 1960-as esztendő első tíz hónapjában az amerikaiak további 348 ügynököt tartóztattak le nyugatnémet területen, közülük 266 a Stasi részére, a fennmaradó 58 személy a Varsói Szerződés többi állama számára dolgozott. Sajnos országok szerinti részletes bontást nem közöl a szerző. A hálózathoz tartozó ügynököket a GRU NDK-ba telepített rezidentúráiból irányították. Ivan Szerov vezérezredes, a Szovjetunió Államvédelmi Bizottságának (Komitet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi, KGB) elnöke a tagállamok hírszerzési és kémelhárítási tevékenységének összehangolására 1955. március 7–12. között értekezletet hívott össze Moszkvában,³ ahol a NATO európai haderejére és katonai előkészületeire vonatkozó értesülések szerzését, a mozgósítási terveket, a hadiipari fejlesztéseket és a tiszti állomány kiképzését jelölte meg közös célként.⁴ Tehát nemcsak nyugatnémet területen, de Nyugat-Európa szerte intenzív felderítő tevékenységet folytattak az amerikai haderő feltérképezésére. Még a Szövetséges Hatalmak Európai Legfelsőbb Parancsnokának (Supreme Allied Commander Europe, SACEUR) belgiumi irodájába is sikerült beépülniük, ahol „Murat” fedőnéven beszervezett ügynökük másolta le a stratégiai fontosságú iratokat a GRU megbízásából. Nagy fogásnak számított például a SACEUR Nr. 110/59. iktatószámmal ellátott dokumentum, amely a nukleáris fegyverek Szovjetunió elleni, Murmanszk–Leningrád–Minszk–Orsa–Kijev vonalában történő bevetésének tervét tartalmazta egy esetleges fegyveres konfliktus esetén. Az ellencsapás hasonló méretű

2 == A BND és a Stasi között 1953-ban lejátszott hírszerzési műveletekre vonatkozóan lásd Heidenreich, 2016.

3 == Okváth, 2001: 698–702.

4 == Az utóbbi vonatkozásában a magyar hírszerzés ért el jelentős eredményeket a bajorországi Oberammergauban működő kiképzőközpont felderítésével, ahol a vasfüggöny mögötti országokba akkreditált amerikai diplomatákat és hírszerzőket készítettek fel külhoni szolgálataikra. Jobst, 2023.

lett volna – az 1961-es becslés szerint a Varsói Szerződés országaiba telepített nukleáris fegyverek fél óra leforgása alatt 1200 NATO-célpontot lettek volna képesek megsemmisíteni, amelyek közül 422 az NSZK területén helyezkedett el. Uhl azt a következtetést vonta le, hogy az 1960-as évtized fordulóján ezek a hadászati értesülések meghatározó szerepet játszottak a krízisek eskalációjának megakadályozásában.

Andreas Hilger tanulmánya a nyugatnémet hírszerzés⁵ ellenségképének elemzésére vállalkozott az 1950-es évtizedre vonatkozásában (*Feindbild oder Feindlage? – Die Organisation Gehlen und der BND in den 1950-er Jahren*, 95–109.). A tanulmány magyar szála a szerző okfejtésének részletesebb bemutatását indokolja.⁶ Hilger a szervezet első vezetője, Reinhard Gehlen tábornok korábbi életútjából indult ki, akinek mentalitását meghatározta, hogy a Harmadik Birodalomban szocializálódott, és a keleti hadszíntér katonai hírszerzését (Fremde Heere Ost) irányította.⁷ A vezető személye meghatározta munkatársai kiválasztását.⁸ A kommunizmus feltartóztatásának céljával létrehozott intézménynél való alkalmazás feltétele a megingathatatlan szovjet- és kommunistaellenes meggyőződés volt. Az NSZK hírszerzésének célkeresztjében a szovjet politikai és hadászati tervek felderítése állt. A Gehlen-szervezet és a BND tevékenysége ennek megfelelően a keleti blokk egészére kiterjedt. Mivel geopolitikai helyzete és hadiipara folytán kiemelt jelentőséget tulajdonítottak Magyarországnak, Hilger Magyarország példáján szemlélteti a szervezet erősségeit és működésének árnyoldalait. Az 1950-as évtizedben begyűjtött információk utólagos számbavétele és kiértékelése ugyanis azt mutatta meg, hogy a Magyarországról összegyűjtött információk alapján prognosztizálható lett volna az 1956-os forradalom kirobbanása, ám annak előrejelzése nem történt meg. Az okokat keresve a szerző egyfelől az intézmény szervezeti felépítésére, bizonyos egységeinek egymást részben átfedő hatáskörére utal, ami az információk kiértékelésében okozott problémát. Másfelől a személyi állomány mentalitása vezetett egyoldalú megállapításokhoz és téves következtetésekhez. Az utóbbival kapcsolatban a BND által szakértőként foglalkoztatott kelet-európai emigránsokra utal,⁹ akik az 1945-ben létrejött európai sta-

5 = = Az NSZK-ban az amerikai megszálló erők támogatásával 1946. április 1-én hozták létre a Richard Gehlen tábornok által vezetett hírszerző szervezetet, amelyet vezetője után Gehlen-szervezetnek neveztek. 1956. április 1-étől Szövetségi Hírszerző Szervezet néven önálló intézményként működött.

6 = = Hilger írása a 2021-ben megjelent könyvfejezet rövidített átdolgozása. Lásd Hilger, 2021: 47–395.

7 = = Reinhard Gehlen (1902–1979) életrajzára vonatkozóan lásd Müller, 2017.

8 = = A helyismerettel rendelkező szakemberek átmentésének szándéka a magyar katonai emigráció, valamint a szövetséges angol és amerikai megszálló erők együttműködésében hasonlóképpen jelen volt. Ld. ÁBTL 3.2.5. O-8-2001/39. 324. Javaslat az angol–magyar összműködés megszervezésére Ausztriában. 1949. január 15.

9 = = Amint Nyári Gábor megállapította, a Kelet-Európából érkezett menekültek számára kiemelt presztízzsel bírtak a titkosszolgálatoknál és a segélyszervezeteknél létesített, biztos megélhetést kínáló munkahelyek. Nyári, 2008: 57.

tus quót és a vele kialakult érdekszférarendszert ideiglenes képződménynek tekintették. Ők sorsukból és életkorukból fakadóan idejétmúlt elképzelésekkel rendelkeztek, nem voltak képesek az aktuális fejlemények dinamikus követésére, valamint az ott-honi kapcsolattartásuk is jórészt megszakadt. A szemben álló titkosszolgálatok ráadásul jól ismerték háttérüket és ismeretségi körüket, ami hírszerzési szempontból magas kockázati tényezőt jelentett. A Kelet-Európából érkezettek munkájával kapcsolatban másutt is kételyek merültek fel, a CIA egyik 1952-es jelentése egyenesen papírpoecskolásnak minősítette jelentéseiket. A Gehlen-szervezetben és a BND-ben a hírszerzés magyar vonalát vezető Kollényi Györgynek és az általa vezetett csoportnak a korabeli forrásokon alapuló részletes – hasonlóképpen kedvezőtlen – értékelését Hilger korábbi, 2021-ben megjelent munkájában adta közre.¹⁰ A felsorolt problémákon túl Hilger mindazonáltal a vasfüggöny mögötti államok kémelhárításának hatékonyságában jelölte meg az eredmények elmaradásának fő okát. A szerző pontos adatokkal szolgál a BND által a régióban működtetett hálózat 1950-es évekbeli létszámáról: kutatásai szerint 1952-ben Lengyelországban 28, Csehszlovákiában 6, Magyarországon 12 nyugatnémet ügynök tevékenykedett, míg Romániában és a Szovjetunióban egyetlen ügynököt sem sikerült beszervezni. Ezek az adatok Mathias Uhl korábban említett adataival összevetve különösen sokatmondóak.

Összegzésképpen elmondható, hogy a kötet részletesen bemutatja a Stasi és a SED összetett kapcsolatát, és számos új forrást tesz hozzáférhetővé. Erősségei közül a forráskritika messzemenő érvényesítését, az esettanulmányok gazdagságát és a szemben álló titkosszolgálatok (BND, CIA) révén a komparatív szempont bevonását érdemes kiemelni, amelyek egyben rávilágítanak a szovjet típusú és a nyugati titkosszolgálatok működése közötti párhuzamokra és különbségekre. A könyv értékes hozzájárulást kínál a titkosszolgálatok történetéhez; kérdésfelvetése és az esettanulmányok jelentős mértékben gazdagítják a történeti diskurzust. Azzal, hogy a titkosszolgálatok által gyűjtött információk útját a hidegháború válságos helyzeteiben követi nyomon, igazolja a korszak népszerű kémregényeiben evidenciaként kezelt feltételezést, miszerint a titkosszolgálatok a hidegháború kulcsszereplői voltak. Egyúttal azonban arra is figyelmeztet, hogy befolyásuk nem automatikusan, hanem a politikai körülmények konstellációjában érvényesült. Mivel az információ rögzös utat járt be a politikai döntések meghozásáig, közben számos szűrőn és interpretációkon ment keresztül. A *Geheimdienste, Politik und Krisen im Kalten Krieg* kétségkívül olyan alpmű, amely megkerülhetetlen mind a hidegháborúval, mind a titkosszolgálatok történetével, végül, de nem utolsósorban pedig a német–német történelemmel foglalkozó kutatók számára.

10 = = Hilger, 2021: 342–351. Tevékenységére vonatkozóan kiegészítő adalékokkal szolgál Fráter, 2012: 28.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.2.5. Operatív dossziék (O-8-dossziék)

O-8-2001/39. Szabadságharcosok fn. dosszié 39. sz. melléklete

=== Hivatkozott irodalom ===

Dessewffy, 1996

Dessewffy Tibor: Az ellenállás diszkrét bája. *Replika: Társadalomtudományi folyóirat*, 23–24. sz. 71–80.

Fráter, 2012

Fráter Olivér: *Párhuzamos kémhistóriák – avagy út Vásárhelyről a hírszerzési szolgálatokig*. https://emlekpont.hu/wp-content/uploads/2019/12/Habram_Nandor-1.pdf (letöltve: 2025. október 30.).

Heidenreich–Münkel–Stadelmann, 2016

Heidenreich, Ronny – Münkel, Daniela – Stadelmann-Wenz, Elke: *Geheimdienstkrieg in Deutschland. Die Konfrontation von DDR-Staatssicherheit und Organisation Gehlen 1953*. Christoph Links Verlag, Berlin.

Hilger, 2021

Hilger, Andreas: Blick durch den Eisernen Vorhang. Der westdeutsche Nachrichtendienst und der „Sowjet-Kommunismus“, 1946–1968. In *Die Auslandsaufklärung des BND. Operationen, Analysen, Netzwerke*. Szerkesztette: Krieger, Wolfgang – Hilger, Andreas – Meding M., Holger. Christoph Links Verlag, Berlin. 47–395.

Jobst, 2023

Jobst Ágnes: *Hontalan hadsereg. Epizódok a hidegháborús hírszerzés történetéből*. Jaffa, Budapest.

Müller, 2017

Müller, Rolf-Dieter: *Reinhard Gehlen Geheimdienstchef im Hintergrund der Bonner Republik. Die Biografie*. Christoph Links Verlag, Berlin.

Nyári, 2018

Nyári Gábor: *Menekültek az új hazában. A német és osztrák területeken élő magyar emigráció története, 1945–1956*. Unicus, Budapest.

Okváth, 2001

Okváth Imre: Jelentés a szocialista országok állambiztonsági vezetőinek titkos moszkvai tárgyalásairól, 1955. március 7–12. *Hadtörténelmi Közlemények*, 4. sz. 689–706.

Kulcsszavak

=====

hidegháború, hírszerzés, recenzió, Stasi

= *The Key Players in the Cold War: the Secret Services* =

/// A BOOKREVIEW ON

**Daniela Münkel – Ronny Heidenreich – Martin Stief:
Geheimdienste, Politik und Krisen im Kalten Krieg
(Wissenschaftliche Reihe des Stasi-Unterlagen-Archivs
im Bundesarchiv. Analyse und Dokumente, 61.)**

Vandenhoeck Ruprecht, Göttingen, 2025. 217 p.

This review of *Geheimdienste, Politik und Krisen im Kalten Krieg* (2025) argues that the archives of the Stasi, CIA, and BND intelligence agencies were central and influential decision-makers rather than peripheral actors in Cold War history. The book demonstrates that intelligence reports contained heavily constructed and filtered information that shaped policy, while it challenges previous narratives regarding the 1953 East German uprising and Western intelligence strategies. The work underscores the importance of rigorous source criticism and demonstrates that intelligence files are political and manipulated documents rather than sources of the objective truth, thus reinforcing that intelligence records must be analysed alongside traditional diplomatic sources.

=== E számunk szerzői ===

BIRÓ TAMÁS: hebraista, nyelvész, ELTE Vallástudományi
és Hebraisztikai Tanszék, Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem

JOBST ÁGNES: PhD, nyugdíjas kutató (ÁBTL)

KOLLÁR JÁNOS MIKLÓS: történész, tudományos kutató, ÁBTL

LÉNÁRT ANDRÁS: PhD, történész, Holokauszt Emlékközpont, Országos
Rabbiképző – Zsidó Egyetem

NOVÁK ATTILA: PhD, történész, tudományos főmunkatárs, NKE Molnár Tamás
Kutatóintézet, Goldziher Ignác Zsidó Történelmi és Kulturális Kutatóintézet

PAPP ISTVÁN: PhD, történész, ÁBTL

PÓCZ ERZSÉBET: referens, ÁBTL

SZOKOLAY DOMOKOS: PhD, történész, független kutató

A tanulmányokkal kapcsolatos
észrevételeiket, megjegyzéseiket az alábbi címre küldjék el:
betekinto@abtl.hu

Kérésükre szívesen továbbítjuk levelüket a szerzőknek.